BOGDAN KRIZMAN

SKRIPTA IZ DIPLOMATSKE HISTORIJE JUGOSLAVENSKE DRŽAVE 1918.—1941.

Zagreb, 1973.

И-116.

S A D R Ž A J

N A P O M E N A

Kao najprikladniji temelj za daljnje proučavanje vanjske politike jugoslavenske države u međuratnom razdoblju poslužit će djelo Jovana M. Jovanovića: Diplomatska istorija Nove Evrope 1918-1938, knjiga I, Beograd 1938, knjiga II, Beograd 1939. Dalje će se ovdje, uz svaku glavu, navoditi dopunska literatura kao prva indikacija za bolju orijentaciju pri dubljem i detaljnijem studiju diplomatske historije.

Za bolje poznavanje pitanja razvitka međunarodnih odnosa nove Jugoslavije dobro će poslužiti studija prof. J. Andrassy-a pod naslovom: Razvitak međunarodnih odnosa nove Jugoslavije, objavljena u zborniku Nova Jugoslavija. Pregled državnopravnog razvitka. Povodom desetgodišnjice drugog zasjedanja AVNOJ-a, Zagreb 1954, str. 175-196, a za pitanja u vezi s Pariškom mirovnom konferencijom poslije drugog svjetskog rata knjiga Vl. Dedijera: Pariska konferencija, Beograd 1947, iako je u mnogome zastarjela i po svojoj fakturi bliža publicistici.

B. K.

P r v i   d i o

1918 - 1934

Proglašenje Kralj. SHS i njegov položaj

Pošto je nešto ranije bilo izvršeno prisajedinjenje Vojvodine /Bačka-Banat-Baranja/ i Crne Gore Srbiji, regent Aleksandar je u Beogradu 1. prosinca 1918. - pred delegacijom Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i predstavnicima srpske vlade - proklamirao ujedinjenje "Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca." Pristupili su pregovorima da sastave zajedničku jugoslavensku vladu i nakon mnogo natezanja sastavili je, s tim da su predsjedništvo vlade povjerili Nikoli Pašiću kao šefu najjače političke stranke u Srbiji /radikali/, resor vanjskih poslova Anti Trumbiću, predsjedniku Jugoslavenskog odbora u Londonu, resor unutrašnjih poslova Svetozaru Pribičeviću, prvaku Hrvatsko-srpske koalicije i jednom od potpredsjednika Narodnog vijeća, dok je predsjednik Vijeća Anton Korošec dobio mjesto potpredsjednika vlade. Regent, međutim, nikako nije htio Pašića za predsjednika i izlaz iz krize bio je pronađen tako da je na položaj predsjednika vlade došao radikal Stojan Protić dok se Pašić morao zadovoljiti s položajem šefa delegacije za Mirovnu konferenciju.

Položaj nove države /"Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca"/ bio je sve drugo samo ne povoljan i stabilan.

U Padovi zaključeno primirje s opunomoćenicima austro-ugarske Vrhovne komande /3. XI 1918./ određivalo je, pored ostaloga, da se neprijateljstva "Savezničkih i Udruženih sila" s Austro-Ugarskom imaju smjesta obustaviti, a što je još važnije: da se a.u. snage imaju povući s ovu stranu demarkacione linije /zacrtane u ugovoru/ koja se poklapala s linijom tajnog Londonskog ugovora/26. IV 1915/, s tim da ispražnjeno područje zaposjednu odredi saveznika i SAD /čitaj: Talijani/. Pored toga, ugovor je garantirao Saveznicima pravo nesmetanog kretanja i s ovu stranu linije, dakle dublje u teritorij "Države Slovenaca, Hrvata i Srba" odnosno - poslije 1. XII 1918. - Kralj. SHS. S ugovorom u ruci talijanska VK pristupila je planskom, postepenom i smišljenom izvršenju tog ugovora i talijanske su snage ušle u Trst i Pulu, zakoračile na naše otoke

/Korčulu, Vis, Cres i druge/, uplovile u Zadar i druga pristaništa i proglasile okupaciju u ime "Savezničkih i Udruženih sila". Tako su Talijani zaposjeli čitavu okupacionu prostoriju predviđenu ugovorom o primirju, pa su pošli i dalje: preko demarkacione linije! To im je pošlo za rukom u Rijeci, ali ne i u Ljubljani i tako je talijanska diplomacija, sve u svemu, dobila u ruke prvoklasne adute za diplomatsku borbu koja je predstojala.

Međutim, nisu se zadovoljili samo tim nego je pomoćnik šefa talijanskog generalštaba Pietro Badoglio izradio plan koji je trebao uzdrmati same temelje nove jugoslavenske države - za talijansku vladu nepoželjnog susjeda na Jadranu. Osnovna zamisao plana: podsticati u Hrvatskoj, Crnoj Gori, Dalmaciji, Sloveniji i drugdje unutrašnje sukobe i razilaženja svim sredstvima! Taj su plan početkom prosinca 1918. odobrili i dali signal da akcija među Jugoslavenima može otpočeti.

Bilo je jasno da će na vanjskopolitičkom planu Italija biti glavni oponent.

Na unutrašnjem planu je rat ostavio u jugoslavenskim zemljama teške posljedice. Srbija je pretrpjela najteže žrtve u ljudstvu i najveće materijalne gubitke, izgubivši samo u vojsci 369.818 ljudi što je predstavljalo gotovo polovicu broja mobiliziranih. Ktome valja pribrojiti gubitke crnogorske vojske, a ne treba zaboraviti ni gubitke civilnog stanovništva pod okupacijom, pa ni one kod stanovništva iz južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske. I materijalna šteta prouzrokovana ratom i okupacijom bila je golema; u ostalim jugoslavenskim zemljama nije bilo doduše razaranja i pljačke ali je privredni život bio u znatnoj mjeri poremećen /nestašica pojedinih artikala, cijene visoke i sve više, a poljoprivreda mjestimično oštećena ratnim rekvizicijama, itd./. Pitanje ishrane, snabdijevanja i cirkulacije robe postavljalo se izvanredno oštro, a saobraćaj je uslijed razorenosti pruga, nestašice lokomotiva i vagona, nedovoljnih zaliha ugljena i drugoga zadavao najviše glavobolje. Tome su se pridružili nesmotreni i diskriminacioni potezi pojedinih pokrajinskih vlada, razne administrativne smetnje,

zabrane i zavlačenja jednih na račun i štetu drugih, a iznad svega težnja da se sve prenese u centar i rješava u njemu. Vlada je duže vremena odbijala da poduzme potrebne mjere na privrednom polju i tek u ožujku 1919. donijela odluku da je "prenos robe između pojedinih pokrajina potpuno slobodan i pokrajinske uprave nisu vlasne činiti mu kakve otežice". Pored toga, proglasila je i potpuno slobodnu trgovinu u unutrašnjem prometu /izuzevši monopolske predmete/ i ukidanje svih dotadašnjih centrala, ograničenja, kontingentiranja, raspolaganja robom, itd. Time je izazvala oduševljeno odobravanje u redovima trgovaca i drugih kapitalista, ali je istovremeno katastrofalno pogodila siromašnije slojeve, u prvom redu radništvo.

Gotovo ništa manje teškoća nije izazivalo pitanje novca /odnos kruna-dinar/i zamjena novčanica u opticaju bila je izvršena tek u toku 1920. godine i to jedan dinar za četiri krune, što je izazvalo i teške političke posljedice u tzv. prečanskim krajevima. Odnosi u poljoprivredi - Kralj. SHS bilo je po strukturi stanovništva izrazito seljačka država - bili su raznovrsni, zamršeni i nabijeni eksplozivom. U svim zemljama - izuzevši Srbiju i Crnu Goru - postojali su ili jaki tragovi feudalnog sustava ili je, pak, dominirao feudalizam; u Bosni i Hercegovini te Makedoniji polufeudalno agrarno uređenje; u Vojvodini i Slavoniji veleposjednički i latifundijski sistem; u Dalmaciji kolonatski sustav. Zato se je vlada /regent/ požurila da u manifestu od 6. siječnja 1919. objavi da će odmah pristupiti pravednom rješenju agrarnog pitanja. Stoga je i donijela prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme koje su kao program služile sve do 1931. godine.

Međutim, ni najava agrarne reforme od strane regenta /vlade/ nije umanjila socijalnu napetost, nezadovoljstvo i raznorazne teškoće. Oštar kurs vlade St. Protića na što bržu centralizaciju stao je nailaziti na sve veći otpor i otklon, osobito u Hrvatskoj i Sloveniji. Njene mjere u pogledu boljeg snabdijevanja i prehrane ostajale su nedjelotvorne; špekulacija je cvala na svakom koraku a

korupcija uzimala maha; nezaposlenost se osjećala na svakom koraku dok je buržoazija krenula u sve veću eksploataciju i poslijeratno bogaćenje. Radnička je klasa pri tome, dakako, plaćala ceh i pogoršanje uvjeta života radnika najbolje se ogleda u produžavanju radnog vremena i znatnom padu realne radničke nadnice.

Stoga valja zaključiti ovako: okruženo sa sedam susjeda - od kojih se šest nalazilo s njim u sporu zbog granice ili u sukobu na granici - a pritisnuto sasvim nepovoljnim odredbama ugovora o primirju od 3. XI 1918. prilično prepušteno samo sebi od "saveznika" iz rata /Francuske i V. Britanije/ koji su imali svoje imperijalističke račune u Podunavlju i na Balkanu, ili, opet, susretano i tretirano gotovo neprekidno neprijateljstvom talijanske diplomacije /Plan P. Badoglio/, u teško uzdrmanoj i poremećenoj Evropi lišenoj prisutnosti dviju velesila /carske Rusije i carske Njemačke/, u vrijeme kad se na svakom koraku osjećaju tragovi tek okončanog rata i kad Mirovna konferencija treba da stvori, ili, opet, odobri i legalizira novu političku kartu Evrope, Kraljevstvo SHS gotovo nije izlazilo iz krize.

DOPUNSKA LITERATURA: Dragoslav Janković, Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije /komunista/. 1. XII 1918 - - 20. IV 1919, Istorija XX veka. Zbornik radova I, Beograd 1959, str. 7-151.

GLAVA PRVA

Konferencija u Parizu i mirovni ugovori

Raspravljalo se o sjedištu Mirovne konferencije i pri tom su spominjali Pariz, Bruxelles i Ženevu ali su konačno pristali da se Mirovna konferencija /Mirovni kongres/ sastane u Parizu. Stali su pristizati pojedine delegacije /početkom siječnja 1919./ i Protićeva vlada je odredila delegaciju za tu Konferenciju. Na čelo joj je stavila Nikolu Pašića, a pored njega, kao opunomoćene delegate: A. Trumbića kao ministra vanjskih poslova, dr Milenka R. Vesnića, poslanika u Parizu, i dr Ivana Žolgera, univerzitetskog profesora u Ljubljani. Pored tih opunomoćenih postojali su i vladini delegati: Mata Bošković, bivši srpski poslanik u Londonu, dr Otokar Rybař, bivši zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču i dr Josip Smodlaka, također zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču. Njima se pridružio i Andrija Radović, bivši predsjednik crnogorske vlade, koji je kasnije postao i delegat. Pored njih /delegata/ delegacija je brojila veći broj stručnjaka i savjetnika, a djelovala je u njenom sastavu i Vojna misija na čelu s gen. P. Pešićem.

Prvi plenarni sastanak Konferencije održan je 18. siječnja 1919. i njemu su prisustvovali i delegati SHS, samo što ih je Konferencija priznavala kao delegate Srbije uskraćujući da udijeli /kolektivno/ priznanje Kraljevstvu SHS iako je to dala i Poljskoj i Čeho-Slovačkoj.

Metoda rada na Konferenciji - kako je to priznao sâm Trumbić - bila je za male narode neugodna. Po prvim plenarnim sjednicama izgledalo je da će mali narodi biti na ravnoj nozi sa velikima. To je potrajalo kraće vrijeme, pa su "Veliki" /predstavnici pobjedničkih velesila/ uzeli sve u svoje ruke. Najprije se formiralo Vijeće desetorice, a zatim Vijeće četvorice, i to Vijeće /W. Wilson-D.Lloyd George-G.Clemenceau-V.Orlando/ odlučivalo je o svim važnijim pitanjima bez priziva. Pored toga, bile su formirane komisije za pojedina pitanja i one su saslušavale članove ili stručnjake pojedinih delegacija o njihovim zahtjevima, pa tako i one iz delegacije Kralj. SHS. Međutim, s njima se nije raspravljalo ni u Vijeću četvorice ni pred komisijama o brojnim pitanjima nove

države: pitanju reparacija, podjele austro-ugarskog trgovačkog i ratnog brodovlja, ratnog troška Srbije, likvidacije financijskih odnosa Hrvatske i Ugarske i drugo. To se osobito i britko očitovalo pri raspravljanju teritorijalnih pitanja na Konferenciji i tu je delegacija Kralj. SHS bila usamljena jer nijedna velesila - osim Italije - nije u našim teritorijalnim pitanjima bila direktno zainteresirana, a Italija je zdušno bila protiv nas.

Pitanje priznanja: Odmah od samog početka postavljalo se pitanje priznanja. Naime: Srbija i Crna Gore predstavljale su pri svršetku I svjetskog rata u međunarodnom životu subjekte međunarodnog prava i novoj državi nastaloj ujedinjenjem južnoslavenskih zemalja Habsburške monarhije sa Srbijom i Crnom Gorom valjalo je tek pribaviti međuarodno priznanje kao državi budući da aktom ujedinjenja od 1. XII 1918. nije automatski utrnulo međunarodno priznanje dano prije Srbiji i Crnoj Gori. Stoga je ministarstvo vanjskih poslova u Beogradu notom od 24. XII 1918. obavijestilo tamošnja poslanstva Francuske, V. Britanije, Italije, SAD, Rusije, Grčke i Belgije da je sastavljena prva zajednička vlada i navelo njen personalni sastav na čelu s predsjednikom vlade St. Protićem. I Trumbić je pokušao da pomoću uobičajenog saopćenja o preuzimanju resora vanjskih poslova, upućenog nizu ministarskih kolega, "isprovocira" priznanje, ali mu je to pošlo za rukom samo kod norveške vlade. No, velesile iz pobjedničkog tabora Antante ostajale su na konzervativnoj poziciji nepriznavanja nove države, ali je zato američka diplomacija bila prva koja je u tome promijenila stav. Tome je pridonio razgovor što ga je Trumbić 1. veljače 1919. vodio s američkim državnim sekretarom R. Lansingom. Američka je delegacija /J.F. Dulles/ pripremila nacrt izjave u kojoj vlada SAD pozdravlja ujedinjenje; predsjednik Wilson je zatim taj tekst odobrio i Lansing je 7. veljače objavio tu izjavu. Stoga je i Državni department u Washingtonu, u svom odgovoru tamošnjem srpskom poslanstvu od 10. veljače, naveo da vlada SAD pozdravlja ujedinjenje srpskih, hrvatskih i slovenskih zemalja unutar granica bivše Austro-Ugarske sa Srbijom i priznaje srpsko poslanstvo kao poslanstvo Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Kasnije su priznanje udijelile Grčka i Švicarska; Čeho-Slovačka je pohitala da uspostavi redovne diplomatske odnose s vladom u

Beogradu zatraživši agreman za svoga prvog izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra /Kalina/, no vlade V. Britanije i Francuske - nesumnjivo iz obzira prema Italiji - odbijale su da se pridruže vladi SAD i da priznaju Kraljevstvo SHS. Međutim, pretres tog pitanja /i njegovo rješenje/ nametnuo im je u Parizu dolazak njemačke delegacije. Na sastanku krnjeg "Vijeća četvorice", Wilson, Lloyd George i Clemenceau su 26. travnja pretresali, pored ostalog, i to. Tom prilikom ih je Wilson upozoravao da je prvo pitanje koje se pred njih postavlja pri sastanku s njemačkim delegatima pitanje verifikacije punomoćja. Nijemci će nam predati svoja punomoćja i zatražit će naša. Što ćemo im reći o Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca? - pitao je on. Clemenceau je nadodao da je istina da ga dosad nisu htjeli priznati u želji da tako ugode Talijanima, a britanski je premijer nato predložio da jednostavno predaju kredencijale u ime Srbije. Wilson je, međutim, skrenuo pažnju da to Trumbić ne bi prihvatio, a Clemenceau je sa svoje strane upozorio da je očito da priznanje, u ovom trenutku, povećava opasnost s talijanske strane, no on osobno ne vidi kako bi je mogli izbjeći. "Da li su SAD - upitao je Francuz - priznale Jugoslavene?" "Da" - odgovorio mu je Wilson. Zbog toga im je britanski premijer predložio da zaključe slijedeće: ako Talijani ne bi bili prisutni u času kad započnu pregovori s Nijemcima, Francuska i V. Britanija priznat će Kraljevstvo SHS. Taj su prijedlog i prihvatili.

Ipak, pitanje priznanja ostajalo je u Parizu i dalje otvoreno jer su šefovi britanske i francuske delegacije pokazivali rezerviranost zbog Italije, a 29. travnja ponovno su u Vijeću pretresali pitanje predaje punomoćja delegata Kraljevstva SHS. Utvrdili su da su stručnjaci mišljenja da prihvaćanje njihovih punomoćja znači i priznanje Kraljevstva SHS i da zato nije potrebna nikakva posebna izjava. Tako su na sastanku s njemačkim opunomoćenicima u Trianonu 1. svibnja bila izmijenjana punomoćja, A Nijemci nisu stavili nikakve primjedbe na punomoćja delegata Kraljevstva SHS. U nacrtu ugovora o miru s Njemačkom stajao je - u nizu država koje sklapaju mir s Njemačkom - i naziv nove države: Kraljevstvo SHS, pa tako više ništa nije stajalo na putu kolektivnom priznanju nove države. formalnom udijeljenom činom potpisa mirovnog ugovora s Njemačkom

/Versailles, 28. lipnja 1919/. Ne sačekavši tu ceremoniju, vlade V. Britanije i Francuske priznale su Kraljevstvo SHS već ranije: V. Britanija 1. lipnja, a Francuska šestog. Nakon potpisa mirovnog ugovora s Njemačkom stala su pristizati priznanja i drugih država /"savezničkih", neutralnih pa i neprijateljskih/.

Ugovor s Austrijom. - Delegat I. Žolger je u ime delegacije, na sastanku Vijeća desetorice 18. veljače 1919, izložio pojedinosti teritorijalnog zahtjeva na račun Austrije. Ti zahtjevi zahvaćali su Celovec /Klagenfurt/, Beljak /Villach/, Velikovec /Völkermarkt/, Maribor i Radgonu. Vijeće je zatim 22. veljače pretresalo pitanje kome da povjere proučavanje tog zahtjeva pa je prihvatilo prijedlog Lansinga da pitanja u vezi s Austrijom povjere onoj komisiji koju su već bili formirali za Banat /"Komisija za studij teritorijalnih pitanja koja se tiču Rumunjske i Jugoslavije"/.

Ta je komisija, pod predsjedništvom A. Tardieu-a, po prvi put pretresala Žolgerove zahtjeve na sjednici održanoj 2. ožujka i tom su prilikom iskrsle teškoće jer se stručnjaci - članovi komisije nisu slagali. Amerikanci su predlagali da Maribor pripadne Austriji, a pored njega i Celovec, i to zato jer je "šteta" dijeliti celovečku kotlinu koja tvori ekonomsku cjelinu; Britanci su predlagali da Jugoslaviji /Srbiji/ pripadnu Medjimurje i Prekomurje ali ne i Radgona, da joj pripadne i Maribor jer je "slovensko životno središte" ali ne i Celovec dok su u ostalim pitanjima bili složni s Amerikancima; Talijani su predlagali Muru kao granicu /pa bi prema njima Prekomurje ostalo Madarskoj!/, Maribor da pripadne Austriji, i to zato jer je s njom, navodno, povezan sav njegov ekonomski i poslovni život, a općenito je linija koju je talijanska strana predlagala ispadala najpovoljnije za Austriju. Naprotiv, Francuzi su u svemu podržavali zahtjeve naše delegacije, tvrdeći da su sve tražene zemlje slovenske. Sâm predsjedavajući /Tardieu/ pokazivao je simpatije za Žolgerove zahtjeve.

Nešto kasnije, komisija je izradila prijedlog preporuka o razgraničenju, i to ovako: američki, britanski i francuski stručnjaci se slažu da Maribor i područje oko njega pripadnu Kraljevstvu SHS dok su Talijani protiv toga; dalje su mišljenja da je celovečka kotlina jedinstvena, zato su Karavanke granica, pa predlažu složno da se

stanovništvo čitave kotline izjasni o budućoj pripadnosti; talijanski stručnjaci, naprotiv, ističu da je kotlina bitni sastavni dio austrijskog ekonomskog i geografskog sistema od kojeg se ne može odijeliti, a da se ne remeti ekonomski život stanovništva i ugrožava opći mir, a u pogledu svake vrste konzultacije da je ona, kao i plebiscit, političke prirode, pa da stoga to uopće ne spada pred teritorijalnu komisiju.

Vijeće petorice /ministri vanjskih poslova pet velesila/ raspravljalo je 9. svibnja o tome i tom prilikom Talijani su branili austrijske teze. Komisija je zatim pretresala to isto pitanje, u prvom redu pitanje "jeseničkog trokuta", ali se Vijeće petorice, na sjednici 10. V, opet nije moglo složiti, pa je čitav predmet došao pred sâm summit Konferencije /Vijeće četvorice/ 12. svibnja i tu je bio prihvaćen prijedlog o plebiscitu u celovečkoj kotlini. S. Sonnino, talijanski ministar vanjskih poslova, želio ga je proširiti na Maribor i druge sporne točke duž predložene granice ali bez uspjeha. Bili su prihvaćeni zahtjevi naše delegacije u Štajerskoj /dravska dolina i radgonski kut/ ali je pitanje "jeseničkog trougla" ostajalo otvoreno.

Protiveći se prijedlogu o plebiscitu, naša je delegacija i na sjednici Komisije Tardieu 20. svibnja naznačila minimalne zahtjeve u Koruškoj /dioba celovečke kotline bez plebiscita!/. Međutim, vrhovi Konferencije ostajali su kod prijedloga o plebiscitu, samo što je našoj delegaciji, ipak, pošlo za rukom da pridobije premijera Lloyd George-a i predsjednika Clemenceau-a da se prijedlog o plebiscitu izmijeni tako da plebiscitarno područje podijele na dva dijela /kasnije: "Zona A" i "Zona B"/.

Upravo u tom času vlada u Beogradu pokušala je presjeći to pitanje oružjem i Konferenciju staviti pred svršeni čin: otpočela je ofenzivu u Koruškoj i do 6. lipnja bila je zaposjednuta čitava celovečka kotlina! U međuvremenu je Vesnić, pred Vijećem četvorice, opširno izložio stav vlade i najviši organ Konferencije donio je potom zaključak da se plebiscit održi. U pismima od 7. i 9. lipnja Vesnić je u ime delegacije predlagao slijedeće: "Zona A" pripada Kraljevstvu SHS, a "Zona B" Austriji, s tim što će se stanovništvo u roku od tri do šest mjeseci izjasniti u "Zoni A", hoće li

Austriji, a ono u "Zoni B" - Kraljevstvu SHS.

Ubrzo je došlo do raspleta: Konferencija je prisilila vladu u Beogradu da djelomično povuče jedinice; prihvatila je prijedlog većine u Komisiji Tardieu - bez Talijana! - da u "Zoni A" ostanu jugoslavenske snage, a u "Zoni B" austrijske, a obje zone da dođu pod nadzor međunarodne savezničke komisije, s tim da se plebiscit u "Zoni A" održi tri mjeseca pošto stupi na snagu ugovor o miru s Austrijom, a u "Zoni B" poslije tri tjedna od dana plebiscita u "Zoni A". Na sjednici delegacije 26. lipnja delegati su se suglasili da protiv takvog rješenja Konferencije ne poduzimaju ništa nego da ga prime "kao krajnju mogućnost dobiti na ovoj strani".

Ugovor o miru s Austrijom bio je potpisan 10. rujna 1919. u Saint-Germainu. Delegacija Kraljevstva SHS odbijala je da ga tad potpiše, prigovarajući odredbama člana 51 /o zaštiti manjina/ i odredbama o reparacijama. Potpisala ga je naknadno: 5. prosinca 1919.

Ugovor s Bugarskom. - Milenko Vesnić je pred Vijećem desetorice 18. veljače - istog dana kad i Žolger - tumačio ispred delegacije predloženu "malu izmenu" granice prema Bugarskoj, a Vijeće je, na kraju, i taj teritorijalni zahtjev povjerilo Komisijii Tardieu. Ta je Komisija detaljno razmatrala pitanje buduće granice prema Bugarskoj i početkom travnja predala Vrhovnom savjetu Konferencije svoje preporuke o tome. Pašić je, poslije razgovora s Tardieuom, referirao na sjednici delegacije 16. travnja ovako: "Strumica varoš i reka ostaju nama, a granica je povučena tako, da nama ostaje i Petrič pa otud našom starom granicom, vododelnicom između Strume i voda, koje teku ka Bregalnici i Vardaru; tako sve do blizu tromeđe; tu se povlači nova granica preko bugarske teritorije a ostavlja nam se Trn i Vrapče. Prema Timoku, rekao je /Tardieu/, da ne zna, da li je granica ispravljena, ali da se može o tome moliti Savet Četvorice". Razgovarajući sutradan sa Wilsonom, Pašić mu je o Bugarskoj rekao ovo: "Bugarska je se pridružila Nemačkoj i državama, koje su vodile osvajački rat protiv država, koje su pomagale njeno oslobođenje, i podelila Srbiju sa Austrijom. Pobeđena ona je zaslužila svojim izdajničkim držanjem i svirepostima koje je počinila, da bude smrtno kažnjena. Ali smo mi, rukovodeći se obzirima ne osvetničkim, tražili samo ispravku granice i nismo išli čak do

etnografske granice našeg naroda, koje daleko zailaze u bugarsku državu. Jer ako se nova njena pokoljenja pokaju otvoren im je put ka izmirenju."

Delegacija je i dalje nastojala da na toj strani postigne što više, pokušavajući - uglavnom bezuspješno - da se tu ili tamo unesu korekture, pa čak i onda pošto je Vijeće petorice bilo odobrilo preporuke komisije o budućoj granici. Kad je bugarska delegacija stigla u Pariz da primi nacrt ugovora o miru, delegacija Kraljevstva SHS zauzela je defenzivno držanje nastojeći da od Bugara sačuva ono što su sadržavale prihvaćene preporuke Komisije Tardieu i Trumbić je, na kraju, mogao 1. studenog 1919. javiti vladi da su bugarski protuprijedlozi odbijeni, da su na našoj strani bili delegati Engleske, Francuske i Japana dok je Italija, dakako, branila Bugare na temelju načela narodnosti.

Ugovor o miru s Bugarskom bio je potpisan u Neuilly-u 27. studenog 1919. ali je naša delegacija stavila na nj svoj potpis istog dana kad i na mirovni ugovor s Austrijom /5. XII 1919/.

Pitanje Banata. - Vijeće desetorice saslušalo je 31. siječnja 1919. delegate "Srbije" i Rumunjske o Banatu i tom je prilikom šef rumunjske delegacije I. Bratianu tražio čitav Banat za Rumunjsku. Poslije njega govorili su Vesnić, Trumbić i Pašić, a sutradan je Rumunj nastavio svoj ekspoze pred Vijećem. Na kraju je ono donijelo odluku da se prihvati prijedlog šefa britanske delegacije Lloyd George-a o formiranju jedne komisije stručnjaka koja će proučiti jugoslavensko-rumunjska pitanja i na kraju donijeti /po mogućnosti/ jednoglasne preporuke, s tim da u komisiju uđu po dva predstavnika SAD, V. Britanije, Francuske i Italije.

Pozvani na sjednicu Vijeća delegati Pašić, Trumbić, Vesnić i Žolger došli su 18. veljače na Quai d'Orsay. Tom prilikom je Vesnić dao, kao prvi govornik, odulji opći uvod, a zatim ušao u same pojedinosti razgraničenja sa susjedima. Služeći se geografskom kartom Vesnić je stao razlagati revindikacije jugoslavenske strane. Govorio je o granici prema Grčkoj /nikakva ispravka granice/, prema Bugarskoj /"neznatna rektifikacija"/ i prema Rumunjskoj. Tu je Vesnić podsjetio prisutne da je delegacija već jednom /31. I/

bila iznijela argumente u prilog svog stanovišta. Izjavila je - kako će se članovi Vijeća sjetiti - da je spremna, ako njeni argumenti Vijeću ne bi bili dovoljno uvjerljivi, da pristane na plebiscit: da se stanovništvo samo izjasni o svojoj sudbini. Nato je Žolger opisao granicu na sjeveru /prema Austriji/ a Trumbić zapadnu granicu /prema Italiji/.

Komisija Tardieu pozvala je i saslušala 25. veljače naše delegate o Banatu, Bačkoj i Baranji. General P. Pešić razlagao je strateške, J. Cvijić etnografske i ekonomske a Vesnić političke razloge za zahtjeve iz "Memoara" delegacije. U krilu delegacije J. Smodlaka je prvi, na sjednici 4. ožujka, upozorio na opasnosti koje prijete sa svih strana: i u Banatu i pri razgraničenju s Italijom. Plan o arbitraži Wilsona nije uspio ali se ne može reći da ta ponuda nije donijela ploda, povećavajući i ugled delegacije i simpatije drugih država za nas. Italija je tom ponudom - govorio je on - bila dovedena u težak položaj. Odbila je prijedlog ali je navukla na sebe omrazu mnogih država i naroda i tko zna, kako se njena vlada osjeća kod kuće i kakvo je držanje njenih socijalista jer cenzura ne dopušta da se takve vijesti iznose u javnost. Čini se da se je naš položaj poslije predaje memoara pogoršao. Rašireno je mišljenje da smo pretjerali u zahtjevima ali je uhvatilo korijena. Sada bismo mogli - predlagao je Smodlaka - upotrebiti drugo sredstvo koje bi nam opet poboljšalo položaj, kao što smo to postigli ponudom arbitraže. Mogli bismo izaći s otvorenom ponudom održavanja plebiscita u svim spornim područjima s našim saveznicima /Italijom i Rumunjskom/. - Vlada u Beogradu složila se sa Smodlakinim prijedlogom, a tek na sjednici delegacije 16. travnja Pašić je saopćio da je u smislu rješenja poslao predsjedniku Konferencije Clemenceau-u notu kojom predlaže plebiscit za rješavanje spora s Rumunjskom i Italijom. Pored toga, povjerio je da mu je Tardieu rekao da je njegova komisija ostala pri gledištu da Bela Crkva, Vršac i Velika Kikinda ostanu "Srbiji". Sutradan je Pašić bio primljen u audijenciju kod Wilsona i tom mu je prilikom o Rumunjskoj rekao i to da od rumunjskih državnika jedini je Bratianu koji vodi agresivnu politiku dok svi ostali žele da se sporazume o razgraničenju u Banatu. "Mi smo predlagali plebiscit u Torontalskoj i Tamiškoj županiji. Bratianu nije prihvatio nego je tražio neke strategijske linije.

Komisija koja se zanimala rešenjem pitanja u Banatu povukla je jednu granicu na našu štetu, ali bi se mogla trpeti, ako se ne pogorša drugim rešenjima."

Ipak, delegacija je kasnije pokušavala da izbori i iznudi korekture i u Banatu: delegati su ponovno /20. V/ pokušavali da pred Komisijom Tardieu postignu korekture /da željeznica od Bazjaša u cijelosti pripadne nama - Vesnić/, no Komisija je pristala da Prekomurje i neznatan dio u Baranji pripadnu Kralj. SHS /Srbiji/ ali u Banatu ništa. Nešto kasnije se trudila da bar odgode izvršenje naređenja F. d'Espèreya o povlačenju srpskih oružanih snaga na liniju prihvaćenu kao granicu u Banatu, no uzalud, pa je srpska vojska do 28. srpnja 1919. napustila predio s onu stranu te linije.

Na sastanku šefova delegacija velesila 1. kolovoza razmatrane su preporuke Komisije Tardieu i Vijeće je na kraju, pored ostaloga, zaključilo da za Prekomurje ostaje na snazi već prihvaćena granična linija; da za Baranju prihvaća nove preporuke Komisije; da ostaje neizmijenjena ranija granica u Bačkoj a da prihvaća preporuku za srednji Banat, tj. da ostane neizmijenjena ranija granica. Pri tome je i ostalo. Ugovor o konačnom razgraničenju s Rumunjskom bio je zaključen u svibnju 1924. godine.

Ugovor s Mađarskom. - I vlada u Beogradu i njeni delegati u Parizu prvih mjeseci 1919. godine veću su pažnju posvećivali sporu oko Banata, svijesni da se tu nose s protivnikom koji sudjeluje na Mirovnoj konferenciji, a koji drži u ruci tajni ugovor s Antantom iz 1916. god. dok im na preostalom dijelu granice na sjeveru prema Mađarskoj /Bačka, Baranja, Medjimurje i Prekomurje/ stoji nasuprot poražena Károlyijeva Mađarska s kojom tek valja zaključiti ugovor o miru.

Na Konferenciji je teritorijalna komisija 25. veljače saslušala izlaganja naših delegata o Banatu, Bačkoj i Baranji. P. Pešić, u svom izvještaju ministru vojnom, javio je i to da je "tendencija da nam za severnu granicu daju Maroš i Dravu". Nešto kasnije je Pešić javio telegramom ministru da mu je načelnik štaba maršala Focha, u najvećem povjerenju, rekao da američki delegati stalno navaljuju da pruga Bazjaš-Vršac-Temišvar-Arad pripadne Rumunjima

a da naša granica bude odmah zapadno od te pruge; da Francuzi zahtijevaju da, bar, dobijemo predio oko Bele Crkve i Vršca; na sjeveru ići će granica najvjerojatnije kanalom Aranka; da Amerikanci navaljuju da granica s Mađarskom bude Drava a da će Francuzi tražiti ono što je delegacija predložila na lijevoj obali Drave; da se načelnik štaba boji da jugoslavenska strana neće moći obraniti prema Austriji Celovec i Beljak, a da rješenje o tome još nije palo.

Međutim, u Mađarskoj došlo je do promjena: Károlyi je prepustio vlast revolucionarnoj vladi na čelu s Belom Kunom, što, začudo, nije kod vladajućih u Beogradu unijelo veću nervozu. Čini se da nisu bili ni jako raspoloženi da se vojnim snagama angažiraju protiv novog kursa u Mađarskoj pošto je početkom travnja stiglo u Beograd naređenje Franchet d'Espèreya da se - radi intervencije protiv mađarskih boljševika - stave pod njegovu komandu tri divizije. Vlada je, doduše, obećala jednu diviziju pa još i jednu /konjičku/ brigadu, ali je to - zahvaljujući energičnim upozorenjima Pašića i Trumbića iz Pariza - ubrzo stornirala. U izmijenjenim uvjetima - pošto je ugovor s Njemačkom bio konačno skinut s dnevnog reda Konferencije ceremonijom potpisivanja u Versaillesu 28. lipnja 1919. - pred vodeće faktore Konferencije stala su nadirati pitanja u kojima je Kralj. SHS bila neposredno zainteresirana. Zbog toga su vlada i delegacija, sredinom srpnja, smatrale da treba mijenjati stav, pa su u načelu pristale na sudjelovanje u intervenciji, nadajući se da će tako ojačati svoje pozicije na Konferenciji i poboljšati izglede u pitanju teritorijalnih zahtjeva prema Mađarskoj /i Rumunjskoj/. Zato je sada vlada stavila d'Espèreyu na raspolaganje oveći kontingent jedinica stacioniranih oko Subotice, u Baranji i Medjimurju koje, zatim, nisu uopće bile upotrebljene protiv Mađarske, gdje je, početkom kolovoza, Bela Kun pao i pobijedila reakcija pod vodstvom admirala M. Horthy-a. Time su, pak, oživjele glasine o mogućoj restauraciji Habsburga i dolasku habsburškog nadvojvode Josipa na vlast.

Tardieu je već 16. travnja bio obavijestio šefa delegacije Pašića o graničnom rješenju i naveo da je Baranja ostala Mađarskoj a da granica ide rijekom Dravom, a 20. svibnja, pred teritorijalnom

komisijom, Cvijić i Žolger branili su zahtjev u Baranji i traženje da čitavo Prekomurje pripadne našoj državi. O tome je general Pešić istog dana informirao svoje pretpostavljene u Beogradu ovako: "Naša izlaganja su bila ubedljiva i energična. Komisija nas je saslušala ali nije dala nikakvo svoje mišljenje, niti se moglo opaziti, da li oni odobravaju, ili ne naše zahteve." Nekoliko dana iza toga javio je i to: "Imam siguran izveštaj da smo dobili Prekomurje i da ćemo dobiti ispravku granice u Baranji. Ostale naše razloge za ispravku granica u Banatu, Bugarskoj i na severu nije Konferencija usvojila".

Tako je Komisija Tardieu u drugoj polovici srpnja konačno formulirala svoj prijedlog o budućoj jugoslavensko-mađarskoj granici, pa se on 1. kolovoza našao pred Vrhovnim savjetom koji je prihvatio ovakvo rješenje: da ostane neizmjenjena granica u Bačkoj, da se prihvati prijedlog o pripajanju Prekomurja Kraljevstvu SHS i da se ispravi granica u Baranji u korist jugoslavenske strane. Delegacija se i nadalje trudila da postigne i tu kakve korekture prednje odluke Konferencije u Bačkoj i Baranji /bajski trougao, oblast grada Pečuha i drugo/ ali bez uspjeha.

Kad je nakon dugog otezanja u Trianonu bio potpisan mirovni ugovor s Mađarskom /4. VI 1920/ - pošto mađarskoj delegaciji nije pošlo za rukom da nekako spasu teritorijalni integritet zemalja krune sv. Stjepana, otpisavši unaprijed Hrvatsku i Slavoniju - saznalo se u javnosti da su mnoge revindikacije prema Mađarskoj ostale neuslišane: trianonski ugovor nije stvorio koridor između nas i Čeho-Slovačke; ugovor nije uklonio Mađare s Drave; Pečuh, Mohač i bajski trokut ostali su definitivno u Mađarskoj; odsječen je znatan dio subotičkog kotara a buduća granica ne dodiruje Moriš.

Pakt Društva naroda. - Svi mirovni ugovori zaključeni poslije rata 1914-18. sadržavali su pakt Društva naroda kao prvi dio tih ugovora. To je zapravo ustav prve svjetske organizacije državâ projektirane da posluži kao instrument održanja statusa stvorenog tim ugovorima. Predsjednik Wilson bio je veliki zagovornik ideje o stvaranju takve međunarodne organizacije i sâm je pripremio jedan nacrt

njenog ustava pred dolazak u Pariz. Njemu je pošlo za rukom da privoli ostale predstavnike velesila u Parizu da pakt o budućem Društvu naroda uđe u tekst ugovora o miru. Bio je na čelu posebnog odbora koji je pripremao nacrt pakta i sâm se potrudio da kao predsjednik odbora izvrši sintezu ideja iz vlastitog nacrta, prijedloga britanske i francuske delegacije, kao i onog generala Smutsa. Kad je Wilson izložio taj nacrt na plenarnoj sjednici, pojedine delegacije predložile su toliko izmjena da je plan morao biti vraćen u odbor na doradu. Na kraju, nakon mnogobrojnih izmjena, Konferencija je prihvatila nacrt i njegovih prvih 26 članova ugovora govore o Društvu naroda. Francuski delegat L. Bourgeois predlagao je čak osnivanje međunarodnih oružanih snaga i generalštaba u okviru Društva naroda, pozvanih i spremnih da odmah interveniraju ako nastupi povreda pakta, ali je Wilson to spriječio odbijajući da "nacionalni militarizam" zamijeni "internacionalnim".

Francuska se kasnije predstavljala kao najveći pobornik te organizacije jer joj je Društvo naroda imalo poslužiti da održi tzv. versajski sistem u Evropi i svoju hegemoniju u njoj.

DOPUNSKA LITERATURA: B. Krizman i B. Hrabak, Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920, Beograd 1960; A. Mitrović, Jugoslavija na Konferenciji mira 1919-1920, Beograd 1969.

GLAVA DRUGA

Jadransko pitanje do Rapalla

Jadransko pitanje - pitanje razgraničenja između Italije i njenog novog /nepoželjnog/ susjeda na Jadranu - ostajalo je prvih mjeseci rada Mirovne konferencije nekako po strani jer je Francuskoj, V. Britaniji i SAD bilo najvažnije da što brže dovedu pod krov mirovni ugovor s Njemačkom i da ga opunomoćeni njemački predstavnici, zatim, potpišu, da bi tako sredile nesređeno stanje u "srcu Evrope". Zato su vrhovi Konferencije sa zakašnjenjem pristupili meritornom pretresanju složenog pitanja razgraničenja na Jadranu.

Francuski ministar vanjskih poslova St. Pichon je doduše, već 2. veljače 1919, pozvao Pašića i Trumbića na razgovor, želeći da ispita da li su skloni sporazumu s Italijom i pri tom ih upozorio da su Francuska i V. Britanija vezane Londonskim ugovorom iz 1915. g. i da ih te njihove obaveze može osloboditi samo Italija. Stoga im i savjetuje da pristanu na sporazum s Italijom, no delegati su odvratili da Italiji mogu priznati samo Furlaniju do linije Cormons-Gradiška-Tržič, da predlažu arbitražu za Trst i zapadnu obalu Istre, a da centralni i istočni dio Istre, oblast Goricu, kraj istočno od linije Gormons-Gradiška-Tržić, čitavu jadransku obalu i sve otoke traže za Kraljevstvo SHS.

Osjećajući da će glavna opozicija njenim teritorijalnim zahtjevima /iz memoranduma od 7. II 1919./ doći s američke strane s obzirom na opći politički kurs Wilsonove administracije, talijanska je delegacija u Parizu pokušala za to vrijeme da uvjeri najvažnije članove delegacije SAD u opravdanost njenih teritorijalnih zahtjeva /u kojima je talijanska strana, povrh poznatih savezničkih obećanja iz Londonskog ugovora iz 1915. god., tražila i Rijeku!/. Jugoslavenska je delegacija sa svoje strane izvela manevar i predložila 11. veljače da predsjednik Wilson bude arbitar u teritorijalnim pitanjima između Kraljevstva SHS i Italije ali je to talijanska delegacija, jasno, odbila.

Trumbić je pred Vrhovnim vijećem - 18. veljače - izložio glavne elemente jadranskog pitanja i odgovarajuće jugoslavenske zahtjeve pa je Vijeće na kraju donijelo zaključak - pošto su se talijanski

predstavnici najodlučnije usprotivili da pitanja granice koja se direktno ili indirektno tiču talijanskih interesa povjere bilo kojoj komisiji Konferencije - da se samo teritorijalni zahtjevi - ukoliko se odnose na onaj dio buduće granice koji se ne tiče Italije - povjere Komisiji Tardieu. Tako je jadransko pitanje ostajalo u nadležnosti vrhova Konferencije /Vijeća desetorice, a poslije 24. ožujka 1919. Vijeća četvorice/. Tu nije ništa mogla promijeniti nota što ju je naša delegacija uputila 6. ožujka, a u kojoj traži da jugoslavenski delegati budu uvijek prisutni u Vijeću kad se bude pretresala ili određivala buduća talijansko-jugoslavenska granica. I /Smodlakina/ sugestija o plebiscitu u spornim pitanjima s Rumunjskom i Italijom - prenesena Clemenceau-u u službenoj formi s ovećim zakašnjenjem - ostala je u tom pogledu bez rezultata.

Na urgenciju šefa talijanske delegacije V. Orlanda pružila mu se prilika da tek 3. travnja - na sastanku Vijeća četvorice - izloži stav talijanske delegacije zahtijevajući i Rijeku, čemu se usprotivio Wilson, predlažući da je proglase slobodnim gradom. Isto poslije podne saslušali su /samo bez Orlanda!/ Trumbićev ekspoze o Rijeci i on je tom prilikom ponovio zahtjev jugoslavenska strane da Rijeka pripadne jugoslavenskoj državi. Ubrzo su "velika četvorica" u kompletnom sastavu nastavili diskusiju o sudbini Rijeke i jadranskom pitanju u cjelini i Orlando je na to - budući da je glavna opozicija bila na američkoj strani - predložio sastanak s Wilsonom u četiri oka.

Pripremajući taj sastanak, Orlando je uoči samog susreta s Wilsonom pokušao da slomi otpor jugoslavenske delegacije /Trumbića u prvom redu/, povjerivši S. Crespiju da povjerljivo razgovara s Trumbićem. Na tom sastanku Crespi-Trumbić /11. IV/ Talijan je pokušao da iskoristi pitanje podjele austro-ugarskog trgovačkog brodovlja, reparacija i gradnje željeznica da bi protivna strana odustala od Rijeke, što je Trumbić odlučno otklonio.

Na sastanku s Wilsonom 14. travnja Orlandu nije pošlo za rukom da slomi Wilsonovu opoziciju. Wilson mu je tom prilikom uručio memorandum u kojem je Italiji na sjeveru priznao liniju Londonskog ugovora /Brenner/ ali joj je tu istu liniju osporio na istoku. Orlando je na sjednici Vijeća četvorice 19. IV podnio ekspoze o zahtjevima

talijanske strane i formulirao tri njena temeljna zahtjeva, i to na:

1. Sve one teritorije koje se nalaze - po njegovu mišljenju - unutar prirodnih granica Italije;
2. Rijeku na temelju načela o samoodređenju naroda;
3. Dalmaciju s otocima u suglasnosti s odredbama Londonskog ugovora.

Taj bi talijanski zahtjev konkretno značio da bi buduća granica išla uglavnom vododelnicom istočnih Julijskih Alpi i na Snežnik. Talijanskim se zahtjevima Wilson suprotstavio i tako je iz prvobitno talijansko-jugoslavenskog nastajao talijansko-američki spor oko Jadrana.

Wilson je pripremio tekst izjave o sporu s talijanskom stranom, a britanski ministar vanjskih poslova A.J. Balfour memorandum o stavu vlada Francuske i V. Britanije /potpisnica Londonskog ugovora!/ i u njemu se odlučno izjasnio protiv ustupanja Rijeke Italiji. Wilson je i objavio svoj manifest - što je izazvalo senzaciju - otklanjajući da Rijeku prizna Italiji, a Orlando je na to 24. travnja demonstrativno napustio Konferenciju, a dva dana kasnije i Sonnino, no prije nego što je otputovao u Rim, Orlando je potpisao svoj odgovor Wilsonu koji je odmah - kao drugu senzaciju - objavila svjetska štampa. Tako je nesloga oko jadranskog pitanja u krugu velikih na Konferenciji postala očita svima; Vijeće četvorice ostalo krnje, bez predstavnika Italije, a Konferencija zapala u tešku krizu.

Na poticaj američke delegacije došlo je u Parizu - pošto se Orlando sa svojima bio vratio - do direktnih talijansko-jugoslavenskih pregovora, ali tako da je jedna strana sjedila u jednoj, a druga u drugoj sobi luksuznog pariškog hotela Crillon - sjedišta američke delegacije. Međutim, ti "pregovori" nisu urodili plodom. Nato je Orlando sa svoje strane zamolio Tardieu-a da sastavi novu formulu rješenja i tako je nastao "Tardieu-ov plan" koji je, između ostalog, predviđao stvaranje nezavisne riječke države pod upravom Društva naroda. Američki su delegati pozvali Pašića i ostale na sastanak i tom im je prilikom Lansing saopćio sadržaj tog plana. Naša je delegacija sutradan predala Amerikancima svoje primjedbe a Wilson, Lloyd George i Clemenceau su 6. lipnja raspravljali o tom planu i primjedbama Jugoslavena i na kraju se složili da njihovi eksperti,

na novoj osnovi, sastave zajednički američko-britansko-francuski prijedlog. Na sastanku sutradan Wilson je objasnio Orlandu pojedinosti tog novog prijedloga i pri tom ga upozorio da bi vladi SAD bilo nemoguće da ide dalje od toga što, eto, zajednički predlažu. Talijanska vlada to nije mogla prihvatiti a ubrzo je doživjela poraz u parlamentu i Orlando je bio prisiljen da se povuče kao predsjednik vlade, a prema tome i kao šef delegacije. Na njegovo mjesto došao je Francesco Nitti a resor vanjskih poslova preuzeo je T. Tittoni /kasnije V. Scialoja/.

Započinjala je nova faza pregovora o jadranskom pitanju: Balfourov memorandum predstavljao je najnižu točku krivulje talijansko-francusko-britanskih pregovora i dogovaranja o jadranskom pitanju i ta se krivulja, u nastavku rada Konferencije nakon potpisa mirovnog ugovora s Njemačkom /28. VI 1919/, počinje postepeno - mada polako i s naporom - uspinjati, pokazujući uzajamno razumijevanje u vrhovima, dok uloga američke delegacije /poslije Wilsonova odlaska iz Pariza, a osobito uslijed domaćih političkih teškoća i njegove kasnije teške bolesti/ - također polagano - prelazi u drugi plan.

Tittoni je postupao oprezno i uznastojao je, pored ostalog, da sondira jugoslavensku stranu, i to pomoću američkog eksperta D.W. Johnsona koji je 8. srpnja prenio Trumbiću slijedeću bazu za kompromis: Boka Kotorska s Lovćenom Italiji, a Italija je za uzvrat spremna da prepusti Jugoslaviji sve otoke Kvarnera i Dalmacije. U tom slučaju bi Tittoni na sjeveru prihvatio Wilsonov prijedlog /Wilsonovu liniju/, tako da bi nova talijanska granica išla od istočnog grebena Julijskih Alpi na Rašu, a pristao bi i na Wilsonov prijedlog o jastuk-državi u Rijeci gdje bi Jugoslavija uživala ona prava koja Poljska ima u Danzigu, s tim da Česima i Mađarima omogući trgovački izlaz na Rijeku. Trumbić je odmah upoznao članove delegacije i predsjednika vlade Protića s tim prijedlogom i svi su ga jednodušno odbili.

"Prvi Tittonijev plan" predviđao je, između ostalog, da Rijeka sa zaleđem i otokom Krkom postane slobodna država pod zaštitom Društva naroda, no taj plan torpedirao je Wilson ostajući kod onog rješenja jadranskog pitanja, kako ga je bio skicirao pred svoj odlazak iz Pariza.

Još dok su pregovori o pronalaženju neke srednje linije bili u toku, na talijanskoj su se strani angažirali vrlo utjecajni krugovi da spriječe izvršenje prijedloga savezničke komisije o Rijeci /koja je predložila predaju gradske uprave u ruke savezničke vojne komisije, smanjenje talijanskih vojnih kontingenata i zamjenu karabinjera engleskom policijom/, da bi "Rijeku spasili za Italiju". D'Annunzio je uz pomoć vojske i mornarice izvršio taj zadatak i na čelu svojih legionara ušao u Rijeku 12. rujna 1919. Zagospodarivši tako Rijekom D'Annunzio je unio nove elemente u situaciju i Rijeka je tako postala - pored toga što je već predstavljala kamen smutnje na Konferenciji - težak i složen problem talijanske unutrašnje politike.

Tittoni je pred šefove delegacija u Parizu 15. rujna iznio svoj "Drugi plan" u kojem je, između ostalog, predvidio da grad Rijeka /corpus separatum/ dođe pod suverenitet Italije. I tom prilikom - kao uostalom i kod prvog plana - Tittoni je pokušao da u direktnim pregovorima pokuša privoljeti jugoslavensku stranu na popuštanje. Prvom prilikom su posrednici na talijanskoj strani bili F. Quartieri i P.E. Bensa, a na jugoslavenskoj dr Smodlaka, dok je u drugoj prilici Tittoni iskoristio svog šefa kabineta /E. Paternò/ da preko dra Luja Vojnovića uspostavi vezu s Trumbićem.

Nitti i Tittoni su u toku zasjedanja ratnog vijeća u Rimu 6. listopada ocrtali tok proteklih pregovora i istakli da se novi talijanski prijedlozi odnose prije svega na tri točke:

1. Specijalni statut za Rijeku;
2. Prepuštanje Italiji teritorijalnog pojasa duž obale koji omogućuje njenu teritorijalnu povezanost s Rijekom;
3. Ustupanje Lastova Italiji.

Te nove talijanske zahtjeve sadržavao je novi Tittonijev plan /"Treći plan"/. Kad je Trumbić saznao da Tittonijev plan ne sadrži zahtjev da Italija dobije suverenitet nad Rijekom nego da se u planu predviđa da ta "jastuk-država" bude definirana bez plebiscita, da se granica Italije treba da dotiče grada Rijeke, da bi riječka država obuhvatila kotare Postojne i Idrije, pa Sušak do Bakra, da bi državica bila neutralna, a Italija dobila mandat njenog vanjskog zastupanja, Lošinj bi pripao Italiji a Cres i Krk

riječkoj državi, Zadar bi postao slobodan grad pod Društvom naroda, da bi se Italija na taj način odrekla Londonskog ugovora, a Kraljevstvo SHS dobilo čitavu Dalmaciju i otoke, naredio je Vojnoviću da prenese talijanskoj strani da se takve sugestije odbijaju "a limine" i da osobno prekine vezu s njima.

Talijanska je diplomacija poduzimala sve moguće da nekako privoli Wilsona na koncesije ali je sve ostajalo bezuspješno. Zbog toga je pokušala da izvrši pritisak na jugoslavenske predstavnike, i to pomoću francuskog publiciste J. Herbette-a. Herbette je 29. listopada posjetio Trumbića da mu saopći da je razgovarao s Tittonijem koji mu je povjerio da su se definitivno razišli s Amerikancima. Tittoni mu je dalje rekao da će talijanska politika zbog toga ići ubuduće za tim da čuva faktično stanje i da pod okupacijom drži čitav teritorij armistisa, a da će D'Annunzija ostaviti na Rijeci. U pogledu Rijeke da vidi teškoću u tome što se Rijeka ne nalazi u ugovoru o primirju. Ako saveznici protjeraju D'Annunzija, neće osobno imati ništa protiv. On osobno vodit će neprijateljsku politiku prema Jugoslavenima svugdje, kao što su je već s uspjehom vodili u pitanju Radgone. Tako isto će postupiti u pitanju Caribroda /prema Bugarskoj/. Okupit će Austrijance, Mađare i Bugare protiv Jugoslavena. Predložio je Herbette-u da jugoslavenska strana pristane na ono na što Amerikanci neće pristati, a talijanska će vlada za uzvrat odustati od opozicije u pitanju Crne Gore i pružit će Jugoslavenima pomoć u drugim pitanjima. Međutim, Trumbić je otklonio i taj pokušaj, što Tittonija nije obeshrabrilo. Ponovno je pokušao da jugoslavensku stranu privoli da pristane na njegove zahtjeve i u tu svrhu angažirao bivšeg ruskog ministra vanjskih poslova S.D. Sazonova, no Trumbić je i to otklonio.

Talijanska je strana, opet, otklonila prijedloge sadržane u zajedničko američko-britansko-francuskom memorandumu od 9. XII 1919., tom "Wilsonovom testamentu o jadranskom pitanju", a Nitti je sa svoje strane pokušao za vrijeme boravka regenta Aleksandra u Parizu u prosincu 1919. da preko V. Bérarda opet dođe u vezu s Trumbićem. Bérard je naime 12. XII ispričao Trumbiću da ga je posjetio "neki Talijan" /nije mu mogao reći njegovo ime!/ poslan od Nittija i zamolio ga da posreduje kod Trumbića i da ga pita, bi li se on

htio sastati s L. Bissolatijem koji bi u tu svrhu odmah došao u Pariz. Predmet njihova razgovora bio bi da nađu rješenje jadranskog pitanja, a da Talijani ne bi pri tom uopće reflektirali na Dalmaciju, izuzevši po koji otok. Trumbić je odgovorio Bérardu da prethodno traži slijedeće dvije garancije: da se Bissolati legitimira s pismom od Nittija i da D'Annunzio prije napusti Rijeku, a da inače pregovori nemaju smisla.

Na pragu 1920. godine otvarala se opet nova faza u rješavanju jadranskog pitanja koje je ostajalo na dnevnom redu kao neriješeno i pošto je Mirovna konferencija u Parizu 21. siječnja 1920. formalno zaključila zasjedanje, prepustivši daljnje otpravljanje poslova Konferenciji ambasadora /njen prvi sastanak: 26. I 1920./. Kraljevstvo SHS - potpisavši u toku prošle godine mirovne ugovore s Njemačkom, Austrijom i Bugarskom - ulazilo je u novu još uvijek teško opterećeno vanjskopolitičkim brigama. Odnosi s Bugarskom zadavali su vladajućim vrhovima u Beogradu dosta glavobolje jer su sukobi na granici i upadi kačaka bili gotovo svakodnevna pojava; podjela Banata na koju je vlada u Bukureštu konačno pristala omogućila je popuštanje zategnutosti a francuska je vlada diskretno sugerirala i potrebu da bi "zbog zaštite" od Italije, Austrije, Mađarske, Bugarske i Albanije a približavanja Rumunjskoj prijestolonasljednik Aleksandar trebao uzeti za ženu rumunjsku princezu; s Italijom su sva pitanja stajala otvorena; granica prema Grčkoj - povučena u grčko-srpskom ugovoru od 16. kolovoza 1913. - ostala je relativno mirna; stanje na jugoslavensko-austrijskoj demarkacionoj liniji bilo je prožeto sukobima i puno varnica; ni odnosi s "bijelima" u Mađarskoj - poslije pada Bele Kuna - nisu nikako bili ispunjeni povjerenjem jer su se stalno pronosile glasine o mogućoj restauraciji Habsburga; odnosi s Albanijom ostajali su zategnuti i na granici je često dolazilo do sukoba.

Svjesna svih tih teškoća vlada je iz Beograda u prosincu 1919. obavijestila delegaciju u Parizu da je sprema - ukoliko talijanska vlada ili predsjednik vlade F. Nitti osobno ponudi direktne pregovore, iznese konkretne prijedloge i pristane da ih vode uz stalnu suradnju saveznika - da uđe u direktne pregovore s talijanskim predstavnicima. Nitti je sa svoje strane otputovao u Pariz i London da pridobije francusku i britansku vladu za komprimis u

jadranskom pitanju, dakako talijanski kompromis, ali je pokušao da sondira teren i kod ministra Trumbića. Tako je došlo do sastanka Nitti-Trumbić 9. siječnja 1920. ali pri tom se nisu mogli složiti jer je Trumbić kao granicu predlagao Nittiju "Wilsonovu liniju", tražeći da Rijeka - tada u rukama D'Annunzija - pripadne jugoslavenskoj državi, uživajući autonomiju. Sutradan, prilikom predaje ratifikacionih instrumenata na Quai d'Orsayu, predsjednik francuske vlade G. Clemenceau je iznenada zatražio od Trumbića da pred okupljenim šefovima delegacija obrazloži jugoslavensko stanovište u jadranskom pitanju, što je Trumbić i učinio, nastavivši svoj ekspoze i 12. siječnja. Na sastanku s britanskim premijerom Lloyd Georgeom Trumbić je saznao za slijedeći njegov /engleski/ prijedlog: za Rijeku - koja će pripasti Italiji - Jugoslaveni će, po Lloyd Georgeu, dobiti kompenzacije u sjevernoj Albaniji /Skadar!/. Clemenceau je saopćio Pašiću i Trumbiću saveznički projekt od osam točaka na koji je delegacija pismeno odgovorila, ali taj njen odgovor nije zadovoljio Clemenceau-a i on je 14. siječnja pozvao delegaciju da odgovori na nove /neznatno izmijenjene/ savezničke prijedloge od osam točaka sasvim kratko: sa "da" ili "ne". U njima su, između ostaloga, predlagali: da Rijeka /corpus separatum/ postane nezavisna država pod garancijom Društva naroda a Zadar slobodni grad pod upravom Društva naroda s pravom da izabere svoje vlastito diplomatsko predstavništvo, da Italiji pripadnu Lošinj, Palagruža i Vis, itd. Odgovori li sa "ne", francuska i britanska vlada ovlastit će Nittija da izvrši Londonski ugovor iz 1915. god., a Nitti im je za taj slučaj obećao da će izdati naređenje da se Rijeka evakuira. Naši su predstavnici pokušavali da nekako izbjegnu jasan odgovor, ali je Clemenceau u ultimativnoj formi 20. siječnja zatražio od Pašića i Trumbića da Jugoslavenska vlada u roku od četiri dana odgovori sa "da" ili "ne". Delegacija je kod novog predsjednika francuske vlade A. Milleranda zatražila produženje roka, a u to se umiješala i vlada SAD, postavivši pitanje Parizu i Londonu, da li je namjera francuske i britanske vlade da same, bez Washingtona, rješavaju razna neriješena pitanja u Evropi pa da tek rezultate saopćavaju vladi SAD. Naša delegacija predala je svoj odgovor 27. siječnja i u njemu vješto izbjegla da uopće odgovori, da li prima savezničke prijedloge od 14-tog ili ih odbija.

Na sastanku Nittija i ministra vanjskih poslova Scialoje s Pašićem i Trumbićem u Londonu 27. veljače bilo je riječi o teškoćama situacije i Nitti je isticao potrebu i želju da dođe do sporazuma, u čemu su se svi suglasili. Priznao je da želi da riješi to pitanje definitivno i da u talijansko-jugoslavenskom sporazumu vidi korist i za Italiju i za Jugoslaviju. Izrazio je mišljenje da taj sporazum ne bi trebao da bude samo teritorijalni nego bi njime trebalo predvidjeti i zaključenje trgovinskog sporazuma, kao i to da se jugoslavenskoj omladini omogući pohađanje talijanskih visokih škola, a na kraju razgovora je Nitti predložio našim predstavnicima da se ponovno sastanu i to u najvećoj tajnosti. Trumbić mu je na to predložio da se sastanu u prostorijama Jugoslavenskog odbora, što je Nitti prihvatio, predlažući istovremeno da jugoslavenski predstavnici - ukoliko nemaju "pleins pouvoirs" - to odmah zatraže od svoje vlade, jer želi konačno prelomiti. Na tom novom sastanku 29. II govorilo se u detaljima i konkretnije, ali je sastanak završio bez rezultata, jer se nisu mogli složiti, i to u prvom redu oko Učke, zaštite jugoslavenske manjine u Italiji te Albanije.

Pašić je na sjednici delegacije 24. ožujka pročitao telegram St. Protića iz Beograda o koraku tamošnjeg talijanskog otpravnika poslova koji je vladi prenio Nittijevu želju da u direktnim pregovorima između Beograda i Rima nađu rješenje. Protić je pozvao Pašića i Trumbića u Beograd, jer bi vlada željela čuti njihovo mišljenje prije nego što donese konačnu odluku o daljnjem držanju u jadranskom pitanju. Pašić je prihvatio poziv, ali ga Trumbić zbog bolesti i operacije nije mogao prihvatiti. Boraveći u sanatoriju u Neuilly-u, Trumbića je obišao Scialoja /13. i 14. IV/ i dugo s njim razgovarao. Trumbić je o sadržaju tih razgovora obavijestio i poslanika V. Antonijevića u Rimu navodeći da ti razgovori nisu doveli do sporazuma ni u osnovnim linijama, no da nisu, ipak, prekinuti nego da se imaju nastaviti. Zato je i Nitti pozvao jugoslavenske predstavnike da dođu na savezničku konferenciju u San Remo, ali su oni to odbili, pa je Trumbić 26. IV primio Nittijev telegram iz San Rema u kojem mu talijanski predsjednik vlade, između ostalog, javlja da će predložiti Konferenciji da se diskusija o jadranskom pitanju odloži; da je njegova želja da razgovori između Scialoje i Trumbića budu nastavljeni što prije, pa da ga zato poziva da mu

Trumbić telegramom odgovori, da li bi bio spreman da dođe u San Remo ili koje drugo mjesto blizu granice da nastavi razgovore sa Scialojom. Trumbić je odmah odgovorio da putuje u Beograd da referira vladi, a da stoji na raspolaganju Scialoji, čim se bude vratio iz Beograda. Tako su se dogovorili da se talijanski i jugoslavenski predstavnici sastanu u Pallanzi.

Tamo su oni održali dva sastanka 11. svibnja, ali je istog dana stigla u Pallanzu vijest da je Nittijeva vlada pri glasanju u parlamentu ostala u manjini i da je Nitti zbog toga predao ostavku kabineta. Zbog toga su morali prekinuti pregovore koji su ionako bili tek otpočeli. U njima su Pašić i Trumbić ocrtali stanovište jugoslavenske strane u pojedinim točkama u skladu s primljenim instrukcijama vlade od 7. svibnja. U pitanju Rijeke ograničili su se samo na izjavu da bi bili voljni razmotriti pitanje grada Rijeke /bez pristaništa i podopćina/, ako bi u svima ostalim točkama postigli sporazum, dakako, vodeći pri tom računa o izjavi Nittija u talijanskom parlamentu da je za Italiju pitanje Rijeke pitanje osjećaja i da Italija nema na Rijeci nikakvih strateških, ekonomskih ili drugih interesa.

U Beogradu je novu vladu formirao Milenko Vesnić i u njoj je Trumbiš opet zadržao resor vanjskih poslova. Treba tu istaći da je vanjskopolitički kurs Beograda - usprkos čestim promjenama i krizama vlada /Protić, Davidović, Vesnić/ - uvijek ostajao isti, a to već i stoga što je Trumbić u svih šest vlada /do osobne ostavke potkraj 1920./ zadržao portfelj ministarstva vanjskih poslova. Nittiju, međutim, nije pošlo za rukom da se održi, formirajući novu vladu, nego je to učinio G. Giolitti uzevši za ministra vanjskih poslova Carla Sforzu. Njima se nije u početku žurilo da nastave pregovore o jadranskom pitanju s jugoslavenskim predstavnicima, i to zato da u međuvremenu beogradsku vladu, na vanjskopolitičkom planu, što više i što potpunije izoliraju i oslabe, u čemu su i uspjeli. U mjestu Spa je Sforza 5. VII podu že razgovarao s Trumbićem i tom prilikom izjavio u ime predsjednika vlade Giolittija i svoje osobno: da se raspoloženje nove vlade u pitanju pregovora o jadranskom pitanju ne razlikuje od raspoloženja prošle /Nittijeve/ vlade; da nova vlada zna da cijeni korisne posljedice eventualnog

direktnog talijansko-jugoslavenskog sporazuma, no da obje vlade treba da otvoreno ponesu odgovornost za posljedice kompromisa, a ne da se pričinjaju da su im žrtve koje će kompromis eventualno sadržavati bile nametnute; da talijanska vlada pomišlja na nastavak prekinutih pregovora, no da mora riješiti mnogo hitnih pitanja. Međutim, nastupila je kriza jer je do incidenta došlo u blizini Rijeke 4. VII., a u Splitu 11. VII do krvavog sukoba u kojem je izgubio život i komandant talijanskog ratnog broda Gulli. Nato je došlo do demonstracija i progona Jugoslavena u Trstu, Istri, Rijeci i Zadru u kojima je više njih stradalo i životom.

Donijevši principijelnu odluku o nastavku pregovora, talijanska je vlada poslala u Beograd kao "izvidnicu" G. Volpija i on je - sastavši se sa Vesnićem i Trumbićem - ponio iz Beograda utisak da će Jugoslaveni biti mekši i da će popustiti. Sforza je zajedno s Giolittijem i ministrom vojnim Bonomijem, vršeći pripreme za konferenciju, utvrdio slijedeći plan za pregovore:

1. Italiji je potrebna sigurna i dobra kopnena granica koja ne može biti jednostavna korektura Wilsonove linije; stoga Italija mora dobiti Snežnik, s tim da njena buduća granica prema Jugoslaviji bude približno onakva, kako je zacrtano u Londonskom ugovoru;
2. Rijeka /corpus separatum/ bit će nezavisna država, teritorijalno vezana s talijanskim državnim teritorijem;
3. Cres i Lošinj pripast će Italiji, a
4. Dalmacija, izuzevši Zadar, i svi dalmatinski otoci Jugoslaviji, uz garanciju jugoslavenske vlade da će pružiti zaštitu tamošnjoj talijanskoj manjini.

Ukoliko pak pregovori ne bi uspjeli, Giolitti je spreman da presječe gordijski čvor jednostavnom aneksijom naprijed spomenutih krajeva, a uz to da i nadalje drži pod okupacijom dio Dalmacije i dalmatinskih otoka u skladu s odredbama ugovora o primirju i izjavom da je talijanska vlada spremna da pregovara o definitivnoj sudbini tih krajeva u vezi s međunarodnim priznanjem nezavisnosti Rijeke. Taj Giolittijev plan prihvatila je zatim i vlada, a u pogledu Rijeke provođenje tadašnje politike svršenog čina doseglo je kulminaciju D'Annunzijevim proglašenjem "Talijanske regencije Kvarnera".

No prije nego što će otpočeti odlučne pregovore o jadranskom pitanju pokazalo se da je računica jugoslavenske diplomacija bila pogrešna. Naime, u redovima delegacije u Parizu prevladavalo je uvjerenje da odredba o održavanju plebiscita u celovečkom bazenu zapravo i ne predstavlja neuspjeh i svi su s optimizmom očekivali njegov ishod, imajući pred očima i činjenicu da su "Zonu A" držale jugoslavenske oružane snage /za razliku od "Zone B" gdje su se nalazili Austrijanci/. Poslije dugih natezanja unutar plebiscitne komisije pristupilo se provođenju plebiscita u "Zoni A" i rezultat plebiscita, održanog 10. listopada 1920, ispao je, neočekivano, nepovoljno za jugoslavensku stranu: za Austriju je palo oko 22.000 glasova dok se preko 15.000 izjasnilo za prisajedinjenje Kraljevini SHS. Tako nije ni došlo do glasanja u "Zoni B" i poslije plebiscita su vlasti i vojska Kraljevine SHS /od 30. srpnja 1920. Kraljevine a ne više kraljevstva SHS/ na kraju morale evakuirati južni dio Koruške.

Pregovori u Rapallu otpočeli su 8. studenog, ali je na jugoslavenske predstavnike /Vesnića i Trumbića/ uoči njihova odlaska iz Beograda bio od strane francuske i britanske vlade izvršen pritisak pomoću "ozbiljnog upozorenja" da se pregovori u jugoslavenskom interesu moraju okončati uspješno, a da jugoslavenska strana ne može više očekivati neku pomoć od Pariza i Londona, kojima su ruke vezane Londonskim ugovorom, pa će tako talijanska vlada - u slučaju neuspjeha - imati slobodne ruke da raspolaže teritorijem priznatim joj u ugovoru. Talijanska je delegacija u Rapallu zatražila Snežnik, što su Vesnić i Trumbić odbijali navodeći da je to zapravo ofenzivna linija koja otvara vrata eventualnoj talijanskoj invaziji čitave Savske doline kroz Kranjsku do Karlovca, itd., ali su na kraju morali popustiti i pristati. Tako je bio dogovoren, sastavljen i u noći 12/13. studenog 1920. potpisan "Rapallski ugovor", a pored njega i tzv. "Antihabsburška konvencija" kojom se dvije države-ugovornice obavezuju da će budno bdjeti nad točnim pridržavanjem ugovora o miru potpisanim u St. Germainu i Trianonu. Naročito će sporazumno poduzimati sve političke mjere prikladne da se spriječi povratak habsburške dinastije na prijesto Austrije i Mađarske. Ti su ugovori, zatim, bili ubrzo ozakonjeni.

Rapallskim ugovorom je talijanska strana postigla više nego što je u toku ranijih pregovora bila tražila. Njime je dobila čitavu Istru /izuzevši Kastav/, Zadar, Cres, Lošinj, Lastovo itd.; jugoslavenska je strana priznala pravo opcije onim Talijanima koji bi se našli na teritoriju pripalom Kraljevini SHS, s tim da se ne moraju iseliti i da uživaju pravo slobodne upotrebe jezika i slobodnog ispovijedanja vjere, dok se Slovencima i Hrvatima koji su njime potpali pod Italiju nisu davale nikakve garancije.

Nema sumnje da je jugoslavenska delegacija došla na završne pregovore u Rapallo znatno oslabljena i teško opterećena. Njen, neko vrijeme moćni zaštitnik - predsjednik SAD W. Wilson - pretrpio je poraz na izborima a time je izolacionizam u SAD slavio pobjedu, pa se s Wilsonom više uopće nije moglo računati; francuska i britanska vlada vršile su snažan pritisak na vodeće krugove Beograda, među kojima je utjecajna i moćna struja predvođena samim regentom Aleksandrom već duže vremena tražila da se što prije i uz cijenu preteških teritorijalnih žrtava nađe baza za sporazum s Italijom koji bi definitivno riješio pitanje granica i poslužio kao ugaoni kamen cjelokupne buduće vanjske politike Kraljevine SHS; nepovoljan ishod plebiscita u Koruškoj utjecao je također, a otvoreno međunarodno pitanje Crne Gore, sudbina crnogorske dinastije i crnogorskog odreda u Gaeti, a iznad svega rovitost unutrašnjepolitičkog položaja uopće progonili su ljude oko Aleksandra i požurivali rješenje; ni ostaci frankovaca u Mađarskoj, Austriji i Italiji /dr Ivica Frank, Vladimir Sachs, E. Gagliardi i dr./ nisu mirovali nego su osnovali tzv. "Hrvatski emigrantski revolucionarni komitet" i šurovali s nekim klerikalcima u zemlji /I. Šušteršič/, s ljudima oko kralja Nikole /J. Plamenac/, s talijanskim agentima iz Albanije, s predstavnicima talijanskih vojnih krugova i vojne obavještajne službe /plan P. Badoglio/, s D'Annunzijem na Rijeci i drugima. Sve je to utjecalo na vladu /delegaciju/ da zaključi i potpiše "Rapallski ugovor" da tako i jadransko pitanje skine s dnevnog reda.

DOPUNSKA LITERATURA: B. Krizman, Jadransko pitanje na Pariškoj mirovnoj konferenciji /28. juna 1919-9.decembra 1919/, Istorija XX veka, Zbornik radova VII, str. 257-343; D. Šepić, Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918, Zagreb 1970; D.R. Živojinović Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917-1919, Beograd 1970.

GLAVA TREĆA

Osnivanje male Antante

Kad se pod kraj rata razgovaralo o osiguranju mira i "novog poretka" istican je kao ideal savez između Čeho-Slovačke, Poljske, Rumunjske, Grčke i jugoslavenske države. Taj je savez imao služiti odbrani interesa tih malih država na Balkanu i Podunavlju. Bilo je zamišljeno i to da te države već za vrijeme trajanja Mirovne konferencije nastupaju solidarno, pomažući jedna drugu, a da istovremeno ostaje na snazi odredba o savezništvu za slučaj napada, da bi se dobile što povoljnije mirovne odredbe i postiglo osiguranje kako od revizije budućih granica tako i od eventualnog napada. Takav jedan pojas država od Baltika do Egejskog mora izgledao je tada ostvarljiv ali ne za dugo. Ubrzo se pokazalo da je u danim uvjetima nerealan i stoga se stalo pomišljati na drugi jedan plan, na užu jednu kombinaciju koja bi, bar za početak, obuhvatila Čeho-Slovačku, Rumunjsku i Kralj. SHS. Njihovi predstavnici u Parizu spominjali su tu kombinaciju u razgovorima jer su bili svjesni da će se jednog dana morati suprotstaviti pokušaju restauracije Habsburga.

Admiral Horthy je od jeseni 1919. god. nastojao da nekako udobrovolji vlastodršce u Beogradu, dosljedan svom vanjskopolitičkom konceptu izraženom u memorandumu iz listopada te iste godine, prema kojem se Mađarska mora pripremati na rat sa Čeho-Slovačkom i na "prijateljstvo" s Jugoslavijom. Trudio se da uspostavi dobrosusjedske odnose s južnim susjedom, no vladajući krugovi Beograda ostajali su rezervirani. Prag je pak, sa svoje strane, već koncem 1919. god. predlagao ugovor o obrambenom savezu. Čeho-Slovački poslanik u Parizu St. Osusky je u procinsu te godine razgovarao s Trumbićem o tome i Trumbić mu je rekao da su on osobno i delegacija za to da otpočnu zajedničku akciju ako bi Mađari prešli u napad. Rekao mu je i to da je dostavio vladi prijedlog Praga o obrambenom ugovoru što mu ga je ministar E. Beneš bio uručio prilikom svog boravka u Parizu a što su ga kasnije odobrili i predsjednik Republike T. Masaryk i čeho-slovačka vlada. Beneš se obratio i rumunjskom ministru predsjedniku Vajdi Voevodu i upozorio ga da su interesi Čeho-Slovačke i Rumunjske apsolutno identični u pogledu Mađarske i da je došlo vrijeme da te dvije države pređu u zajedničku akciju

suočeni mađarskim prijetnjama - kako su o tome često razgovarali kad su se sretali u Parizu. Povjerio je Rumunju i to da je u tom pitanju u dodiru s Jugoslavenima i zaključio s tvrdnjom da "Jugoslavija, Rumunjska i Čeho-Slovačka mogu lako postići sporazum koji bi ih štitio od mađarske opasnosti."

Treba reći da Mađarska nije bila jedina briga rumunjskih vlastodržaca nego su tu bile još Bugarska i, u mnogo većoj mjeri, Sovjetska Rusija koja je neprekidno smatrala da Besarabiju Rumunjska nije prisajedinila nego anektirala. U tim odnosima nije Prag direktno bio zainteresiran dok je Rumunjska bila direktno zainteresirana za Poljsku u odnosu prema Sovjetskoj Rusiji a također, zajedno s Jugoslavijom, u Bugarskoj. Na tim stranama /prema Poljskoj i Bugarskoj/ Prag je mogao ostati jedino neutralan. Jedini zajednički interes Praga, Bukurešta i Beograda predstavljala je Mađarska i Beneš je neprekidno ukazivao na to, a Čermak, čeho-slovački poslanik u Bukureštu, javio je Pragu u veljači 1920. da se rumunjska vlada u načelu slaže s prijedlogom o zajedničkoj obrani, a beogradska je vlada izradila nacrt o obrambenom ugovoru i predala ga 12. veljače tamošnjem čehoslovačkom poslaniku Kalini. Duhove je uzbudila vijest o Kappovom puču u Njemačkoj i Beneš je u telegramu Kalini 14. ožujka izrazio bojazan da bi reakcija mogla zahvatiti Beč i mogla dovesti, sa strane Mađara, do napada reakcionarnih Mađara i Austrijanaca na Čeho-Slovake, Jugoslavene i druge susjede. Kalina je 17. travnja javio Benešu da se Protić slaže s izmijenjenim tekstom ugovora. U međuvremenu pregovori su nastavljeni s Bukureštom i 23. travnja je Beneš obavijestio poslanika Kalinu da je rumunjska vlada pozitivno odgovorila na pitanje, da li bi se pridružila Čeho-Slovačkoj i Jugoslaviji u suzbijanju mađarske opasnosti i da li bi pristala da zaključe te tri države defenzivni savez prema Mađarskoj, no na tome je neko vrijeme i ostalo. Pri tom je rumunjska strana ipak pomišljala da savez ne ostane ograničen na njih nego da ga prošire na Grčku i Poljsku, a neki Rumunji zagovarali su čak plan o nekoj podunavskoj federaciji. Novi rumunjski ministar predsjednik Averescu izrazio je spremnost da nastave diskusiju o zaključenju defenzivnog saveza i u srpnju je beogradska štampa donijela vijest da će Beneš doći u Beograd da bi poveo direktne pregovore s beogradskom vladom o konačnom tekstu ugovora o savezu.

Rumunji su sa svoje strane informirali novog predsjednika vlade Vesnića da rumunjska vlada želi što tješnje odnose s Beogradom i da ministar vanjskih poslova T. Jonescu odobrava i želi "uniju" triju država, s tim da za početak dodje do saveza između Kralj. SHS i Čeho-Slovačke a zatim u direktnim pregovorima s njim do trostranog sporazuma.

Ostaje činjenica da je korijen nastanka Male Antante /MA/ - to ime duguje ona jednom mađarskom publicisti, piscu ironičnog članka u novinama Pesti Hirlap pod naslovom "Aprò Entente" /26. II 1920./ - u reakciji na tadašnju francusku politiku u Podunavlju, u prvom redu prema Mađarskoj. Francuska je diplomacija željela u jednom času da Mađarskoj namijeni ulogu njenog glavnog uporišta u podunavskom prostoru. Čini se da je sredinom travnja 1920. god. bio postignut mađarsko-francuski sporazum, prema kojem francuska strana priznaje potrebu da gradovi poput Košica, Subotice, Sombora i drugih posredstvom plebiscita dođu u sastav Mađarske i obećaje mađarskoj strani podršku u tome; s druge strane Mađari pristaju da pomoću vojske od 100 tisuća vojnika priteknu u pomoć Poljskoj, da mađarska fabrika municije u Czepelu dođe pod kontrolu Francuza, da mađarska strana dade u najam Francuzima cjelokupnu željezničku mrežu i da u suradnji s francuskom firmom Schneider-Creuzot formira poduzeće "Budimpeštanska slobodna luka" koje bi pomoću francuskog kapitala i materijala pretvorilo luku u najveće pristanište za čitav saobraćaj Dunavom. Čini se da francuskoj diplomaciji u to vrijeme /osobito tadašnjem generalnom sekretaru ministarstva vanjskih poslova M. Paléologue-u/ nije bio stran ni plan o stvaranju jedne političke podunavske konfederacije koji bi obuhvatio Bavarsku, Austriju, Čeho-Slovačku i Mađarsku, a sve to dovodila u vezu s mogućnošću da ponovno dođe na prijesto Karlo Habsburški.

Sve je to ubrzalo stvari i Beneš je pohitao u Beograd da tamo 14. kolovoza 1920. zajedno sa zamjenikom ministra vanjskih poslova M. Ninčićem potpiše ugovor o obrambenom savezu između Kraljevine SHS i Republike Čeho-Slovačke. U njemu stoji da su strane ugovornice - čvrsto riješene da čuvaju mir dobiven tolikim žrtvama, i s obzirom na ustav Društva naroda i stanje stvoreno trijanonskim ugovorom od 4. lipnja 1920. između Savezničkih i Udruženih sila s jedne

i Mađarske s druge strane - odlučile da zaključe obrambenu konvenciju. Ako jedna od strana ugovornica bude žrtva neizazvanog napada od strane Mađarske, druga će joj strana ugovornica priteći u pomoć - stoji u ugovoru, s tim da ugovor ostaje na snazi u trajanju od dvije godine od dana ratifikacije, a po isteku roka svaka strana ugovornica može ga otkazati.

Zadovoljan rezultatom postignutim u Beogradu, Beneš je posjetio Bukurešt i obavijestio ministra Jonescua da je upravo zaključen defenzivni savez s Kralj. SHS u cilju poštivanja odredbi trijanonskog ugovora, rekavši šefu rumunjske diplomacije da će Prag i Beograd pozdraviti ako im se Bukurešt želi u tome pridružiti. Međutim, Jonescu nije bio u mogućnosti da to učini nego je 19. VIII samo pristao - ne zaključujući formalno ugovor - da si pruže /uzajamnu/ vojnu pomoć ako bi Mađarska neizazvana napala jednu od njih /Čeho-Slovačku, Kralj. SHS i Rumunjsku/.

Karlo Habsburški iznenadio je svijet pojavivši se 27. ožujka 1921. u Budimpešti u namjeri da preuzme kraljevsku vlast iz ruku regenta Horthy-a. Neočekivano za nj Horthy je pružio otpor i Karlo se povukao u Szombathely dok su u mađarsko ministarstvo vanjskih poslova stizali protesti. Italija, Francuska i V. Britanija smjesta su obavijestile Horthy-a da nisu promijenile stav u pogledu restauracije Habsburga; jugoslavenski poslanik u Budimpešti izjavio je da beogradska vlada smatra restauraciju Karla ili bilo kojeg drugog Habsburga međunarodnim a ne unutrašnjim pitanjem Mađarske i da će se stoga suprotstaviti i oružjem - bude li potrebno - svakom pokušaju restauracije; rumunjski poslanik je izjavio da njegova vlada prosvjeduje protiv reinstalacije Karla i da očekuje da će to mađarska vlada spriječiti. Svima je njima bilo odgovoreno da je Horthy otklonio prijedloge Karla i da ga je molio da napusti Mađarsku. Da se stiša bura sastao se mađarski parlament 1. travnja na izvanredno zasjedanje i odobrio držanje namjesnika Horthy-a, a i Konferencija ambasadora je istog dana donijela jednodušno odluku koju su dostavili mađarskoj vladi i u njoj ponovila svoju raniju odluku /od 4. II 1920./ da restauraciju Habsburga ne može ni priznati ni trpjeti. Vrhovi u državama Male Antante razmatrali su tih dana mogućnost upućivanja i ultimatuma mađarskoj vladi u kojem bi zahtijevali da

se Karlo udalji iz Mađarske do 7. travnja, a predstavnici Velike Antante neprekidno su urgirali kod Horthy-a i ukazivali na potrebu da Karlo napusti zemlju. Tako je on 5. travnja preko Austrije otputovao u Švicarsku a Mala Antanta položila svoj prvi ispit.

Kriza izazvana Karlovim dolaskom pokazala je Bukureštu da veze valja učvrstiti i tako je, umjesto ranijeg sporazuma, u Bukureštu bio 23. travnja 1921. potpisan ugovor o defenzivnom savezu između Čeho-Slovačke i Rumunjske. Ubrzo zatim bio je zaključen i potpisan ugovor o obrambenom savezu između Rumunjske i Kralj. SHS /potpisan u Beogradu 7. lipnja 1921./. Taj treći /dvostrani/ ugovor u tom lancu ugovora razlikovao se od prethodnih jer u njemu oštrica nije bila uperena samo protiv Mađarske nego istovremeno i protiv Bugarske. U članu prvom ugovora se izričito kaže da su se strane ugovornice sporazumjele da priteknu jedna drugoj u pomoć ako bi Mađarska ili Bugarska neizazvane napala svaka za sebe ili zajedno jednu od strana ugovornica u namjeri da sruše poredak utvrđen ugovorom u Trianonu ili Neuilly-u. Zanimljivo je i to da je i kod tih ugovora rok trajanja bio ograničen na dvije godine.

Karlo, međutim, nije dugo izdržao u Švicarskoj: iz Züricha je 20. listopada 1921. poletio u avionu, u pratnji svoje ambiciozne supruge Zite, i spustio se nedaleko Szombathely-a u Mađarskoj. Tamo je, dočekan, imenovao i svog predsjednika vlade koji je pozvao mađarsku vladu da preda vlast novom kabinetu i da održi mir i poredak u Budimpešti dok Karlo tamo ne stigne. Horthy se odlučno suprotstavio takvom pokušaju, a ni Mala Antanta nije se pokazala manje odlučna. Ona je spremno dočekala taj drugi pokušaj jer su u skladu s članom drugim zaključenih ugovora bile u međuvremenu zaključene i odgovarajuće vojne konvencije: čeho-slovačko-rumunjska vojna konvencija /potpisana 2. srpnja 1921./ i čeho-slovačko-jugoslavenska vojna konvencija /potpisana 1. kolovoza 1921./. Te države bile su spremne da pređu u akciju ali su - prije nego što pristupe mobilizaciji - otpočele odlučnu diplomatsku akciju da onemoguće ponovni pokušaj restauracije. Beneš je u jednom cirkularnom telegramu čeho-slovačkim diplomatskim predstavnicima u inozemstvu od 22. listopada ovako odredio stav vlade prema Karlu i pitanju Habsburga: prisutnost bivšeg cara na tlu Mađarske je casus belli; vlada bezodvlačno pristupa pripremi mobilizacije i neće oklijevati da poduzme najenergičnije

mjere u suglasju s ostalim članicama Male Antante. Čak ako bi se Karlo povukao iz Mađarske, mi ćemo - javlja dalje Beneš - učiniti potrebne diplomatske korake i izvršiti najveći pritisak, ako bude potrebno i oružjem, da bi postigli likvidaciju habsburškog pitanja u Mađarskoj i jednom za svagda uklonili opasnost koju stvara habsburška kuća u srednjoj Evropi. Mađarska vlada, međutim, zastupala je drukčije stanovište što pokazuje nota što ju je vlada uputila čeho-slovačkom predstavniku u Budimpešti istog dana. U njoj stoji da mađarska vlada zastupa načela zakona iz 1920. godine da kralj Karlo nije pozvan da, u skladu s tim načelima, vrši prava suverena nad Mađarskom i da će biti prisiljen da napusti bezodvlačno zemlju. Mađarska je vlada, zaključuje se na kraju, već poduzela potrebne mjere. Mala Antanta je zahtijevala više od toga i Beneš je iz Praga 23. X energično zahtijevao od Velike Antante radikalnu akciju a to isto je 24. X sadržavala nota upućena Konferenciji ambasadora s potpisima tamošnjih poslanika Čeho-Slovačke i Rumunjske i otpravnika poslova Kraljevine SHS. U njoj se kaže da čeho-slovačka, rumunjska i jugoslavenska vlada smatraju događaje što su se zbili u Mađarskoj za posljedicu onoga što se događalo u Gradišću /Burgenlandu/. One vide u tim događajima napad na mirovne ugovore koje su tri vlade vršile lojalno, nastojeći da na taj način održe mir u srednjoj Evropi. One se osjećaju ugrožene ne samo povratkom Karla nego također i držanjem mađarske vlade koja je pomagala i branila otvoreno zbivanja u Gradišću. Tri su vlade uvjerene da mir Evrope zahtijeva da se poduzmu sve mjere, pa čak i one najenergičnije, da bi se konačno likvidiralo pitanje Habsburga i izvršenje mirovnih ugovora. One se nadaju da će dobiti podršku Saveznika, osobito u svim pitanjima koja se odnose na striktnu primjenu mirovnih ugovora. Rumunjska, jugoslavenska i čeho-slovačka vlada - informirajući savezničke sile o svom stanovištu - žele ih uvjeriti da će poduzeti sve potrebne mjere u cilju brzog i definitivnog rješenja spomenutih pitanja da bi tako mir mogao biti konačno uspostavljen u srednjoj Evropi budući da su uvjerene da svako rješenje, koje ne bi bilo definitivno, predstavlja najveću opasnost za Evropu.

I Konferencija ambasadora nije htjela zaostati i 24. listopada uputila je notu mađarskoj vladi u kojoj je podsjeća na izjavu Konferencije od 1. travnja. Videći da bivši vladar ustraje i nadalje

da traži prijesto na kojem bi njegova prisutnost proizvela najteže posljedice za mir u srednjoj Evropi, Konferencija traži od mađarske vlade da, prvo objavi gubitak prava na prijesto bivšeg kralja Karla i, drugo, da zadrži bivšeg kralja sve dok ne napusti mađarski teritorij pod uvjetima koje će odrediti savezničke vlade. Sile izjavljuju da one otklanjaju svaku odgovornost u pogledu intervencije u Mađarskoj od strane susjednih država i posljedica koje bi iz toga mogle proizaći ako mađarska vlada ne izvrši smjesta traženo. Konferencija je upoznala sa sadržajem te note i vlade Male Antante i izrazila nadu da će u toj situaciji koja je i onako tako ozbiljna Mala Antanta donijeti odluke ili poduzeti mjere samo u suglasnosti s Konferencijom.

Mađarska je vlada 25. X objavila da će Karlo biti interniran u samostanu Tihany na Blatnom jezeru gdje će biti prisiljen da abdicira i da pitanje Habsburga gubi na "aktuelnosti" budući da će Karlo napustiti za uvijek Mađarsku. To, dakako, nije moglo zadovoljiti Malu Antantu i dan ranije Čeho-Slovačka i Kralj. SHS počele su mobilizaciju znatnih snaga, a rumunjska je vlada ovlastila generala Averescu-a da mobilizira šest pješadijskih i dvije konjičke divizije. I talijanska se vlada pridružila stavu Male Antante. Mađari su i nadalje oklijevali da proglase Karla lišenim svakog prava na prijesto /zadovoljavajući se njegovom abdikacijom/ i Konferencija ambasadora bila je prisiljena energičnim stavom Male Antante da pooštri taj zahtjev i da od Budimpešte zatraži ne samo lišavanje prava Karla nego istovremeno da se ta izjava o lišavanju protegne na sve članove habsburške kuće. To je mađarski parlament nakon otezanja na kraju ipak izglasao i na taj je način kriza bila riješena. Karlo i Zita ukrcali su se 1. studenog na engleski ratni brod /prvo monitor Glowwrom, pa krstaš Cardiff/ koji je ih odveo do Madeire da Karlo tamo i umre 1. travnja 1922.

Ugovor između Čeho-Slovačke i Kralj. SHS bio je kasnije proširen: iz jednostavne obrambene konvencije prerastao je u ugovor u savezu. U lječilištu Marianské Lázní bio je 31. kolovoza 1922. potpisan taj novi ugovor u kojem se uvodno izričito kaže da su strane ugovornice prožete željom da produže i dopune raniji ugovor, potpisan 14. VIII 1920. novim odredbama, da bi se bolje očuvao i izvršio

mir i bolje učvrstile i proširile političke i privredne veze između Čeho-Slovačke i Kralj. SHS. Ugovor će trajati pet godina /član 1/ a u drugom članu strane ugovornice primaju na znanje ugovore, političke ili vojne, što ih je Čeho-Slovačka zaključila s Rumunjskom, Austrijom i Poljskom, a Kralj. SHS s Rumunjskom i Italijom. Zanimljivo je pri tom zapamtiti da se ugovor nije odnosio na Rumunjsku i kad je čeho-slovačko-rumunjski ugovor od 23. IV 1921. trebao biti obnovljen u travnju 1923. godine, nije se pristupilo takvom proširenju ugovornih odnosa između Praga i Bukurešta.

Ministri vanjskih poslova članica Male Antante održavali su povremeno sastanke da na njima rasprave pojedina važna pitanja. Prvu takvu konferenciju održali su u Pragu u srpnju 1921. godine i tu raspravljali o mjerama protiv restauracije Habsburga, o ustupanju Gradišća Austriji i ulasku Poljske u Malu Antantu. Druga takva konferencija održana je u Beogradu /1922./ i tamo su ministri razmatrali pitanja Podunavlja, mogućnost izmirenja s Austrijom i držanje na evropskoj ekonomskoj konferenciji u Genovi. Ta je konferencija dala poticaj da države članice MA donesu zaključak da se ministri sastavu svake godine bar jedamput.

Valja na kraju reći da je Mala Antanta bila zapravo jedan lanac dvostranih ugovora koji je povezivao tri države /Čeho-Slovačku, Rumunjsku i Kralj. SHS/ i da Mala Antanta nije nastala kao instrument francuske politike u Podunavlju nego upravo njoj u prkos. Tek kasnije razvitak unosi u tom pogledu izmjene, osobito kad Čeho-Slovačka zaključuje s Francuskom ugovor o savezu i prijateljstvu /25. I 1924/. Pri samom postanku MA Francuska nije prisustvala i nije joj kumovala.

DOPUNSKA LITERATURA: M. Vanku, Mala Antanta 1920-1938, Titovo Užice 1969; V. Vinaver, Jugoslavija i Mađarska 1918-1933, Beograd 1971.

GLAVA ČETVRTA
Pokušaji približavanja Italiji

Sam Rapallski ugovor /1920./ nije Rijeku dodijelio Italiji nego su u njemu strane ugovornice preuzele obavezu da "priznaju potpunu slobodu i nezavisnost Države Rijeke /Fiume/ i obvezuju se da će ih vječno poštovati." Granične linije između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, predviđene ugovorom, imala je sporazumno označiti na terenu posebna mješovita komisija sastavljena od jednakog broja predstavnika jedne i druge strane ugovornice. U slučaju spora "bit će, kako se to u ugovoru dalje navodi, umoljen predsjednik Švicarske konfederacije za arbitražu koja će biti izvršna". Prilikom potpisivanja ugovora Trumbić i Sforza izmijenjali su pisma istog datuma kao i ugovor i Sforza je u svom pismu u ime vlade saopćio Trumbiću "da po tumačenju koje kraljevska vlada daje članu četvrtom ugovora potpisanog u Rapallu danas dvanaestog novembra 1920, luka Baroš pripada Sušaku i prema tome Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Kraljevska vlada se obvezuje da prilikom uređenja granica između Kr. Srba, Hrvata i Slovenaca i Države Rijeke, navedena luka Baroš bude dodijeljena državi Srba, Hrvata i Slovenaca u granicama označenim na priloženoj skici".

Prema tome: bila je stvorena Država Rijeka; ugovor je također predvidio postupak utvrđivanja granice; za luku Baroš je talijanski ministar vanjskih poslova u ime vlade izjavio da će biti dodijeljena Kraljevini SHS.

Dakako, valjalo je prije svega ostalog istjerati D'Annunzija i njegove legionare iz Rijeke. Giolittijeva vlada - nastojeći da sprovede u život odredbe /za nju izvanredno povoljnog/ Rapallskog ugovora - naišla je kod kuće na otpor desnice, u prvom redu fašista i nacionalista. D'Annunzio sa svoje strane nije htio priznati Rapallski ugovor; njegovi legionari zaposjeli su otoke Krk i Rab koje je ugovor priznao Kralj. SHS a sam Commandante je zaprijetio da će okupirati i Šibenik. Stoga je vlada morala intervenirati silom i 1. prosinca 1920. objavila blokadu Rijeke, a 25. XII izvršila /nježno/ bombardiranje grada. Nato je D'Annunzio bio prisiljen da preda vlast privremenoj vladi što se formirala na Rijeci i vlada je, ubrzo zatim /7. I 1921./ donijela Zakon o uređenju

Slobodne Države Rijeke i raspisala izbore za riječku konstituantu. Ishod izbora održanih 24. travnja ispao je nepovoljno za aneksioniste budući da su "autonomaši" pod vodstvom Ricarda Zanelle dobili većinu. To domaći fašisti nisu mogli otrpjeti nego su nekoliko dana iza toga /27. IV/ izvršili udar, zauzeli silom riječki municipij i preuzeli vlast. Vlada u Rimu odgovorila je na to uvođenjem komesarijata na Rijeci. Suočena sa snažnim protivljenjem desničarskih krugova Italije Giolittijeva vlada otezala je s uspostavom nezavisnosti Riječke države, s predajom luke Baroš i Delte Kraljevini SHS i evakuacijom talijanske vojske iz Dalmacije i Sušaka. Kad je Giolittija zamijenio I. Bonomi, nova vlada nije bila voljna ni da nastavi pregovore s jugoslavenskom stranom o Rijeci i evakuaciji talijanske vojske. Za to vrijeme trajala je borba između riječkih aneksionista i autonomaša i na izborima za konstituantu, 5. listopada 1921, pobjedu su ponovno izvojevali autonomaši i njihov vođa Zanella bio izabran za predsjednika privremene vlade. To, međutim, fašisti nisu htjeli primiti i oni su izvršili protuudar i uz podršku vojnih vlasti i karabinjera 3. III 1922. srušili Zanellinu vladu koja se nakon kraćeg otpora povukla iz Rijeke u Kraljevicu gdje je nastavila svoje djelovanje kao legitimno predstavništvo Riječke države. U Rijeci su aneksionističke snage formirale svoju vladu na čelu s A. Depolijem. Talijanska vlada pod predsjedništvom L. Facte nije poduzimala nikakve mjere protiv fašista i njihovih nasilja u Rijeci što je izazivalo ogorčene komentare u našoj javnosti i štampi. Međutim, kralju Aleksandru i Pašiću bilo je iznad svega stalo da nastave svoju politiku dobrog susjedstva s Italijom - glavnom brigom jugoslavenske diplomacije uopće - i da rimsku vladu popuštanjem odobrovolje pa da pristane na evakuaciju vojske iz Dalmacije /Treća zona/ i Hrvatskog primorja /Sušak/ i na konačno rješenje riječkog pitanja. Na taj bi se način našla platforma za daljnju suradnju sa zapadnim jadranskim susjedom a vladi u Beogradu bi pošlo za rukom da izbije opoziciji adute u njenim napadajima na vladu i radikale. Stoga je Pašić prilikom konferencije u Genovi rado prihvatio posredovanje francuske i britanske vlade da dođe do sporazuma s talijanskom vladom. Tako su, nakon kraćih pregovora vođenih u Santa Margherita, bile zaključene i potpisane tzv. Santamarheritske konvencije, potpisane u Rimu 23. listopada 1922. One

su se odnosile na pogranična pitanja zadarske komune, evakuaciju talijanskih trupa, riječku luku, željezničku vezu Rijeke s jugoslavenskim zaleđem i predviđale formiranje jedne paritetne talijansko-jugoslavenske komisije koja će prići, u prijateljskom duhu, primjeni odredaba Rapallskog ugovora. Italija je imala napustiti Sušak u roku od pet dana nakon potpisivanja konvencija, a mješovita je komisija imala, pored ostalog, da nadzire rad oko evakuacije Sušaka i Dalmacije, da odredi graničnu liniju između Riječke države i Kraljevine SHS u skladu s odredbama ugovora u Rapallu, da uredi pitanja saobraćaja s Rijekom i organizira pristanišnu službu i uredno funkcioniranje Riječke države. Čitav taj posao komisija je imala obaviti u roku od mjesec dana, a ukoliko bi došlo do spora, imao se riješiti - kako je to bilo predviđeno i u Rapallskom ugovoru - arbitražom predsjednika Švicarske.

No, u Italiji su nastupile velike promjene: vlada L. Facte je pala i novu koalicionu vladu je 30. X 1922. sastavio vođa talijanskih crnih košulja Benito Mussolini. Mussolini je u drugoj polovici studenog dao ovakvu značajnu izjavu o budućoj politici prema istočnom susjedu: "Odavno još ja sam obožavalac Srbije i srpske vojske... Za vrijeme velikoga rata, vi ćete naći u mojim člancima toliko divljenja za Srbiju i srpsku herojsku armiju. Mnogobrojni su ti članci i ja i danas mogu da se sa zadovoljstvom na njih pozovem i da ih pokažem". Na pitanje novinara, kakvu politiku namjerava voditi prema jugoslavenskom susjedu, Mussolini je odgovorio: "Prema Srbiji uvijek istu, prijateljsku politiku. Što se pak tiče Jugoslavije, naši će odnosi biti dobri. Potruditi ćemo se da raščistimo sve što nas razdvaja i raščistiti ćemo, naročito ako Srbija hoće pravim putem, koji joj je sudbina odredila, a taj put, u geografskom pogledu, ne vodi prema Jadranskom, nego prema Egejskom moru. Jer u srpskoj istoriji nije nigda bilo drugoga pravca nego na Maćedoniju". Iako poznat po svojim ranijim istupanjima protiv Rapallskog ugovora, Mussolini je kao predsjednik vlade predložio parlamentu da prihvati taj ugovor i Santamargheritske konvencije. No, u kasnijoj svojoj politici išao je za tim da postigne aneksiju Rijeke Italiji.

U Opatiji je 27. II 1923. započela s radom paritetna talijansko-

jugoslavenska komisija u kojoj su jugoslavensku stranu zastupali J. Šilović, St. Račić i O. Rybař dok je pri vladi u Beogradu bio imenovan Savjetodavni odbor na čelu s drom M. Laginjom. Pitanje evakuacije Treće zone i Sušaka bilo je odmah riješeno i talijanska je vojska, početkom ožujka 1923. god., napustila naše krajeve, no ostala je u Delti i Barošu, priznatim ranije Kralj. SHS. Talijanski delegati su nastojali da svojim prijedlozima ipak izvrše reviziju Rapallskog ugovora. Izašli su s prijedlogom o formiranju konzorcija u kojem bi bili predstavnici Italije, Kralj. SHS i Riječke države; taj bi konzorcij upravljao riječkom lukom i koordinirao rad na cjelokupnom pomorskom njenom službom. Pod upravu tog konzorcija - prema talijanskom prijedlogu - došle bi luka Baroš, Delta, Brajdica, pa i Martinšćica. Sve tri države bi se u posebnoj konvenciji privremeno odrekle svih prava vlasništva i iskorištavanja teritorija koji bi ušao u granice nadležnosti konzorcija, što po talijanskom prijedlogu ne bi značilo da se spomenute države odriču i suvereniteta nad tim područjem. Ustupanje teritorija konzorciju bilo bi dobrovoljno a konzorcij bi imao status pravne osobe. Jugoslavenska strana nije htjela prihvatiti taj prijedlog napominjući da su luka Baroš i Delta sastavni dio sušačke luke i da ih je sporazum u Rapallu priznao jugoslavenskoj državi. Izradila je svoj prijedlog o konzorciju i podnijela komisiji, ustrajući i nadalje pri svom stavu poštivanja odredbi Rapallskog ugovora i postojanja Riječke države. Komisija nije mogla postići sporazum i stoga su njene sjednice krajem ožujka bile odgođene. Pregovore su ubrzo zatim nastavili na nivou vlada i u njima je Rim predložio Pašiću /Ninčiću/ da pristanu na priključenje Rijeke Italiji u zamjenu za priključenje Baroša i Delte Kraljevini SHS, za znatne koncesije u riječkoj luci i korekturu granice kod Rijeke i Kastva. Pašić je to prihvatio kao podlogu za diskusiju, no zatražio je, povrh toga, da dobije Zadar i Lastovo /u zamjenu za Rijeku/. No, do sporazuma između Rima i Beograda tada nije došlo.

Paritetna komisija nastavila je rasprave 2. VIII., i to u Rimu. Talijanska je strana predložila da vladu u Rijeci preuzme paritetna komisija, s tim da se odmah povjeri uprava talijanskim političkim i upravnim organima u trajanju od godine dana, a da se Kraljevini SHS prizna suverenitet u Barošu i Delti, ali tek kad paritetna

komisija preuzme u ruke upravu nad čitavim lučkim prostorom, dakle uključujući Baroš i Deltu. Mussolini je vršio pritisak na samu komisiju i predsjedniku talijanskog dijela Quartieriju poslao /8. VIII/ pismenu izjavu s molbom da je Quartieri pročita na sastanku komisije. U njoj Mussolini spominje Rapallski ugovor i Santamargheritske konvencije koje iz njega proizlaze i proglašuje jugoslavensku stranu odgovornom što komisija nije ostvarila sporazum o njima. O čemu je sporazum postignut, po ocjeni Mussolinija od sporednog je značenja; ističe se dobronamjernost talijanske strane i želja da se to pitanje riješi jer je "ekonomski, socijalni i politički život u Rijeci potpuno dezorganiziran i paraliziran". Zato se u izjavi prijeti: "Fašistička vlada je nakon očite i nesporne konstatacije apsolutne sterilnosti petmjesečnih pregovora došla do zaključka da službeno dade do znanja, da će se, ako do 31. ov. mj. ne bude sudbina Rijeke odlučena s takovim rješenjem koje poštuje historijsko i sadašnje talijanstvo Rijeke, a također i prava pozadine, talijanska vlada odlučiti da upotrebi drugi način ponašanja." U zaključku izjave se navodi da talijanska vlada očekuje da će jugoslavenska strana u komisiji i vlada u Beogradu njenu izjavu uzeti u razmatranje, smatrajući i nadalje da to pitanje valja riješiti bez odlaganja.

U komisiji nisu mogli postići sporazum sve do 31. VIII 1923., pa je predsjednik vlade Pašić odmah zatim predložio Mussoliniju da riječko pitanje podnesu na arbitražu, no da se prethodno Rapallski ugovor registrira u tajništvu Društva naroda. Talijanska vlada nije, dakako, željela arbitražu, a ni registraciju Rapallskog ugovora kod Društva naroda jer ga je željela revidirati a ne registrirati. Ipak, jugoslavenska je vlada izvršila njegovu registraciju kod Društva naroda, što je prisililo i vladu u Rimu da slijedi njen primjer, samo što je prilikom registracije izjavila rezervu koja isključuje svaku intervenciju trećih u rješavanju pitanja riječke države.

Šef privremene vlade u Rijeci A. Depoli obavijestio je početkom rujna Mussolinija o desolatnim prilikama u Rijeci. Članovi Zanelline vlade prebjegli su na jugoslavensku stranu; članovi skupštine predali ostavke; vodi se podmukla i perfidna kampanja protiv majčinske pomoći od strane Italije od strane potplaćenih građana;

jugoslavenske vlasti sprečavaju i nadalje trgovinu i saobraćaj s pozadinom; u toj žalosnoj situaciji smanjuje se opasno i svakodnevno i onako vrlo skromna vlast njegove vlade i Depoli stoga izjavljuje da nije u mogućnosti da i nadalje ostane na čelu vlade. Mussolini je na to imenovao u Rijeci vojnog guvernera /gen. Giardino/ što je izazvalo proteste u jugoslavenskoj javnosti, u opravdanoj pretpostavci da je to imenovanje prvi korak stvarnoj aneksiji Rijeke. Mussolini je istovremeno poslao u Beograd generala Bodrera da tamo, zajedno s otpravnikom poslova C. Summonteom, povede pregovore s jugoslavenskom vladom.

Čini se da su veliki zagovornici nagodbe s Italijom bili tada kralj Aleksandar i njegov ministar vanjskih poslova M. Ninčić dok se Pašić oprezno držao više po strani. Ninčić se u razgovorima sa savjetnikom talijanskog poslanstva u Ženevi predstavljao velikim zagovornikom talijansko-jugoslavenskog zbliženja. Pričao mu je da je već dvije godine izložen žestokim napadima jugoslavenske štampe zbog takve politike i da mu je pozicija postala nepodnošljiva. Kao član homogene radikalske vlade koja je u manjini u parlamentu bilo radi otvorene opozicije Slovenaca i Hrvata, demokrata i Koroščevih klerikala, bilo radi toga što u vladi nema predstavnika drugih narodnosti osim Srba, Ninčić ne nailazi na solidarnost čak ni kod kolega u vladi, a više puta mora svladavati ne male poteškoće i u samog predsjednika Pašića. Jedinu pravu podršku za svoju politiku približenja Italiji našao je do tada kod kralja Aleksandra koji je njegovog mišljenja i koji mu je pružao podršku. Ninčić mu je, dalje govorio o velikoj talijanskoj naciji i njenoj ulozi u privlačenju novostvorenih država u srednjoj Evropi i na Balkanu. To da je stara Ninčićeva misao i drugih "čistih" Srba, a da je upravo Mussolini - po Ninčiću - čovjek koji je u stanju da polarizira oko Italije kao središta te mlade snage, koje nisu za potcjenjivanje i koje mogu u srcu Evrope stvoriti jednu zajednicu država, zajednicu temeljenu na ekonomskim interesima i identičnosti nacionalnih ideala, samo što sve to može - kako se Ninčić doslovno izrazio - pokvariti "prokleto riječko pitanje". Ninčić je dalje priznao da je važnost riječkog pitanje za Srbe jako relativna jer Srbija nema nikakvog interesa za luku sjevernog Jadrana; ima, međutim potrebu

da poveća i pojača lučku organizaciju u Splitu, ima potrebu da svoj promet usmjeri više prema jugu, u Kotor; treba da gleda, kao i nekad Austrija prema Solunu. Rijeka je potpuno van njenog sistema i predstavlja skretanje prometa iznad svega na štetu Srbije, Banata, Bosne, tj. najbogatijih krajeva nove države. Rijeka je hrvatska luka i ona predstavlja zastavu svih nezadovolnika Hrvatske i Slovenije koji su se urotili protiv postojanja i kohezije trojedne kraljevine!

Kralj je sa svoje strane, u razgovorima s generalom Bodrerom, izjavljivao da će, što se tiče političkog sporazuma, prihvatiti svaki prijedlog i založiti se da se ostvari. Što se tiče riječkog pitanja, izražavao je mišljenje da ga treba što prije riješiti jer truje odnose između Italije i Kralj. SHS. Razumije Mussolinija da mu je stalo da riječko pitanje riješi zbog tolikog zanimanja što ga izaziva kod talijanskog javnog mišljenja ali mu preko Bodrera poručuje da i Mussolini treba da shvati da se ovdje ne radi samo o sentimentalnom pitanju za Jugoslaviju nego, iznad svega, ekonomskom. Izjavio je dalje da je potrebno osigurati Jugoslaviji luku Baroš i Deltu bez ikakvih ograničenja i u tom će slučaju Italija moći anektirati grad Rijeku i koridor. Ako bi takav prijedlog potekao od Mussolinija, on /Aleksandar/ se obvezuje da će se zauzeti da ga vlada bez daljnjega prihvati. Čim se to pitanje skine s dnevnog reda, njegova /Aleksandrova/ je najveća želja da s Italijom uspostavi odnose dobrog prijateljstva i najboljeg susjedstva. Na rastanku je izrazio želju da se sastane s Mussolinijem i da s njim na dugo razgovara što se nada da će moći "čim se stiša ta oluja".

Zanella je u Beogradu pokušavao da zainteresira što šire krugove za sudbinu Rijeke ali mu je ubrzo vlada otkazala podršku, pa i gostoprimstvo, udaljivši ga iz Beograda.

Direktne talijansko-jugoslavenske pregovore vodili su u toku listopada i studenog i prijedlozi talijanske vlade, dostavljeni Beogradu 8. X 1923., sadržavali su ranije talijanske prijedloge /priključenje Rijeke Italiji, priključenje Baroša i Delte Kraljevini SHS i neznatna korektura granice kod Drenove, zaključenje

političkog i trgovinskog ugovora/. Ninčić je u toku pregovora pored Baroša i Delte tražio znatniju ispravku granice, desnu obalu Rječine, najam riječke luke za 99 godina, međunarodni režim za riječki kolodvor, zaštitu prava jugoslavenske manjine u Rijeci i otok Lastovo s obližnjim otočićima. Rim je u svom odgovoru od 18. X prihvaćao diskusiju o manjoj korekturi granice oko Rijeke i prijedlog o najmu riječke luke i međunarodnom režimu riječkog kolodvora, ali nije prihvatio ustupanje sela Drenove i desne obale Rječine, a još manje je bio voljan da diskutira o ustupanju Lastova. Na kraju postigli su konačni sporazum: predviđao je ukidanje Slobodne države Rijeke i priključenje njenog teritorija Italiji; Kralj. SHS je za uzvrat priznat suverenitet u Barošu i Delti; predviđena korektura rapallske granice kod Rijeke, i to tako da put iz Rijeke u Kastav bude na jugoslavenskom teritoriju; predviđen najam lučkog bazena "Thaon di Revel" za razdoblje od 50 godina i vlast na vodama Rječine; jugoslavenska manjina u Rijeci da uživa ista prava kao i talijanska manjina u Dalmaciji i da riječki kolodvor dođe pod mješovitu talijansko-jugoslavensku upravu.

Pregovore nisu samo vodili o Rijeci i njenom budućem statusu nego se pregovaralo o saobraćajnim i ekonomskim pitanjima Rijeke i, šire, o budućim talijansko-jugoslavenskim trgovinskim odnosima. Posebno i u najvećoj konspiraciji vođeni su pregovori na liniji Rim-Beograd o političkim odnosima, tj. o političkom sporazumu. Pošto su pregovori o rješenju riječkog pitanja bili pri kraju, Pašićeva je vlada prihvatila nacrt političkog ugovora koji je - po riječima jugoslavenskog poslanika u Parizu M. Spalajkovića - imao predstavljati bazu jugoslavenske politike, sa kraljem Aleksandrom kao glavnim tvorcem te politike. Nacrt je u Rim odnio sam Bodrero i Mussolini ga je prihvatio gotovo bez izmjene. Unio je manje korekture i tako ispravljeni tekst /s Mussolinijevim parafom/ donio je u Beograd Bodrero i opunomoćenicima Pašiću i Ninčiću bio je otvoren put u Rim na svečano potpisivanje instrumenata. Na prijemu delegacije, u prisutnosti Bodrera i Summonte-a Aleksandar je pred njima izjavio: "Ni u Italiji ni u Jugoslaviji nisu još možda dovoljno svijesni toga kakav se historijski akt svršio ovih dana;

ali će ga razumijeti buduće generacije, i s jedne i s druge strane će odati vječnu zahvalnost tvorcima ovog pakta."

U Rimu su Pašić i Ninčić s jugoslavenske a Mussolini s talijanske strane 27. siječnja 1924. potpisali "Rimske ugovore" koji su se sastojali od Ugovora o prijateljstvu i srdačnoj suradnji s Dopunskim protokolom, Sporazuma o Rijeci s dopunskim konvencijama, o odnosima između jugoslavensko-talijanskih pograničnih zona, o spisku proizvoda izuzetih od carina i taksa, o najmu bazena "Thaon di Revel" od strane kraljevine SHS, o uređenju međunarodnog režima riječkog kolodvora i o riječkim skladištima, zatim od dopunskih izjava predsjednika vlade Mussolinija o zavodu sv. Jeronima u Rimu, o pravoslavnim crkvenim zajednicama i mijenjanju kruna slovenskih i hrvatskih zadruga u Julijskoj Krajini.

DOPUNSKA LITERATURA: F. Čulinović, Riječka država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji, Zagreb 1953.

GLAVA PETA

Jugoslavensko-francuski ugovor o prijateljstvu

Pakt o prijateljstvu s Italijom trebao je poslužiti kao baza jugoslavenske politike, bar za pet godina, koliko je u njemu bio određen rok trajanja /ukoliko se ne produži njegova valjanost/. Jugoslavenska diplomacija trudila se da u duhu popuštanja, pa čak i žrtvovanja naših interesa rješava s vladom u Rimu i njenim predstavnicima pitanja koja su tražila svoje rješenje. Bio je zaključen trgovinski sporazum i potpisana konvencija o plovidbi; sporazum o prometu u graničnoj zoni oko Zadra i Rijeke, a i mnogi drugi sporazumi kojima se uređivala pitanja u vezi s prometom na Jadranu, trgovinom, djelovanjem privrednih poduzeća i drugim. Obaveze koje je naša država preuzimala tim Beogradskim konvencijama nisu bile male; naprotiv, bile su ozbiljne i u njima, kao i u konvencijama o jadranskim tarifama nalazile su se odredbe koje su uvelike favorizirale talijansku stranu. U Beogradskim je konvencijama bilo stipulirano pravo slobodnog nastanjivanja i trgovine Talijana u Jugoslaviji a da nije to isto pravo bilo dano i drugim susjedima, zatim je Talijanima dato pravo slobodnog neograničenog kupovanja zemljišta i raspoložbe njime, pa specijalna tarifa za direktnu robu upućenu u Trst i Rijeku, tj. pravo na popust od 30 posto tranzita, pa posebna privilegija talijanskim konzularnim predstavnicima, itd.

Ubrzo je "prijateljstvo" između Rima i Beograda imalo izdržati svoju prvu kušnju kad je "srpskog prijatelja" Ahmeda Zogu-a zbacio s vlasti njegov takmac, italofilski nastrojeni svećenik Fan Noli. Vlade u Rimu i Beogradu sporazumjele su se na temelju "rimskog ugovora" da se uzdrže od uplitanja u zbivanja u Albaniji što je, dakako, išlo u prilog Italiji, a pregovori o poboljšanju odnosa otišli su već tako daleko da se spominjala mogućnost zaključenja defenzivnog saveza između Italije i Kraljevine SHS. Kad je - nakon kraćeg intermezza s Davidovićevom vladom u kojoj je resor vanjskih poslova držao V. Marinković - ponovno došao na vladu Pašić s Ninčićem kao šefom diplomacije išlo je brže: Ninčić je pohitao u Rim i s Mussolinijem svršio važnije pendentne stvari poput utvrđivanja granice prema Italiji kod Triglava, sukob Ahmed Zogu -

Fan Noli i niz drugih ostataka spornih pitanja. Francuzi sve to nisu gledali rado i njihovi predstavnici pokazivali su uznemirenost /da Jugoslaveni ne odu predaleko!/ pa su čak u Beogradu sondirali mogućnost zaključenja defenzivnog saveza sa "saveznikom" iz rata da bi tako Kralj. SHS uveli u francuski sistem u koji se sve više uklapala Poljska /od 1921./ i Čeho-Slovačka /od 1924./. Jugoslavenska je strana odvraćala otvarajući mogućnost zaključenja trostranog ugovora između Italije, Francuske i Kralj. SHS, na što su Francuzi odgovarali da bi na to pristali, ukoliko pristanu Talijani. Ipak, nije se odbacivala ni mogućnost zaključenja dvostranog francusko-jugoslavenskog ugovora.

Ugovor u Locarnu /1925./ što su ga zaključile V. Britanija, Francuska, Italija, Njemačka i Belgija garantirao je nepovredivost granica između Belgije i Njemačke te Francuske i Njemačke, granica povučenih u mirovnom ugovoru u Versaillesu. Sadržavao je k tome obavezu pružanja pomoći napadnutoj državi, i to svim sredstvima. No Locarno je ipak samo značio garanciju zapadnih granica Njemačke, a ne i istočnih /Poljska, koridor!/, pa je zato francuska diplomacija uznastojala kasnije da nešto slično postigne i na istoku /tzv. Istočni Locarno/i da takav instrument ugradi u svoj sistem u Evropi /tzv. versajski sistem/, kao što je u Locarnu postigla i zaključenje ugovora o uzajamnoj pomoći s Poljskom i Čeho-Slovačkom /16. X 1925./.

Na sastanku ministara vanjskih poslova Male Antante u Bukureštu iste godine jugoslavenska je strana odbila sugestije da uđe u kakav antiruski ili kontinentalni blok. Nije pristajala ni na savez s Poljskom nego je izjavila da će ući u savjet te nove antante kao promatrač ako Čeho-Slovačka i Rumunjska zaključe paralelno savez s Poljskom. Na drugoj strani Čeho-Slovačka i Rumunjska pokazivale su malo oduševljenja da prime Grčku kao novog člana za što je mogla biti zainteresirana Jugoslavija. "Mala Antanta" je srednjoevropska formacija država" - čulo se kao opravdanje. Otklanjajući sudjelovanje u kakvom posebnom ili općem garantnom ugovoru jugoslavenska je strana davala slijedeće obrazloženje: sigurnost jugoslavenske države počiva čvrsto na rimskom ugovoru iz 1924. godine, na ugovorima sa Čeho-Slovačkom i Rumunjskom u pogledu Mađarske, na

ugovoru s Rumunjskom u pogledu Bugarske te na "starom prijateljstvu" s Francuskom. Njena sigurnost je u njenoj snazi i odbrani, u privrednim interesima.

Nadovezujući na sve ranije konvencije bile su u Nettunu, u srpnju 1925. god., potpisane konvencije kojima su bila uređena ona pitanja. koja nisu bila obuhvaćena ni Rimskim ugovorima ni Beogradskim konvencijama. U njih su ušle odredbe o željezničkom prometu i upotrebi vagona, o bazenu na Rijeci, o kretanju turista u pograničnim zonama, o državnim i općinskim dobrima u Rijeci, o saobraćaju s Rijekom, o srpsko-pravoslavnim općinama u Rijeci, Trstu, Peroju i Zadru, o arhivima, o novčanim obvezama, o bolnicama, uzajamnoj pravnoj pomoći i drugom /Nettunske konvencije/.

U Beogradu je najmoćniji zagovornik kursa suradnje s Mussolinijevom Italijom bio sâm kralj /koji se sve više osjeća i u unutrašnjoj i u vanjskoj politici/. Njemu je pri tom snishodljivo asistirao "njegov" ministar vanjskih poslova: Momčilo Ninčić. Dok su se prvih godina poslije rata vanjskopolitička pitanja pretresala i rješavala na sjednicama vlade; čitale brzojavke pojedinih diplomatskih predstavnika u inozemstvu, pa čak sastavljale note, pri čemu bi i sam Aleksandar - ako bi sjednici predsjedao /Krunski savjet/ - pokazivao živo zanimanje za tekuća vanjskopolitička pitanja, u Ninčićevoj eri uloga ministra vanjskih poslova sve se više svodila - kako to i Milan Stojadinović opravdano zapaža u knjizi uspomena "Ni rat ni pakt" - na ulogu kraljeva sekretara za vanjske poslove. "On je izveštavao lično Kralja o svakom svom koraku u Ministarstvu inostranih dela - piše Stojadinović -, uveo je praksu da se kopije svih političkih telegrama koji dolaze iz inostranstva šalju u prepisu Kralju, a sem toga, on bi posle svake sednice ministarskog saveta odlazio pravo u Dvor, na referat... To nam je već svima bilo palo u oči, pa je, inače ćutljivi Nikola Uzunović, tada ministar građevina, jednom prilikom, posle dugačke ministarske sednice, kada se Ninčić žurio da što pre izađe iz sale, dobacio ovome, pola u šali, pola u zbilji: - Požuri, požuri, da ne zadocniš!"

Aleksandar se je u to vrijeme zanosio mišlju da postavi temelje za jednu dugoročnu politiku suradnje s Italijom. Želio je ugovor s

Italijom /ne na pet/ na trideset godina, s tim da bi definitivno priznali granice Rapalla i Rimskih ugovora, da bi priznali Italiji stečene ekonomske pozicije u Albaniji i ojačali ekonomske talijansko-jugoslavenske odnose. Nije isključivao - u okviru takve sistematizacije - ni zaključenje carinske unije, kao ni posebnog vojnog sporazuma o zajedničkoj vojnoj obrani Jadrana i sjevernih granica od eventualnog pritiska sa sjevera /Njemačka!/. Za uzvrat je tražio da talijanska vlada ne pruža podršku revizionističkim pretenzijama Mađarske i Bugarske, da ne pomaže hrvatske separatiste oko I. Franka, V. Sachsa i drugih /kasnije i A. Pavelića/ i da napusti svaki plan vojnih operacija i poteza u Albaniji i sve teritorijalne prohtjeve na Dalmaciju. Mussolini je ušao u pregovore o tome ali je odbijao da se definitivno izjasni i veže sklapanjem takvog jednog ugovora, odgađajući odluku, zavlačeći i otežući da kaže odlučnu riječ.

Čini se da je prošlo razdoblje mirovanja /dvogodišnje prelazno doba - "biennio di transizione" 1924/25./ i on je poslije Locarna krenuo u dinamizam: u Rimu je u veljači 1926. god. bio parafiran preliminarni dodatni pakt /dodatni sporazum o Albaniji i talijanska izjava da Rim ne prima trojni sporazum s Francuskom/. Rimski razgovori kretali su se još oko solunskog pristaništa za Kralj. SHS, o ugovoru u troje, o francusko-talijansko-jugoslavenskom paktu o uzajamnom nenapadanju i pomoći za slučaj neizazvanog napada, o ratifikaciji Nettunskih konvencija i drugom, ali su kod talijanskih pregovarača stvorili utisak da se jugoslavenska strana ne želi bezprizivno odijeliti od Francuske. Stoga je Mussolini skrenuo pažnju Ninčiću da će Italiju prisiliti - ako Beograd zaključi jugoslavensko-francuski pakt o prijateljstvu i suradnji - da ispita promjenu svoje politike u srednjoj Evropi, a Ninčić mu je nato odvratio da Paris već puna tri mjeseca zahtijeva da potpišu pakt, da Beograd to otklanja i da predlaže pakt u troje. Konačno je u Parizu 18. ožujka 1926. bio parafiran /ne potpisan!/ pripremljeni jugoslavensko-francuski ugovor o prijateljstvu i suradnji, a francuski je ministar vanjskih poslova zatim dao izjavu da će ugovor svečano potpisati kad kralj Aleksandar dođe u Pariz i ako se konačno raščiste talijansko-jugoslavenski odnosi.

Međutim, ti se odnosi nisu raščistili nego, naprotiv, zamrsili jer je Mussolini otpočeo diplomatsku ofenzivu da u srednjoj Evropi i na Balkanu formira svoj blok s oštricom uperenom u prvom redu protiv Francuske. U tom je smislu uputio prijedloge Budimpešti i Sofiji, a rumunjskoj vladi odobrio poveći zajam. Međutim, udario je na mjesto gdje je Aleksandar bio, možda, najosjetljiviji: u Tirani je 27. studenog 1926. zaključen talijansko-albanski ugovor o prijateljstvu i sigurnosti koji je Albaniju doveo pod prikriveni protektorat Italije. Njime je Italija zakoračila na Balkan i aktivno se umiješala u balkansku politiku, pokazujući svijetu da su njeni interesi jednaki interesima balkanskih država. Ninčić je odmah dao ostavku, a Pariz je pozvao beogradsku vladu da sada i potpiše već parafirani ugovor o prijateljstvu.

Prvi član talijansko-albanskog pakta /Prvi tiranski pakt/ predviđao je da će se "svaki nered koji bi zaprijetio političkom, legalnom ili teritorijalnom status quo-u Albanije smatrati protivnim zajedničkim talijansko-albanskim interesima." Da bi pak zaštitile naprijed spomenute interese, Italija i Albanija su se u drugom članu obavezale da se "međusobno pomažu i srdačno surađuju", kao i to da "ne zaključuju s trećim silama nikakav, ni politički ni vojni sporazum koji bi bio protivan interesima druge strane ugovornice".

U svojoj ostavci Ninčić je naveo ovo: "Vodio sam politiku koja je, po mom ubedjenju, bila najbolja za moju zemlju i koja se zasnivala na medjusobno utvrdjenim načelima. Pošteno sam sledovao tim načelima za sve vreme svog ministrovanja. Ali se poslednjih nekoliko dana dogodilo nešto što je uzdrmalo poverenje na kome se moja politika zasnivala. Zbog toga, podnosim ostavku na položaj ministra Inostranih poslova."

Na njegovo je mjesto došao /prolazno/ Ninko Perić, a ubrzo zatim kraljev čovjek u Demokratskoj stranci: dr Vojislav Marinković /od 16. travnja 1927./, koji će niz godina /do srpnja 1932./ provesti u "Žutoj kući" /Ministarstvu vanjskih poslova u Beogradu/.

Jugoslavenska je vlada u svibnju 1927. diplomatskim putem zaključila s Rimom sporazum da bi obustavili uzajamna optuživanja i polemike u štampi i da se međusobni odnosi ne bi još više pogoršali.

Italija je dala izjavu da Tiranski pakt nije uperen protiv Jugoslavije, da ne znači ni neki protektorat nad Albanijom a jugoslavenska je vlada preuzela obavezu da sprovede kroz Skupštinu ratifikaciju /vrlo nepopularnih/ Nettunskih konvencija. Albanske vlasti izazvale su incident uhapsivši dragomana jugoslavenskog poslanstva u Tirani Djuraškovića, a ministarstvo vanjskih poslova u Beogradu čak je zaprijetilo oružanom silom, naredivši otpravniku poslova Sakoviću da prekine diplomatske odnose. Ubrzo se, medutim, utvrdilo da Djuraškovića nije štitio diplomatski imunitet jer je ostao albanski državljanin, a pored toga nigdje u ministarstvu nisu mogli utvrditi da je ikada bio službeno prijavljen albanskom ministarstvu vanjskih poslova kao dragoman jugoslavenskog poslanstva. Prije nego što se je B. Jevtić kao poslanik u Tirani vratio na svoju dužnost, Marinković mu je rekao: "Iako je Djurašković albanski državljani, iako nije jasno da li je kao dragoman prijavljen albanskim vlastima, recite Ahmed-begu da se u medunarodnim odnosima ovako ne postupa. Recite mu da sam ga ja, sa svojim prijateljima, doveo na vlast i da sam ga uvek pomagao. Najmanje sam se od njega mogao tako čemu nadati. - I ponovio mu je: - Neće me, valjda, testeraši i Gege učiti redu!"

Vojislav Marinković otputovao je u Pariz da konačno potpiše ugovor o prijateljstvu i suradnji /zaključen na pet godina/. Do svečane ceremonije potpisa došlo je u francuskom ministarstvu vanjskih poslova u Parizu 11. studenog 1927. a potpisali su ga: u ime Francuske tadašnji ministar vanjskih poslova A. Briand, u ime Kraljevine SHS V. Marinković. Pored toga, Marinković i Briand potpisali su konvenciju o arbitraži i tajni tehnički vojni sporazum. Javnosti je o tome bilo dano slijedeće saopćenje: "Povodom potpisivanja Ugovora o Prijateljstvu i Arbitraži izmedju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Francuske, gg. Marinković i Brijan utvrdili su istovetnost pogleda svojih vlada na sva pitanja od interesa po njihove zemlje kao i svoju čvrstu rešenost da nastave, u punoj saglasnosti s radom Društva Naroda, da, oslanjajući se na postojeće ugovore, ulažu sve svoje napore za učvršćenje mira. Nadahnuti tradicionalnim osećanjima koja vezuju dva naroda, oba ministra Inostranih Poslova sporazumeli su se, u najprijateljskijem duhu, i o raznim pitanjima

čije će skoro rješenje ojačati privredne i finansijske veze između dveju zemalja."

Valja pri tom zapamtiti da Vojni sporazum zaključen s Francuskom nije bio vojna konvencija o Savezu i njime se predviđjalo samo to - kako se to i navodi u jednom kasnijem službenom elaboratu ministarstva vanjskih poslova izrađenom za M. Stojadinovića kao predsjednika vlade - da dva generalštaba pristupe razmjeni mišljenja ad hoc o uvjetima vojne suradnje ako bi i kad bi do te suradnje došlo na temelju odredbi ugovora o prijateljstvu, a u okviru pakta Društva naroda.

Čim se Marinković vratio u Beograd održao je 23. XI 1927. govor u Skupštini i izjavio da želi poboljšanje odnosa s Italijom i otklanjanje svih nesporazuma, kao i to da će se truditi da stvori uvjete za suradnju. Istakao je da su se odnosi s Albanijom već poboljšali i dodao da ne vidi razloga zašto se ne bi mogli poboljšati odnosi s Italijom, pogotovo kad i Jugoslaviji i Italiji susjedstvo nameće zajedničke interese. Prešutio je međutim namjeru da ratificira Nettunske konvencije, na što je, čini se, već tada bio riješen /K. St. Pavlović/.

Svi su sa znatiželjom očekivali kakvu će reakcija doći iz Rima: Mussolini nije htio sačekati ni Marinkovićev govor u Skupštini nego je 22. XI - dakle samo dan ranije! - zaključio s Tiranom drugi ugovor, tzv. Drugi tiranski pakt o obrambenom savezu Italije i Albanije.

DOPUNSKA LITERATURA: V. Vinaver, O spoljnopolitičkoj orijentaciji Jugoslavije 1920-1925., Zbornik Matice srpske za društvene nauke, sv. 44/66, str. 23-59; isti, Da li je jugoslovensko-francuski pakt iz 1927. godine bio vojni savez?, Vojnoistorijski glasnik, br. 1/1971, str. 145-183.

GLAVA ŠESTA

Talijansko-jugoslavenski odnosi /1928-1933./

Kralj Aleksandar nije tako lako napuštao svoj vanjskopolitički koncept: poboljšanje odnosa s Italijom i približavanje Rimu. Zato je vlada u studenom 1927. isticala u Skupštini: "Naši odnosi zaista nisu onakvi kakvi bismo mi želeli da su. Sa drugom nekom od susednih država mi bismo se i takvim odnosima mogli zadovoljiti. Ali s Italijom i po istoriskim pogodbama i po geografskom položaju mi imamo tako krupnih zajedničkih stvari i interesa, ako se oni umeju uvideti, da naši odnosi treba da budu bez senke, odnosi stvarnoga intimnoga prijateljstva." Stoga je vlada riješena da radi na zbliženju dva naroda jer tu ne postoji nikakav sukob stvarnih interesa no samo jedan niz nesporazuma koji su izazvali nepovjerenje, a jednom izazvano nepovjerenje povuklo je niz poteza koji su ga samo pojačali.

Rok trajanja talijansko-jugoslavenskog ugovora o prijateljstvu i suradnji isticao je siječnja 1928. god. i stoga je 25. I 1928. bio potpisan protokol kojim se sporazumno produžuje taj rok do 28. srpnja 1928. Potpisali su ga Marinković i tadašnji talijanski poslanik u Beogradu Bodrero. Bio je, pored toga, postignut i usmeni sporazum po kojem se predviđalo da se do toga roka urede i glavna sporna pitanja između Italije i Jugoslavije, a i to da se provede ratifikacija Nettunskih konvencija, usprkos sve većem otporu javnosti na koji je ta rukovet konvencija /svega 31/ nailazila. Međusobni odnosi, prvih mjeseci 1928. godine, bili su čas dobri, čas loši ali napadaji i polemike u štampi nisu prestajali ni na jednoj ni na drugoj strani. U ožujku je Mussolini učinio gestu koju su protumačili da je u prilog Marinkoviću i njegovoj politici poboljšanja odnosa s Rimom. Duce je naime u jednom interview-u izjavio da želi mir i da je pružio dovoljno dokaza o svojim miroljubivim namjerama. Dodao je da je s Jugoslavijom i zaključio i ratificirao izvjesne ugovore ali ih Jugoslavija, sa svoje strane, nije ratificirala i izrazio nadu da će i ona to učiniti. Opozvao je zatim Bodrera i na njegovo je mjesto došao Carlo Galli. Vukićevićeva vlada je u svibnju izjavila: "Mi želimo iskreni sporazum i prijateljstvo s kraljevinom Italijom, jer vlada smatra da je to interes

njene zemlje ... to prijateljstvo ne može značiti nikakvu kapitulaciju ni napuštanje principa koji su osnova naše spoljne politike, ali ono s druge strane znači da moramo brižljivo izbegavati i tu, kao i prema našim balkanskim susedima, sve što može ličiti na izazivanje i što može da znači neku nadmenost. Mi ćemo prema tome produžiti verujući da je to obostrani interes da tražimo sporazum sa kraljevinom Italijom..." Stoga je vlada 23. svibnja i ovlastila Marinkovića da Narodnoj skupštini podnese na odobrenje Nettunske konvencije na koje je Mussolini i aludirao u svojoj izjavi.

Objavljivanje te vladine odluke izazvalo je buru negodovanja u javnosti i u velikom dijelu štampe. Seljačko-demokratska koalicija pod vodstvom St. Radića i Sv. Pribićevića najavila je najodlučniji otpor ratifikaciji, a utjecajna beogradska "Politika" pisala je tih dana da je potpuno jasno što Jugoslavija gubi prihvaćajući te konvencije, samo što je mnogo manje jasno što njima dobiva. Izrazila je sumnju u talijanske namjere jer ne vjeruje da će Italija odustati od politike zaokružavanja Jugoslavije, prodiranja na Balkan, miješanja u albanska, bugarska, i - bude li mogla - grčka pitanja te pomaganja Mađara u njihovoj borbi za reviziju Trijanonskog mirovnog ugovora. Došlo je do demonstracija u Zadru pa u Beogradu, Ljubljani, Splitu i Šibeniku, a to je opet izazvalo lančanu reakciju u Italiji, ali se na sve to ni kralj ni njegov ministar vanjskih poslova nisu htjeli obazirati. Revolt javnosti bio je opravdan jer su te konvencije zaista favorizirale talijanske interese. Među njima nalazila se grupa konvencija kojima su se uređivala ona pitanja u vezi s Rijekom koja već ranije nisu bila rasčišćena, pa pitanje saobraćaja Knin-Zadar, pograničnog prometa, itd. Konvencija o javnim skladištima u bazenu "Thaon di Revel" na Rijeci išla je više u prilog talijanskih interesa a na štetu Sušaka; konvencija o agraru u Dalmaciji sprečavala je jugoslavenske vlasti da izvrše odredbe zakona o agraru nad jednom trećinom zemljišta u Dalmaciji u rukama talijanskih optanata; po konvenciji o radnicima i radu Talijani su bili favorizirani po mnogim tvornicama u Dalmaciji u rukama talijanskih vlasnika /Sufid na primjer/; po konvenciji o pravu posjeda u Dalmaciji mogli su optanti posjedovati i raspolagati s posjedima i u dubini od 50 km od granice; po konvenciji o ribarenju bili su zapostavljeni interesi naših ribara na Jadranu.

Marinković je - ne obazirući se na sve veći otpor javnosti - stupio pred Narodnu skupštinu i 30. svibnja izjavio da će joj se te konvencije podnijeti na ratifikaciju čim budu riješena "izvjesna tehnička pitanja". Kako su kružile glasine da je Marinković tu odluku donio pod pritiskom izvjesnih velesila i da mu je u Londonu, gdje su se vodili pregovori o zajmu Jugoslaviji, rečeno da se zajam neće odobriti ako se Nettunske konvencije ne izglasaju u Skupštini, Marinković je izjavio poslanicima da od travnja 1927. godine, od dana kad je preuzeo dužnost vođenja vanjske politike, nijedna strana sila nije nikad intervenirala u tom pravcu, pa dodao: "Podneo sam Nettunske Konvencije Narodnoj Skupštini samo zato što sam duboko uveren da ih valja što pre ratifikovati".

Činilo se kao da se odnosi s Rimom popravljaju jer je došlo do izmjene pomirljivih nota, a i Mussolini je 5. lipnja u Senatu odao priznanje Marinkovićevoj dobroj volji i pozvao Jugoslaviju da vjeruje da je Italija ne mrzi i da nema namjeru da stane na put njenom razvitku. Marinković mu nije htio ostati dužan nego je na sastanku ministara vanjskih poslova Male Antante u Bukureštu u drugoj polovici lipnja - upitan od novinara za Nettunske konvencije - izjavio: "Danas je to za mene pitanje časti, jer verujem da je ratifikovanje u najbolje shvaćenom interesu moje zemlje. Ne ustručavam se da izjavim da ću, ako na nesreću naš Parlamenat odbije da ih ratifikuje, podneti ostavku na položaj ministra Inostranih Poslova, jer je ratifikovanje, ne samo moj program, već i zajednički program Male Antante".

Došlo je do krvoprolića u Skupštini a Marinković je pred krnjom Skupštinom /pošto su je zastupnici SDK solidarno bili napustili/, 26. VI izjavio da ga "ni revolverski metci neće sprečiti da sprovede program vlade". Krajem srpnja je Mussolini "velikodušno" pristao da se još za šest mjeseci odgodi rok u kojem će se donijeti odluka o produženju "Rimskog ugovora" ili njegovom otkazivanju. Nova vlada pod predsjedništvom A. Korošca u kojoj je Marinković zadržao resor vanjskih poslova sprovela je ratifikaciju u krnjoj Skupštini 13. kolovoza 1928. No ni to nije pomoglo: Mussolini je 1. rujna - nepunih dvadeset dana od ratifikacije Nettunskih konvencija u Skupštini - pomogao da se Albanija proglasi kraljevinom

i Ahmed-beg Zogu kraljem, i to ne kraljem Albanije nego kraljem Albanaca, dakle i onih na Kosovu i Metohiji! Demonstracija bila je više nego očigledna. Mussolini nije htio ostati pri tom nego je odbio da se produži valjanost talijansko-jugoslavenskog ugovora o prijateljstvu i suradnji i tako je početkom 1929. god. prestao važiti. Osokoljen svojim uspjesima /Grčka i Italija potpisale su ugovor o prijateljstvu; Albanija - kraljevina; Turska i Italija pred zaključenjem ugovora političke prirode; prihvaćena ideja o ženidbi princeze Giovanne s bugarskim kraljem Borisom/ izjavio je u lipnju 1929. god. da je nepotrebno obnavljati ugovor o prijateljstvu s Jugoslavijom budući da to prijateljstvo ne postoji i dodao, u toku daljnjeg govora, da žilama talijanskog naroda teče vruća krv i da je to narod s povišenom temperaturom!

Međutim, ni tada nije kralj Aleksandar napuštao svoju zamisao traženja dodirnih točaka s Rimom! I tu započinju zapravo dvije akcije: jednu vodi njegov ministar vanjskih poslova V. Marinković; drugu sâm kralj Aleksandar, dakako u najvećoj tajnosti.

Marinković je između 15. srpnja i 1. rujna 1930. u više navrata razgovarao na Bledu s novim talijanskim poslanikom u Beogradu Gallijem, a novi talijanski ministar vanjskih poslova Dino Grandi je 9. rujna u Ženevi učinio prvi korak prema Marinkoviću pozvavši ga na ručak. Na povratku u Beograd Marinković je u Veneciji upoznao svog prijatelja a tadašnjeg poslanika u Rimu pjesnika M. Rakića sa sadržajem tog razgovora prilikom ručka. Grandi se u prvom redu ispričao - kazivao je Marinković - što nije već ranije nastavio razgovore što ih je bio započeo Galli, no nije mogao o tome raspravljati s Mussolinijem koji zapravo vodi talijansku vanjsku politiku dok je on /Grandi/ samo "ambasador za sve države". Izjavio je zatim da Mussolini, po prvi puta, vjeruje ozbiljno u mogućnost da se talijansko-jugoslavenski odnosi podignu na nivo iskrenog prijateljstva. Prema Grandijevim riječima Mussolini je iskreno vjerovao u djelotvornost "Rimskog ugovora" ali je Ninčić narušio te dobre odnose insistirajući na trostranom francusko-talijansko-jugoslavenskom ugovoru. Mussolini je u tome vidio dokaz da Jugoslavija nema povjerenje u Italiji i da želi da je jedan saveznik štiti od drugog. Takvo držanje podsjećalo je na nekadašnji savez

Italije s Austro-Ugarskom. Sve što je zatim slijedilo bilo je samo posljedica te Ninčićeve politike i njegova pomanjkanja povjerenja. Grandi je tvrdio da je Jugoslavija sastavni dio francuskog odbrambenog sistema i Italija, po njemu, ne može biti indiferentna prema takvom sustavu zaokruživanja. U pogledu Albanije Grandi je pokušao da pokaže da albanski problem sadrži dva vida: jedan balkanski koji zanima Jugoslaviju, i drugi jadranski koji se posebno tiče Italije. Insistirao je na podjeli interesnih sfera u Albaniji. Marinković mu je odgovorio da nije njegovo da brani politiku svog prethodnika, no drži da je Ninčić zauzeo takvo stanovište jer je bio uvjeren da dva prijatelja vrijede više nego jedan. Sva sporna pitanja - govorio je Marinković - moraju biti riješena jer Jugoslavija ne želi više da gleda Italiju iza svakog od svojih neprijatelja, čak i onih koji su najmanje opasni. Jugoslavija mora poznavati talijanske namjere u Albaniji. Grandi je nastavio da izlaže svoje misli i otvoreno je priznao da Mussolini želi da se Jugoslavija odluči i opredijeli: ili za Francusku ili Italiju. Prirodno da Marinković nije mogao prihvatiti takav zahtjev i stoga mu je odgovorio da Italija ima pravo da zahtijeva da naš savez s Francuskom ne bude uperen protiv Italije, no ni jugoslavenska strana ne podnosi da joj Francuska predbacuje naše saveze s drugim državama ako ti savezi nisu upereni protiv nje. Pobijao je svako sudjelovanje Jugoslavije u francuskom obrambenom sustavu. Na to se Grandi pokušao izvući izjavljujući da ga Marinković nije dobro razumio. Italija želi da Jugoslaviji bude <u>prva</u> i dodao da jugoslavenska strana uvijek previše brani stanovišta Male Antante koja je predstraža Francuske. Marinković mu je na to izložio da svako prijateljstvo mora biti proporcionalne vrijednosti koristi i prednosti koje se iz njega mogu izvući. Prema tome: mora s Grandijem utvrditi te vrijednosti i stoga otvoreno raspraviti sva sporna pitanja. Rekao mu je da Jugoslavija, braneći interese Male Antante brani svoje vlastite interese i pri tom mu je naveo niz argumenata dokazujući da Francuska zavisi od Male Antante, a ne obratno Mala Antanta od Francuske. Mala Antanta može se - govorio je on - također približiti Njemačkoj, a Austrija bi se pridružila tom bloku i Njemačka bi se u tom slučaju našla u istoj situaciji u kakvoj se nalazila 1914. godine. Mala Antanta ima dakle dvije mogućnosti, dok Francuska ima samo jednu i to znaju

u Parizu. I ako postoji zavisnost, lakše je govoriti o zavisnosti Francuske nego o onoj Male Antante. Grandi je na kraju razgovora priznao utemeljenost tih argumenata i obećao da će o tome referirati Mussoliniju jer je uvjeren da obje strane žele biti prijateljice. Predložio je da bi razgovore nastavili u Rimu i priznao šefu jugoslavenske diplomacije da je Italija podržavala, iskreno uvjerena da je Jugoslavija pristaša jednog sistema protivnog talijanskim interesima, sve one koji su na ovaj ili onaj način mogli škoditi Jugoslaviji i slabiti je, kao što su to makedonski teroristi ili hrvatski separatisti. Obećao je da će koliko je to moguće kočiti javno mišljenje u Italiji.

Galli je posjetio Marinkovića 18. listopada 1930. i na rastanku mu je talijanski diplomat rekao da će se ponovno sastati po njegovu povratku iz Rima.

Marinković je iznova razgovarao s Grandijem u Ženevi 22. siječnja 1931. i tom mu prilikom povjerio da saznaje od Rakića da mu je R. Guariglia, načelnik političkog odjela u talijanskom ministarstvu vanjskih poslova, rekao da valja ubrzati razgovore. Vi tražite - govorio je Marinković - da izmijenimo našu politiku. No jedan sporazum nije dovoljan. On može poslužiti samo kao baza. Vi ne želite da smo vojni instrument Francuske. Mi to nismo nikada bili i ne želimo ni postati. Mi ne bismo mogli ostati neutralni ako bi Italija napala Francusku ali bi se mi /Italija i Jugoslavija/ mogli obavezati na neutralnost ako bi neka treća sila napala bilo Francusku bilo Jugoslaviju. A takav napad praktično ne bi bio provediv bez sudjelovanja Italije.

Grandi mu je odgovorio da se slaže s tom formulom i vjeruje da bi je Mussolini prihvatio. Bitno je da se slože u pogledu Albanije. Pa ni posljednji put - odvratio je Marinković - nismo se u tome mogli složiti. Ako ne bi riješili to pitanje, ne bi mogli više sami vjerovati u mogućnost sporazuma.

Albanija - govorio je Grandi - to je naša Belgija. Ona predstavlja našu sigurnost na Jadranu. To nije jedna etapa dubljoj penetraciji niti bastion uperen protiv vas. Dat ćemo vam sve moguće garancije da se taj savez ne bi nikada mogao ni politički i vojno okrenuti protiv vas.

Prihvaćam usporedbu s Belgijom - odgovorio je Marinković - ali ta se usporedba mora primijeniti dosljedno. Ako vas Albanija zanima kao jadranska država, nas ona zanima kao balkanska. Gdje ste u pogledu eventualne vojne intervencije u Albaniji? - upitao je on.

Grandi: Čak ako bi i morali intervenirati, mi bismo samo uspostavili red i napustili Albaniju čim bi red bio uspostavljen.

Marinković: U tom pogledu nikakvo obećanje ne bi moglo vrijediti. Čak ako bi vi i ušli u Albaniju odlučni da je napustite kad jednom bude uspostavljen red, vaše javno mišljenje bi vas spriječilo da je napustite jer bi vas ta intervencija koštala skupo u ljudskim i materijalnim žrtvama. To bi bio pravi rat. Englezi su također ovako ušli u Egipat.

Grandi: Usprkos svemu nadam se da ćemo konačno naći jedno rješenje koje će zadovoljiti i jednu i drugu stranu jer sâm sporazum zavisi od tog pitanja, a ono mi ne možemo riješiti ovdje, bez tekstova i bez svih potrebnih podataka. Smjesta ću pozvati poslanika Rakića i mi ćemo o tome raspravljati.

Tako je taj razgovor u Ženevi završio i Marinković je otputovao u Davos da se liječi. Smjesta je obavijestio kralja Aleksandra o svom razgovoru s Grandijem i kralj mu je odgovorio 31. siječnja 1931. posredstvom Koste Kumanudija, ministra vanjskih poslova ad interim. Kralj je također bio mišljenja da je Albanija središnja točka. Po njegovom mišljenju su Talijani tamo već postigli maksimum onoga čemu su se mogli nadati; zbunjeni zbog bolesti kralja Zogu-a i suprotnih interesa raznih albanskih plemena, spremnih da se sukobe ako bi kralj Zogu umro, Talijani su izgubili glavu. Zbog toga žele da se sporazume s nama u tom času dokazujući na taj način svijetu da su pristaše miroljubive politike. Kralj je bio mišljenja da naš stav u albanskom pitanju mora biti jasan i čvrst. Ne može se uspoređivati Albanija ni s Belgijom ni s ijednom drugom državom: ona je samo balkanska država i to mora ostati. Ne smijemo pustiti da se u njoj Italija smjesti ili da naruši njenu nezavisnost i suverenitet. Svaki razgovor koji bi dovodio u sumnju našu odlučnost da se suprotstavimo takvoj jednoj politici samo bi škodio našim interesima i onima Albanije.

Marinković se u mjesecu svibnju 1931. za vrijeme 63-zasjedanja Vijeća Društva naroda iznova sastao s Grandijem. Nadao se da će iz tog susreta proizaći štogod konkretnog ali se razgovor završio bez rezultata. Oba sugovornika ostala su na svojim pozicijama i oni su se rastali a da nisu - kao što su običavali - odredili datum budućeg susreta. Nije bilo moguće da se sporazume u pogledu Albanije: Grandi je insistirao da Italija u njoj intervenira <u>manu militari</u> što Marinković nije mogao priznati.

Vrativši se u Beograd, Marinković je pozvao britanskog poslanika da bi ga upoznao sa situacijom pretpostavljajući da je u interesu britanske vlade da izjavi u Rimu da nezavisnost Albanije i njeno poštivanje nije monopol Italije i Jugoslavije i da eventualni sporazum tih dviju država o tome ne bi imao nikakvu vrijednost.

Marinković je otputovao iz Beograda 27. kolovoza da na Bledu posjeti kralja pred 12-zasjedanje Skupštine Društva naroda. Tom prilikom mu je kralj uručio vlastoručno napisane slijedeće instrukcije:

1. Pod nikakvim izgovorom ne možemo dopustiti talijansku intervenciju u Albaniji. Ona bi predstavljala napad na naše životne interese, na sigurnost Jugoslavije. Najbolje garancije bile bi nedovoljne da umanje tu opasnost.

   Eventualni neredi u Albaniji samo su prolaznog značenja dok bi jedna intervencija u cilju uspostave reda u stvari bila okupacija za neodređeno vremensko razdoblje.

2. Mi ne možemo prihvatiti ni zajedničku intervenciju. Ona bi neizbježivo dovela do podjele zona utjecaja, što znači u stvari do podjele Albanije.

3. Najbolje sredstvo da se umiri i sredi Albanija bila bi naša zajednička garancija njene nezavisnosti i integriteta i naše nemiješanje u njene unutrašnje stvari.

   S naše strane, mi smo spremni da u tu svrhu pružimo sve moguće garancije.

4. Ako bi došlo do nereda koji bi mogli biti opasni po interese Italije ili Jugoslavije, jedna ili druga ugovorna strana mogla bi se obratiti Društvu naroda i zatražiti intervenciju međunarodne žandarmerije zainteresiranih sila.

5. Da bi ozdravila financijska situacija Albanije, mi smo spremni da jamčimo za jedan zajam Društva naroda koje bi preuzelo na sebe zajam i nadzor nad njim.

6. Naoružanje i organizacija albanske vojske moraju ostati ograničeni na potrebe održanja unutrašnjeg reda i sigurnosti Albanije.

7. Mi od Albanije tražimo samo držanje savršeno korektno i slobodni razvitak naših zajedničkih trgovinskih i ekonomskih odnosa.

8. Mi priznajemo Italiji već stečena trgovačka i financijska prava i mogućnost da se njeni budući interesi razvijaju u tom smjeru. Mi prihvaćamo suradnju i zajedničku garanciju svih recipročnih interesa.

Zasjedanje Vijeća Društva naroda otpočelo je 1. rujna 1931. Grandi i Marinković su se sreli i rukovali a da nisu izmijenjali, kao obično, ni nekoliko uobičajenih fraza. Marinković se ponovno vratio u Ženevu 23. siječnja 1932. i tamo mu se pridružio Rakić, došavši iz Rima. Rakić mu je povjerio da je nedavno razgovarao s Guarigliom. Talijan mu je rekao da Tiranski pakt u stvari više ne postoji, no to ne mijenja ništa na stvari. S paktom ili bez pakta, ako bi njeni interesi to tražili, Italija bi intervenirala u Albaniji. Rakić mu je na to odgovorio da je uvjeren da kod nas postoji struja mišljenja koja bi mogla prevladati i prema kojoj "ako bi vi ušli u Albaniju..." Vi biste također ušli - dodao je Guariglia dovršivši Rakićevu misao. Da - odvratio je Rakić. Vrlo dobro! Mi se tome možda ne bi suprotstavili.

Vijeće Društva naroda je nastavilo s radom i Marinković se vratio u Ženevu 10. travnja 1932. Poslije nekoliko dana zatražio je vezu s Grandijem da utvrdi dan i sat sastanka s njim, no Grandi više nije bio u Ženevi nego je bio na putu u Rim. Saznavši to, Marinković je rekao: Ništa se ne može s Mussolinijem. Grandi je pošten čovjek ali nema dovoljno autoriteta. Ubrzo je Marinković kao predsjednik vlade sišao s pozornice /3. srpnja 1932./ a Grandi je također bio pozvan da kao ministar preda ostavku što je on 20. srpnja iste godine i učinio.

Nije samo Marinković dugo pregovarao s Rimom nego je to činio i sâm kralj Aleksandar. Indirektni pregovori započeli su kasno 1930. godine, i to pomoću talijanskog posrednika imenom Guido Malagola Cappi, koji je dekorirao dvor na Dedinju i za koga je Aleksandar ustanovio da ima "uho" Duce-a. Aleksandar mu se u početku gorko žalio na pisanje talijanske štampe, na njena razna izmišljanja poput

neke netom otkrivene urote generala u kojoj su mnogi obješeni i strijeljani, a od toga ni jedna riječ nije istinita jer je vojska vrlo disciplinirana i apsolutno pouzdana. Ne mogu shvatiti - govorio je Aleksandar Cappiju /Mussoliniju/ - zašto Italija tako postupa da nam stvara teškoće kad bi obje zemlje mogle imati velike koristi od dobrog prijateljstva, budući da smo agrarna, a Italija industrijska zemlja. Optužuju nas da želimo rat. Hvala lijepa! Pa mi smo upravo izašli iz jednog rata i mi znamo što to znači. I što bi rat dobrog učinio? Što bi mi mogli dobiti njime? Uvjeravam vas - govorio je Aleksandar - da ne mogu zamisliti nikakav razlog da želimo rat, jer čak kad bi postojala 90-postotna šansa da ga dobijemo, ja ne bih htio riskirati propast moje zemlje. Godine 1921. bili su naši odnosi s Italijom najsrdačniji i mi smo bili potpuno spremni da Italija radi što god hoće svugdje drugdje osim na Balkanu gdje bi svako pitanje trebalo biti riješeno na temelju uzajamnog sporazuma. A tada je Italija pošla i zaključila ugovor u Tirani a da nas o tome nijednom riječi ni obavijestila. Počam od 1920-21. je Francuska bila riješena da me privoli da potpišem jedan ugovor o savezu i vršila je na mene pritisak koliko god je mogla a ja sam uporno odbijao da ga potpišem, zbog obzira prema Italiji s kojom sam želio imati dobre odnose, no čim sam saznao za Tiranski pakt dao sam upute mom ministru u Parizu da potpiše. Zatim je Italija potpisala i Drugi tiranski pakt i nakon toga smo pojačali naše veze s Francuskom. Sada smo dužni da slijedimo francusku liniju.

Razgovarajući tako često s Talijanom - siguran da će Cappi sve prenijeti Mussoliniju - Aleksandar je neprekidno isticao potrebu nagodbe i dobrih odnosa s Rimom. U jednom času je Cappi upitao, da li bi htio da se sastane s Mussolinijem, a Aleksandar mu je odgovorio da bi to vrlo rado učinio jer je o Mussoliniju uvijek govorio s divljenjem i razumijevanjem, čak oduševljeno; rado bi razgovarao s njim mirno i otvoreno, ali bi želio da bude siguran da je on sa svoje strane čvrsto riješen i spreman da nađu put sporazuma i da - kad ga nađu - njime i pođu, Kralj ne bi želio da njihov razgovor doživi sudinu svih drugih razgovora ministara koji - pobudivši samo nadu - nisu vodili ničemu. Čini mu se da Mussolini

- govoreći općenito - nije dobro obaviješten. U Italiji ljudi vjeruju apsolutno da je Jugoslavija pod vlašću generala P. Živkovića - što je opet jedna od loših informacija jer on /kralj/ drži sve u svojim rukama i sam je doveo Živkovića na položaj predsjednika vlade iz jednostavnog razloga što je želio da na tom položaju ima čovjeka koji nema ničeg zajedničkog s politikom. General Živković nema političkih ambicija i služi svog kralja kao odani sluga i spreman je da napusti svoje mjesto i da ode u svoj puk kad god to kralj zaželi.

Mussolini se je često izjašnjavao u prilog revizije mirovnih ugovora - govorio je dalje kralj - a da nije posebice naglašavao da bi ta revizija imala biti uperena protiv Jugoslavije. Kad bi mogli razgovarati, vjerojatno bi mogli postići sporazum u tom delikatnom i važnom pitanju, možda najdelikatnijem i najvažnijem od svih. No prirodno, sve do tog vremena nalazi se /kralj/ na strani onih koji se protive reviziji. Govori se da su zbog toga vazali Francuske. Mi nismo ničiji vazali, ali imamo s Francuskom ugovore koji nas uzajamno vežu i jedva se može netko čuditi, što smo i što i nadalje ostajemo u sporazumu s onima koji su, poput nas, zainteresirani u sprečavanju revizije ugovora.

U svibnju 1931. bio je već utvrđen plan o Aleksandrovom sastanku s Mussolinijem tog ljeta u Italiji, Kralj je nestrpljivo očekivao taj susret a u to vrijeme je Marinković pregovarao s Grandijem u Ženevi i Aleksandar se uvelike nadao da će taj razgovor Grandi-Marinković donijeti konstruktivne rezultate o kojima bi mogao diskutirati s Mussolinijem. Međutim, izvještaj što ga je Marinković poslao iz Ženeve bio je obeshrabrujući i kralj je bio zbog toga vrlo žalostan.

Vidite - govorio je kralj Talijanu /Mussoliniju/ - sporazum s Italijom znači promjenu čitave moje politike i potpuno je preokreće. Moja sadašnja politika temelji se na mogućnosti da dođe do rata: to je politika ugovora o savezu kojima se pribavlja zaštita ako dođe do napada, politika naoružanja. Nema sumnje, to je dobra politika i u sadašnjim okolnostima mi smo prisiljeni da je slijedimo, no postoji i jedna daleko bolja. Sadašnja politika je negativna

i uništavajuća, politika koja uništava bogatstva naših država, koja nas sili da trošimo bilione na naoružanje, i to najvećim dijelom u inozemstvu. Na drugoj strani, politika koju bismo mogli slijediti ako bi imali sporazum s Italijom bila bi pozitivna, politika koja stvara bogatstva na liniji trgovinskog i industrijskog razvitka. Mi bi smanjili naše izdatke na naoružanje, a da ne računamo goleme koristi koje bismo imali od mira i povjerenja kad bi jednom bila uklonjena ratna opasnost u Evropi jer, na kraju krajeva, mi nemamo drugih neprijatelja da se plašimo osim Italije a Italija nema nijednog drugog osim nas. A ako nastavimo da budemo neprijatelji, doći će dan kad će rat biti neizbježiv. A rat bi neizostavno bio svjetski rat - ili barem evropski - i to bi bilo ono što prevršuje mjeru za Evropu. Kakav rezultat! Sačuvaj nas Bože od toga! Pretpostavimo da Italija povede rat i da u njemu pobijedi: što bi dobila? Dalmaciju. Pretpostavimo li da pobijedi Jugoslavija, mogli bi dobiti Albaniju, Istru i Trst. Međutim, Albaniju ne bih uzeo ni kao dar; Istra nema veću vrijednost a Trst ne bi mogli držati zbog njemačkog pritiska jer Nijemci žele da ga dobiju da bi imali vlastitu luku na Sredozemlju. Pa kad bi ga mi i mogli držati, bio bi za nas samo izvor izdataka i briga budući da imamo pune ruke posla sa Sušakom i Splitom, a Trst bi za nas bio luka s pasivnom bilancom - upravo tako kako je to sada za Italiju. Jedno od osnovnih pitanja je pitanje Albanije. Italija je zaključila Tiranski pakt da štiti i brani nezavisnost i integritet Albanije, no u tom pitanju se potpuno slažemo i ja sam također izričito naglasio u javnosti da sam također spreman da garantiram integritet i nezavisnost Albanije.

U lipnju - pretresajući mogućnost susreta s Mussolinijem jer je Aleksandar i nadalje želio da se s njim sastane -ponovno su dodirnuli u razgovoru pitanje Albanije kao najvažnije između njega i Mussolinija. Tom prilikom kralj je primijetio da Italija tvori stvarnu vojnu bazu u Albaniji protiv Jugoslavije koja je "poput strijele u našem tijelu".

U srpnju Cappi se vratio iz Italije gdje je prenio kraljevu ozbiljnu želju da se sastane s Mussolinijem i donio poruku da Mussoliniju ne bi odgovaralo da do sastanka dođe sve do rujna 1931. Kralj se spremno složio s tom odgodom. Drugog dana je Cappiju obrazložio

jugoslavensku vanjsku politiku i insistirao na tome da Jugoslavija nema, apsolutno nema nikakvih agresivnih namjera jer je već ugovorima postigla sve što je mogla željeti. Pored toga, ona nema nikakvih ekspanzionističkih težnji na polju međunarodne politike budući da ne želi ni kolonije ni mandate. Njena politika je lokalna politika pošto imamo više pokrajina, poput Crne Gore i drugih, koje su prostrane i izvanredno siromašne. Mi smo zainteresirani samo u pitanjima srednje Evrope koja se mogu odraziti na nas; Italija, naprotiv, kao velesila mora voditi svjetsku politiku i biti zainteresirana za azijska i afrička i druga pitanja - sve pitanja o kojima mi nećemo nikada imati išta da kažemo i povodom kojih neće logično biti nikakvog sukoba među nama. No, insistirao je dalje da bude točno informiran o talijanskom stanovištu prema albanskom pitanju budući da je jedino ono - govorio je Aleksandar - od kapitalne važnosti među nama. Stoga je Cappiju predložio da Mussolini pošalje u Beogradu kralju osobu-stručnjaka za to pitanje ili da mu dopusti da sa Cappijem pošalje u Rim osobu koju kralj smatra da je najprikladnija za tu zadaću i koja je uz njega već duži niz godina i stoga pozna njegove ideje o tome, a to je B. Jevtić, ministar dvora. Nitko u njegovoj okolini - govorio je Aleksandar - nezna ništa o razgovorima s Cappijem, čak ni Marinković. Dođe li do sastanka i postignu li sporazum, reći će Marinkoviću: Tu politiku ima slijediti i Marinković će to izvršiti.

Međutim, Jevtićev put u Rim bio je potpuno jalov: nije ga čak Mussolini primio i Aleksandar je bio razbješnjen zbog toga. Nije došlo do planiranog sastanka u rujnu ali je Galli početkom 1932. stigao iz Rima noseći nacrt sporazuma "potpunog do u detalje". U razgovoru s Gallijem kralj se interesirao, da li je razgovarao s Mussolinijem o albanskom pitanju, a talijanski mu je poslanik ljubazno odgovorio: Naravno, Veličanstvo, ali u toj točki Italija se ne može odreći svojih prava... što je Aleksandra razljutilo - a po prirodi bio je neurasteničan - jer je albansko pitanje bilo jedino u kojem je želio da Italija popusti dok u svim drugim pitanjima bio spreman da prihvati talijanska stanovišta u cijelosti. Sporazum između Italije i Jugoslavije - rekao je Cappiju drugog dana - mora biti apsolutan i potpun ili ne može uopće postojati. Previše smo

blizu jedni drugima i naši interesi previše su slični. Mi moramo biti ili vrlo dobri prijatelji ili neprijatelji. Tu nema srednjeg puta. U Italiji govore: "Jadran mora biti naš". Zar on nije vaš? Možemo li se mi s naša četiri broda natjecati s Italijom? "Italija mora imati ključeve Jadrana", a nije li ih ona već dobila s otocima? I kad jednom budemo povezani dobrim prijateljstvom, zar mi nećemo imati isti interes da zajedno čuvamo ključeve Jadrana? U tom slučaju bio bih voljan da vam predam Boku Kotorsku da zajedno branimo naše zajedničke interese na Jadranu protiv trećih.

Kad se konačno uvjerio da je Mussolini izrazio najozbiljniju želju da pripreme sastanak s kraljem, Aleksandar je rekao Cappiju neka ide do njega i neka Mussoliniju saopći njegove opće poglede kako slijedi:

Vanjska politika: Mir i srdačni sporazumi s našim susjedima i udaljenim državama. Puna sloboda za talijansku ekspanziju. Italija prirodno ima potrebu da se širi zbog prevelike gustoće stanovništva, i to u Africi ili u Aziji. Ako bi druge velesile željele da blokiraju te težnje Italije, mi ćemo biti uvijek spremni da je podržimo. Mi nemamo kolonijalnih težnji budući da imamo dovoljno posla kod kuće.

Društvo naroda: Mi se obavezujemo da ćemo podržavati talijansku politiku i "složno veslati" u svim pitanjima. Sporazum bi donio razoružanje kao neposrednu i automatsku posljedicu jer se mi naoružavamo isključivo protiv vas. Mi bi mogli stoga podržavati u Ženevi prijedloge Ducea o razoružanju.

Francuska: Mi nemamo ništa protiv Francuske i ja neću ništa učiniti protiv nje jer sam joj previše obavezan, ali ja ću joj samo iskreno i slobodno reći: "Mi smo vrlo dobri prijatelji ali ja imam također druge dobre prijatelje: naše susjede Talijane" - i to je sve. Francuska neće imati šta da kaže.

Unutrašnja politika: Mi nemamo ništa da mijenjamo i nemamo nikakve pretenzije u cilju teritorijalnog širenja. Rat do istrage protiv svake moguće boljševičke infiltracije u zemlju. Nikakva snošljivost, nikakav obzir, nikakav azil i za jednog talijanskog antifašističkog emigranta. Unapređivanje kulturnog i trgovinskog razvitka,

itd., smanjenje naoružanja na točno potrebnu mjeru i upotreba golemih vojnih investicija u korist mirnodobske industrije.

Trgovinska i financijska politika: Mi smo pripravni da kupujemo sve talijanske proizvode isključujući proizvode drugih zemalja pomoću carinskih tarifa.

Mi smo spremni da idemo čak tako daleko da zaključimo jednu vrstu carinske unije i srušimo granice, da čak Mađarsku uvedemo u tu kombinaciju budući da nemamo nikakve posebne ili ozbiljne razloge za sukob s njom. Unapređenje i zaštita organizacije talijanskih banaka u zemlji, prednosti za talijanski kapital. Ako se sporazum ostvari, bit će kao da je netko otvorio jedan nasip rezervoara za vodu: voda će se kretati prirodno i neodoljivo i nitko neće biti potreban da to čini. Industrijski proizvodi, novac, sve će ići iz jedne zemlje u drugu u skladu s potrebama i prirodnim interesima - i to će biti jedan stvarni, razborit i potpun sporazum. Konačno, individualni interesi zajedno čine opći interes jednog naroda i veze interesa su najprirodnije i najtrajnije.

Albanija: O tome sam ja već vama dovoljno govorio ali ja ponavljam i izjavljujem da nemam nikakvih pretenzija i nikakvih skrivenih budućih ciljeva u pogledu Albanije. Ponavljam da ne želim imati ni Albaniju ni Albance. Ja sam spreman da zajedno s Italijom garantiram integritet, slobodu i nezavisnost Albanije u najpotpunijoj formi koju bi Italija mogla zahtijevati - čak da i treću velesilu /Englesku/ učinimo stranom ugovornicom tog ugovora. Formula koja je prihvaćena sa Belgijom i za Belgiju bila bi idealna za Albaniju.

Govoreći općenito, ja mislim da se slažemo s Italijom. Mogao bih dodati da me je Engleska informirala posredstvom engleskog poslanika da bi sa zadovoljstvom primila zaključenje sporazuma s Italijom i odvajanje od Francuske, da su najutjecajnije osobe u Jugoslaviji listom sklone takvom sporazumu.

Čini mi se - zaključio je Aleksandar - da sam vam sve rekao. Idite i posjetite Mussolinija i izručite mu s moje strane izraze dobre volje i povjerenja u njega, ali bih vas molio da mu kažete da ga zaklinjem da uzme stvar u vlastite ruke. Dovoljno smo imali onih koji su govorili u naše ime.

Mussolini je 1. ožujka 1932. dao posredniku Cappiju slijedeću poruku kao svoj odgovor:

Recite Njegovom Veličanstvu da sam prvo slušao a zatim pomno čitao vrlo zanimljivu izjavi što mi je bio dostavio i zamolite ga da mi dâ vremena da formuliram jedan sporazum koji će biti u našem zajedničkom interesu i zadovoljenju.

U uvodu tom sporazumu moram prvo reći da proizlazi iz želje za mirom ne samo između naša dva naroda nego za mir Evrope.

U tu svrhu:

1. Italija i Jugoslavija izjavljuju da u cilju takvog mira imaju zajednički interes u očuvanju integriteta i nezavisnosti Albanije.
2. Jugoslavija, međutim, izjavljuje da talijanski interesi prevladavaju u Albaniji budući da su to priznali i ugovori i Konferencija ambasadora.
3. Italija se obavezuje da se neće okoristiti pravima koja je dobila ugovorima na ikoji način koji bi mogao štetiti interese Jugoslavije ili slabiti pakt prijateljstva.

U pogledu treće sile kao garanta sporazuma Mussolini je rekao: "Samo smo dvoje na Jadranu i najbolje je izbjeći svaku izliku koja bi mogla dopustiti trećoj, velikoj sili da stavi nos tamo.

Što se tiče trgovinskih ugovora koje bi mogli sastaviti stručnjaci i koji bi mogli ići čak tako daleko da predvide mogućnost carinske unije, Mussolini je izrazio mišljenje da bi tu također trebalo formirati jedinstvenu talijansko-jugoslavensku lučku upravu za Rijeku i luku Baroš. "Kako je sada - izložio je on - Rijeka ne može živjeti jer nema "Hinterlanda" a luka Baroš ne može živjeti jer njen "Hinterland" nije dostatan."

Mussolini je nastavio: Ovaj nacrt ugovora bit će dovršen za mjesec dana i zatim će biti podnesen Njegovom Veličanstvu na odobrenje. Tada naš sastanak može biti smjesta organiziran. Recite Njegovom Veličanstvu da će me zateći u najboljem raspoloženju budući da taj sporazum mora biti potpun, lojalan i plodan ako ima biti trajan. Pod kraj mjeseca vi ćete doći k meni da primite nacrt ali me odmah obavijestite o mišljenju Njegovog Veličanstva o tim općim pitanjima."

Kralj je 15. ožujka diktirao slijedeći odgovor na Mussolinijevu poruku koju mu je Cappi bio prenio deset dana prije:

Uzeli smo na znanje sa zadovoljstvom jasnoću misli i lojalnost s kojom je g. Mussolini tretirao bitne elemente jednog trajnog sporazuma između naših dviju zemalja. Kako se čini da se slažemo u generalnim linijama, ostaje jedino za nas da postignemo definitivni sporazum sastavivši jasan i precizan nacrt.

Na našu žalost, međutim, točka 2/ uvoda kako ga je predložio g. Mussolini, naime "da Jugoslavija, međutim, izjavljuje da talijanski interesi prevladavaju u Albaniji budući da su to priznali i ugovori i Konferencija ambasadora" ne izgleda nam u suglasnosti s načelima nezavisnosti Albanije, priznate od strane dvije garantne sile. Mi ne bi mogli u načelu priznati takvu pretežnost talijanskih interesa u Albaniji. Mi vidimo u tome stalnu opasnost za naš sporazum. Ta "pretežnost" je neodređena i dvosmislena: ona će dovesti do nepovjerenja. Nesumnjivo su privredni i financijski interesi Italije u Albaniji veći nego interesi Jugoslavije i u buduće bit će to još više. Mi ne negiramo situaciju kakva jest <u>de facto</u> i <u>mi ne možemo ništa poduzeti da diramo u talijanske interese u Albaniji</u> /ili, možda, da ih,"ugrozimo"/.

Budući da naš sporazum mora biti perfektan, lojalan i duboko iskren, albansko pitanje automatski nestaje. Zbog toga mi ne vidimo nikakav razlog za neko posebno priznanje <u>pretežnosti</u> talijanskih interesa u Albaniji.

Što se tiče preostalih pitanja mi se slažemo i dijelimo stanovište g. Mussolinija. Mi očekujemo s velikim nadama i primit ćemo sa najboljom voljom nacrt ugovora što g. Mussolini misli da nam ga pošalje.

Kralj je raspravljao o pitanju mudrosti od strane Italije da pušta naoružanje u rukama tako djetinjastog naroda kakav su Albanci i zatim je nastavio ovako: Mi ćemo učiniti nešto veliko. Čak će Francuska - kad jednom sazna da smo se u potpunosti pomirili s Italijom na trajan i lojalan način - osjetiti potrebu da se približi Italiji. Naš će biti prvi stvarno ozbiljan i <u>pozitivan</u> korak koji će pružiti

dobar primjer. Ne može se predugo vremena koračati u mjestu i ako se mi odlučimo, drugi će morati neizostavno da nas slijede. Iako su pitanja koja dijele Italiju od Francuske mnogo ozbiljnija - jer sadrže kolonijalna pitanja, pitanje Tunisa, pitanje mornaričkog pariteta, itd. - ja ne sumnjam da će Francuska - nakon našeg sporazuma - biti mnogo skromnija u zahtjevima. Kad sam bio u Parizu, razgovarao sam s g. Lavalom koji mi je rekao da namjerava da popravi odnos s Italijom i upitao me -kako je to učinio i g. Tardieu - da li imam tome što prigovoriti ili bih bio na neki način nezadovoljan time. Naravno odgovorio sam da nemam ništa protiv i da bi mi to pričinjalo veliko zadovoljstvo. Francuski poslanik u Beogradu upitao me je isto druge večeri i ja sam mu dao isti odgovor.

Upitan što misli o prijedlogu A. Tardieu-a o podunavskom paktu. Aleksandar je odgovorio: Vrlo sam skeptičan i ne mislim da će išta od toga biti. Mislim, međutim, da će se držati u Francuskoj - budući da svijet nezna da mi već dugo vremena pripremamo naš sporazum - da smo ga na brzinu sklapali da bi torpedirali plan g. Tardieu-a o sporazumu u Podunavlju. Što se mene tiče, nisam ni najmanje uznemiren zbog toga što bi se moglo reći ili pomisliti: potpuno sam indiferentan i nadam se da će g. Mussolini misliti kao ja. Osim toga, kako sam rekao prije, ja sam skeptičan. Previše smo naučeni da svake minute čujemo o novim prijedlozima koje u javnost iznose, bez ikakve solidne pripreme i zatim slijede konferencije i konferencije s istim rezultatom: razočaranjem. Mislim da bi valjalo postupati obratno kao što smo mi učinili: prethodno pripremati, proučavati detalje i interese u pitanju, raspravljati ih i kad je sve pripremljeno, podnijeti pozitivan, konkretan, vitalan i definitivan rezultat. To je sasvim nešto drugo. Zatražite u g. Mussolinija da vam dâ nacrt koji očekujem s nadom, povjerenjem i dobrom voljom - jednako kao što čekam s nestrpljivošću utvrđivanje datuma za naš sastanak. Idite, dakle, i neka je Bog s vama.

Međutim, niti je stigao nacrt niti je došlo do sastanka kralja s Mussolinijem. Čini se da Mussolini nije uopće želio nagodbu i sporazum s kraljem Aleksandrom nego se - sad više sad manje - zanosio idejom "dizanja ustanka" u Hrvatskoj, čemu je od 1929. imala poslužiti i ustaška grupa u Italiji pod vodstvom A. Pavelića. Mussolini

je uopće poklanjao veliku pažnju zbivanjima u Jugoslaviji, posebno se zanimajući za položaj u Hrvatskoj. Svi važniji dokumenti talijanskog ministarstva vanjskih poslova o tim pitanjima nose njegov paraf i nije pretjerano reći da je u to vrijeme živo želio raspad jugoslavenske države i da je vjerovao u nj. Mađarski i bugarski revizionizam, hrvatski separatizam /frankovci odnosno ustaše/, albansko priželjkivanje Kosova i Metohije, sve su to bile u rukama Mussolinija poluge za eventualno rušenje bedema koji mu je smetao za njegovo prodiranje na Balkan i u Podunavlje. Najosjetljivija točka za jugoslavensko-talijanske odnose predstavljala je Albanija jer Aleksandar i vojni krugovi Jugoslavije nisu nikako pristajali da bi Albanija postala plac-darm talijanskog prodiranja na Balkan /Makedonija, Solun, itd./ I kad su to pregovori nedvoumno pokazali došlo je u jesen 1932. do "velebitskog ustanka", a godinu dana kasnije do Orebovog pokušaja atentata na kralja Aleksandra u Zagrebu.

DOPUNSKA LITERATURA: M. Marjanović, Borba za Jadran 1914-1946. Iredenta i imaperijalizam, Split 1953.

GLAVA SEDMA

Balkanski sporazum /1934./

U međuvremenu ređale su se konferencije ministara vanjskih poslova Male Antante /Prag 1922, Sinaia 1923, Beograd 1924., Ljubljana 1924., Bukurešt 1925., Temišvar 1926., Bled 1926., Joachimov 1927., Ženeva 1928., Bukurešt 1928., 1929., Beograd 1929., Prag 1929., Štrbsko Pleso 1930., Sinaia i Bukurešt 1930., Bukurešt 1931., Montreux 1932., Beograd 1932./. Tako je na konferenciji u Sinaji 1925. bila stvorena "Mala Antanta štampe" predstavnika presbiro-a država članica s jednim centralnim biro-om sa zadatkom da pomaže u štampi učvršćivanje odnosa država članica i obrani njihovih interesa prema ostalom inozemstvu. U toku ljeta 1926. god. bili su obnovljeni u Bukureštu čehoslovačko-rumunjski i jugoslavensko-rumunjski garantni ugovor. To je svjetskoj javnosti poslužilo kao dokaz da su odnosi u njoj - usprkos povremenim trvenjima i krizama - ipak stabilni i da Mala Antanta nastavlja svoj kurs čuvanja status quo-a u Evropi. Na sastanku u Joachimovu 1927. god. ministri su posvetili posebnu pažnju privrednom zbližavanju država Male Antante i donijeli odluku da se njihova privredna zajednica potanje prouči i kao temelj za rješenje ekonomskih odnosa i kao baza za ekonomsku politiku za sve države-nasljednice u Podunavlju. Na konferenciji u Bukureštu /1929./ donijeli su načelno rješenje o trostranom ekonomskom sporazumu koji bi mogao poslužiti kao temelj jednom srednjeevropskom sporazumu sila, a na konferenciji u Beogradu /svibanj 1929./ pretreseni su odnosi svake pojedine države članice prema Sovjetskom savezu. Proučavali su rezultate prethodne konferencije privrednih stručnjaka Male Antante u Bukureštu i odobrili njihove prijedloge i program. Donijeli su zaključke o intelektualnoj suradnji država članica, a za člana Vijeća Društva naroda bila je designirana Jugoslavija. Pored toga - a to je istovremeno bilo i najvažnije - bio je donesen zaključak da se produže dotadašnji ugovori o savezu, ali i da se zaključi novi, trostrani ugovor Čeho-Slovačke, Rumunjske i Jugoslavije pod naslovom "Generalni akt o konciliјaciji, izbornom suđenju i uređivanju sudskim putem sporova između tri države Male Antante." I taj instrument - kao i raniji

dvostrani ugovori o savezu među državama članicama Male Antante bio je načinjen po uzoru na tip ugovora Društva naroda. "Smatrajući da iskreno poštovanje mirotvornih postupaka, pod zaštitom Lige naroda, dopušta uređenje svih međunarodnih sporova; ceneći visoku preporuku skupštine Lige naroda /od 28. septembra 1928./ svima državama da zaključe ugovore o rešavanju međunarodnih sporova mirnim putem rešilo se... " - stoji u njemu. Taj je akt o koncilijaciji nesumnjivo učvrstio postojeće veze između država članica a istovremeno ojačao njenu težnju naslona na Društvo naroda. Taj akt našao je svoju nadopunu - kao rezultat konferencije u Štrbske Pleso /1930./ - u novom sporazumu što su ga tamo zaključili "u želji da još bolje učvrste veze prijateljstva i saveza ... i dopune stalnim postupkom organizaciju političke suradnje i odbrane zajedničkih interesa..." Tri ministra vanjskih poslova potpisala su "Statut Male Antante" kojim se određuju prava i dužnosti država članica. Sve su one - prema statutu - potpuno ravnopravne u svim pitanjima koja se raspravljaju kao i u mjerama koje se poduzimaju i to načelo apsolutne ravnopravnosti mora se strogo poštivati. Njega se savez ima naročito pridržavati u odnosu prema Društvu naroda. Statut je predviđao tri vrste zasjedanja ministara Male Antante: jedno je bilo obično i redovno /godišnje/, drugo obično neobavezno /u Ženevi prilikom zasjedanja Skupštine Društva naroda/, treće izvanredno i obavezno. Vijećem ministara upravlja - propisivao je dalje statut - predsjednik vijeća koji se po utvrđenom redu mijenja svake godine. Po dopunskom sporazumu "savet tri ministara može odlučiti da, po postignutoj saglasnosti, u jednome određenome slučaju, samo jedan ministar ili delegacija jedne države zastupa i brani gledište Male Antante pred međunarodnim forumima. Delegirani punomoćnik je mandator jedne celine i ako ona ima samo obličje saveza". Na toj konferenciji pretresen je Briandov plan o "evropskoj uniji" i tri ministra Male Antante zaključila su da taj prijedlog Francuske "ulazi u ciljeve politike Male Antante" koja želi da se u Evropi provede bolja organizacija za očuvanje mira i mirnog razvitka čovječanstva. Mala Antanta se 1931. god. energično suprotstavila pokušaju Beča da ostvari carinsku uniju s Njemačkom i čeho-slovačka je vlada u ime čitave Male Antante, a u suglasnosti s vladama u

Rimu i Parizu, obavijestila bečku vladu da bi takva unija bila protivna ženevskom protokolu od 1922. god. po kome se Austrija obavezala da ne otuđuje svoju nezavisnost i da se kloni svih pregovora i obaveza, privrednih i financijskih, kojima bi kompromitirala posredno ili neposredno svoju nezavisnost. U Montreux- su ministri vanjskih poslova Male Antante, na izvanrednom sastanku, ponovno utvrdili da je svaka revizija granica isključena i da takvi pokušaji mogu dovesti do ozbiljnih posljedica. Pored toga, trojica ministara su složno zaključila da prijedlog o nekoj "podunavskoj konfederaciji" nailazi na gotovo nepremostive teškoće, a da bi Mala Antanta pristala na jedan blok podunavskih država, no pod uvjetom da se temelji na ugovorima o miru koji garantiraju teritorijalni status quo. Na konferenciji u Beogradu /svibanj 1932./ ministri su pretresali i "Plan Tardieu" o uređenju srednje Evrope. Teoretski su ga pohvalili ali su izrazili mišljenje da je taj plan još daleko od toga da bi se mogao realizirati. Složili su se da je rješenje pitanja u užoj suradnji država članica MA s Mađarskom i Austrijom, no da je planu prethodan uvjet suglasnost svih evropskih država, a naročito onih neposredno zainteresiranih kako politički tako i gospodarski. Mala Antanta je izrazila mišljenje da rješenje srednjoevropskoga privrednog i političkog pitanja treba prepustiti podunavskim državama i to pristankom svih sila, a nikako pod utjecajem ma koje od njih. Prema tome, i u Beogradu Mala Antanta ostajala je pri ranijim odlukama.

Ne treba pri tom zaboraviti da su od 1929. god. dalje svake godine održavani i dogovori između generalštabova država članica MA gdje su štabovi dogovarali, usklađivali i razmatrali razne mogućnosti za slučaj rata. Čini se da su u rasponu od 1929. do 1937. god. razmatrali ukupno 19 varijanti ratnog plana.

Na sastanku ministara vanjskih poslova MA u Ženevi bio je 16. veljače 1933. potpisan pakt o organizaciji Male Antante. U želji da održe i organiziraju mir, rukovođeni čvrstom voljom da pojačaju privredne veze sa svim državama bez razlike, a naročito s državama srednje Evrope, u težnji da očuvaju mir u svim prilikama, da omoguće evoluciju prema definitivnoj stabilizaciji prilika u srednjoj

Evropi i da zajamče poštovanje zajedničkih interesa država članica MA, riješeni da, u tom cilju, dadu organsku i stalnu osnovicu prijateljskim i savezničkim odnosima koji među njima postoje i uvjereni u potrebu ostvarenja te stabilnosti putem potpunog izjednačenja njihove opće politike i obrazovanjem jednog upravnog organa te zajedničke politike, grupa država članica MA - stoji u uvodu tog pakta - formirajući na taj način jednu višu međunarodnu jedinicu kojoj mogu pristupiti i druge države pod uvjetima koji se imaju ugovoriti u svakom pojedinom slučaju odlučila je da dotadašnju organizaciju učvrsti. Stoga pakt predviđa osnivanje stalnog savjeta država MA, sastavljenog od ministara vanjskih poslova ili posebnih delegata imenovanih u tu svrhu,koji je upravi organ zajedničke politike. Njegove se odluke donose jednoglasno. Stalni se savjet - osim redovitih odnosa koje održava diplomatskim putem - sastaje obavezno najmanje tri puta godišnje. Jedan od obaveznih godišnjih sastanaka držat će se, naizmjence, u svakoj od država članica, a drugi u Ženevi za vrijeme zasjedanja Skupštine Društva naroda. Predsjednik stalnog savjeta je ministar vanjskih poslova one države u kojoj se drži godišnji sastanak. Njemu pripada inicijativa za određivanje dana i mjesta sastanka; on određuje dnevni red i priprema odluke koje će se donijeti. Sve do prvog obaveznog sastanka iduće godine on ostaje predsjednik stalnog savjeta. Prema potrebi stalni savjet može donijeti odluku da se zastupanje ili obrana gledišta država članica MA u nekom određenom pitanju povjeri jednom delegatu ili delegaciji jedne jedine države članice. "Za svaki politički ugovor svake Države Male Antante, za svaki jednostrani akt kojim se menja sadašnja politička situacija jedne od Država Male Antante s pogledom na neku treću Državu, kao i za svaki privredni sporazum koji povlači važne političke posljedice, biće ubuduće potreban jednoglasni pristanak Saveta Male Antante. Sadašnji politički ugovori svake Države Male Antante sa trećim državama biće postepeno i ukoliko je to mogućno izjednačeni". Pakt je, pored toga, predvidio osnivanje i privrednog savjeta MA radi postepenog koordiniranja privrednih interesa država članica MA, bilo između njih, bilo u njihovim odnosima s trećim državama, a djelovat će kao pomoćni savjetodavni organ stalnog savjeta u njegovoj općoj

politici. Pakt je još predvidio organizaciju sekretarijata stalnog savjeta MA, a predvidio je i mogućnost da stalni savjet osniva druge stalne ili privremene organe. Zajednička politika stalnog savjeta MA ima biti prožeta - stoji u paktu - općim načelima sadržanim u svima velikim međunarodnim aktima poratne politike poput pakta Društva naroda, Pariškog pakta, Općeg akta o arbitraži, eventualne konvencije o razoružanju i paktova Locarna. Uostalom, u ovom paktu ne može biti ničega što bi se protivilo načelima i odredbama pakta Društva naroda. Pakt je u posebnom članu predvidio da se obnavljaju na neograničeno vrijeme: ugovor o savezu između Rumunjske i Čeho-Slovačke od 23. IV 1921., između Rumunjske i Jugoslavije od 7. VI 1921. i između Čeho-Slovačke i Jugoslavije od 31. VIII 1922. /koji su 22. svibnja 1929. u Beogradu bili produženi, a koji su dopunjeni odredbama ovog pakta/, kao i Opći akt o koncilijaciji, arbitraži i sudskom raspravljanju, potpisan u Beogradu 21. V 1929.

Italija je 1933. godine izašla s prijedlogom o "direktoriju četiriju sila" koji je predviđao zaključenje pakta za politički sporazum i suradnju između V. Britanije, Francuske, Njemačke i Italije. Sporazum bi bio zaključen na deset godina a za to razdoblje bi četiri sile sporazumno donosile i sprovodile zaključke. Prijedlog je sadržavao i priznanje revizije ugovora o miru po članu 19 pakta Društva naroda, jednakost prava u naoružanju po utvrđenoj postupnosti za Njemačku, Austriju, Mađarsku i Bugarsku i - što je posebno značajno - jedinstveno zajedničko držanje "direktorija" u svima međunarodnim pitanjima. Taj talijanski prijedlog naišao je na opoziciju kod država članica MA i njen stalni savjet je 26. ožujka 1933. u Ženevi zauzeo stav da

1. Mala Antanta pozdravlja svaki sporazum između sila kojim se na prijateljski način reguliraju isključivo njihovi interesi;
2. da se ne mogu priznati njihovi sporazumi u pogledu trećih sila;
3. da Mala Antanta već sada pravi najozbiljnije rezerve prema eventualnim sporazumima koji bi se odnosili na prava i interese država članica MA;
4. da Mala Antanta žali što se u pregovorima /u Rimu, Parizu i Londonu/ posebno istakla ideja revizionističke politike što će neizostavno izazvati odlučnu reakciju i oslabiti osjećaj povjerenja među malim i velikim državama.

Stalni savjet MA zasjedavao je po prvi put u Pragu koncem svibnja 1933. god. i tu raspravio pitanje revidiranog /povoljnijeg/ koncepta o takvom "direktoriju" a u pitanju eventualne revizije mirovnih ugovora ministri su izjavili da "konstatuju da se pitanje revizije granica njihovih zemalja za njih ne postavlja. Ipak, u principu oni ne bi mogli dozvoliti da se vrši presija u cilju revizije ni prema kojoj zemlji, jer sudbina teritorija zavisi isključivo od ustavnih odgovornih faktora i parlamenta, na osnovu odredaba pojedinih državnih ustava". Oni, dalje, "konstatuju da se, pokretanjem pitanja revizije, samo još više truju uzajamni odnosi između država, podgrevanjem neostvarljivih nada, te se tako uvećavaju prepreke za normalizaciju odnosa između država."

Ministri vanjskih poslova MA nisu ostali pri tom nego su njihovi opunomoćenici 4. srpnja 1933. u Londonu potpisali konvenciju o definiciji napadača koju su potpisali još opunomoćenici Turske i - Maksim Litvinov, narodni komesar za vanjske poslove Sovjetskog saveza! Zaključili su tu konvenciju "u želji da učvrste mir koji postoji između njihovih zemalja, imajući u vidu da Pakt Brian-Kelog, koji su oni potpisali, zabranjuje svaki napad, nalazeći za potrebno da se, u interesu opšte sigurnosti, definiše na način koliko je moguće tačniji napad da bi se predupredio svaki pretekst za njegovo opravdanje, konstatujući da sve Države imaju podjednako prava na nezavisnost, na sigurnost, na odbranu svojih teritorija i na slobodno razvijanje svojih institucija, nadahnuti željom da, u interesu opštega mira, obezbede svima narodima nepovredivost teritorije njihove zemlje, smatrajući za korisno da se, u interesu opštega mira, stave na snagu između njihovih zemalja precizna pravila koja definišu napad, u očekivanju da ova potonja postanu opšta". Jugoslavenska je vlada pristala da potpiše takvu konvenciju ali je i nadalje odbijala da uspostavi diplomatske odnose s Moskvom /za razliku od Čeho-Slovačke i Rumunjske koje su to, zatim, i učinile/. Istovremeno je pokazivala savršeno nezanimanje za sudjelovanje u nekon "Istočnom Locarnu", paktu što ga je forsirala Francuska.

Duže vremena trajali su pregovori i razgovori o mogućnosti užeg

povezivanja balkanskih država i pošto je na Balkanu - bar privremeno - došlo do popuštanja zategnutosti i poboljšanja odnosa čak i s Bugarskom. U toj poboljšanoj atmosferi došlo je do Prve balkanske konferencije /Atena, 1930./ u toku koje su se pojavile razlike pri raspravi o eventualnom balkanskom paktu sigurnosti, o neke vrsti balkanskog Locarna. Konferencija nije pokazala da je pristaša takvog jednog rješenja nego je naginjala ugovoru u kojem bi na prvom mjestu stajala suradnja i savez između balkanskih država. Učesnici konferencije morali su uvidjeti da je prerano razrađivati i sastavljati nacrt ugovora o balkanskoj antanti, o njenim nadležnostima i organima. U rezolucijama koje je konferencija donijela bila su istaknuta slijedeća načela: puna suverenost i ravnopravnost balkanskih naroda; poštivanje narodnosnih cjelina; načelo uzajamnog nenapadanja; obavezno posredovanje i arbitraža. Konferencija je, dalje, preporučila svima balkanskim državama da pomoću stvaranja djelomičnih carinskih saveza postepeno izgrađuju balkanski carinski savez. Druga balkanska konferencija održala je svoja zasjedanja u Carigradu i Ankari /1931/ dok je treća, održana u Bukureštu /1932./, pripremila i prihvatila nacrt jednog ugovora o balkanskom paktu izrađenom na bazi tipskih ugovora Društva naroda. Četvrta konferencija održana je u Solunu 1933. god. i ona je ujedno bila i posljednja. Posao su potpuno u svoje ruke preuzeli diplomati i suvereni odnosno šefovi država. Tu su se isticali rumunjski ministar vanjskih poslova N. Titulescu i kralj Aleksandar. Titulescu je razvio živu aktivnost a kralj Aleksandar je u jesen 1933. god. izvršio kružno putovanje od Bukurešta preko Evksinograda /Bugarska/ do Carigrada i Krfa. Pri tom je opću pažnju pobudio sastanak Aleksandra s bugarskim kraljem Borisom s kojim je također razmotrio mogućnost stvaranja balkanskog saveza. U tako pripremljenoj i popravljenoj atmosferi došlo je 3. veljače 1934. u Beogradu do sastanka Ministara vanjskih poslova Rumunjske, Grčke, Turske i Jugoslavije i na toj su konferenciji ministri razmotrili elemente tadašnje situacije na Balkanu a bio je pregledan i nacrt /u Ženevi ranije utvrđeni/ balkanskog pakta i pri tom je jugoslavenska strana zahtijevala da paktu pristupi i Bugarska, što se, međutim, nije ostvarilo.

Pakt balkanskog sporazuma /parafiran u Beogradu 4. veljače 1934./ bio je svečano potpisan u Ateni 9. veljače 1934. i u njemu Grčka,

Rumunjska, Jugoslavija i Turska - u želji da pridonesu učvršćenju mira na Balkanu, nadahnute duhom sporazuma i koncilijacije koji je bio od presudnog značenja pri izradi Briand-Kellogovog pakta i pri odlukama Skupštine Društva naroda koje se na isti odnose, čvrsto riješene da osiguraju poštivanje ugovornih obaveza koje već postoje kao i održavanje teritorijalnog poretka ustanovljenog na Balkanu - uzajamno si garantiraju sigurnost svojih balkanskih granica. One se obavezuju da sporazumno poduzimaju mjere u cilju zaštite interesa koje su jedna drugoj garantirale i da ne poduzimaju, bez prethodne razmjene mišljenja, nikakve mjere protiv drugih balkanskih država niti da u svojim odnosima preuzimaju obveze bez pristanka ostalih strana ugovornica. Pakt stupa na snagu odmah nakon potpisivanja, a otvoren je za pristup drugim balkanskim državama /Albanija, Bugarska/. Pored toga osnovnog pakta bio je potpisan i jedan Dopunski protokol koji podrobnije utvrđuje obaveze država ugovornica. Države ugovornice prihvatile su, pored ostalog, da će primjenjivati definiciju napadača utvrđenu konvencijom o definiciji napadača zaključenom u Londonu sa SSSR-om /1933./ i još jednom utvrdile da se garancije utvrđene paktom odnose samo na balkanske granice država ugovornica kao i na agresiju izvršenu samo od strane balkanskih zemalja. Budući da rok trajanja pakta nije bio fiksiran, u Dopunskom protkolu bio je određen postupak koji će važiti za produženje važnosti pakta. Bugari su kasnije ponavljali tvrdnje da 17. III 1934. bio u Beogradu potpisan i jedan Tajni protokol država ugovornica balkanskog pakta kojim se predviđalo vođenje zajedničke vojne intervencije protiv oružanih bandi /kačaci/ što ih je podržavala Bugarska, a po potrebi i potpuna ili djelomična okupacija Bugarske. Međutim, postojanje ili nepostojanje takvog protokola nije sve do danas nepobitno utvrđeno.

Mussolini je na taj i takav nepovoljan razvoj /sve jače organizaciono povezivanje država članica MA i stvaranje Balkanskog pakta koji brani status quo, pa - last but not least - znaci poboljšanja odnosa poslije posjete bugarskog kralja i kraljice u Beogradu u prosincu 1933./ odgovorio zaključenjem tzv. "Rimskih protokola" između Italije, Austrije i Mađarske 17. ožujka 1934. da bi zajedno povele "suglasnu politiku ubuduće". Tim je povodom Mussolini izjavio da Mađarska zaslužuje bolju sudbinu pomoću revizije njenih granica jer je ona "opljačkana": otete su joj čisto mađarske

teritorije. Stoga u Italiji sve mađarske težnje nailaze na najbolje razumijevanje. Za Jugoslaviju je rekao da su odnosi normalni, diplomatski korektni, da je moguće da ih poprave jer se privredni interesi obiju zemalja dopunjuju. Jugoslavensko-talijansko pitanje doći će na red kad budu stvoreni posebni uvjeti. Čitav život naroda u Italiji treba da se sakupi u vojnoj snazi zemlje. Historijski ciljevi Italije nalaze se u Aziji i Africi; malo ili gotovo ništa ne tražimo na sjeveru, ništa na zapadu.

Na sjeveru je već od kraja siječnja 1933. sjedio u kancelarskoj palači u Berlinu kao kancelar Adolf Hitler, vođa njemačkih nacional-socijalista.

Šef francuske diplomacije L. Barthou poduzeo je u ljeto 1934. kružno putovanje Varšava-Prag-Bukurešt-Beograd noseći se mišlju o zaključenju jednog Istočnog Locarna ili pakta koji bi nekako sprečavao eventualno širenje i ekspanziju nacional-socijalističke Njemačke. Sigurno da nije dobro prošao u Poljskoj, a u Beogradu je u drugoj polovici lipnja čuo od samog kralja Aleksandra - koji u to vrijeme nije bio beskompromisno za naslon na Francusku i neopozivo članstvo u "francuskom sistemu" u Evropi - da Jugoslavija želi dobre odnose s Italijom, no da je to nemoguće. Što se tiče nacional-socijalističke Njemačke Barthou je čuo iz kraljevih usta da je njemačka velesila koju valja uzeti ozbiljno, da je ona sutrašnji susjed Jugoslavije, da među njima /Jugoslavijom i Njemačkom/ ima privrednih interesa, a da je germanska opasnost stvar budućnosti. Svakako je bolje - govorio je kralj - imati Njemačku za prijatelja nego neprijatelja sve dok je to moguće i dok Nijemci ne zaprijete jugoslavenskoj državi. Do tih dana /lipanj 1934./ Njemačka je - govorio je on - pokazivala želju da dođe do izmirenja između Bugarske i Jugoslavije, priznavajući Jugoslaviji izvjesna preimućtva na Balkanu, pa zašto bi se odbacivalo to za konsolidaciju Jugoslavije povoljno djelovanje u njenoj politici. Takva politika ne smeta Francuskoj i Francuska bi trebala da se nekako sporazumije s Njemačkom i time riješi pitanje mira u Evropi. - Barthou je na kraju svog boravka pozvao kralja da u jesen posjeti Francusku da tamo nastave razgovore, što je kralj i prihvatio. Pred taj put u Francusku Aleksandar poduzeo u drugoj polovici rujna nove pokušaje da obradi bugarskog kralja: u pratnji kraljice i ministra vanjskih poslova B. Jeftića došao je u Sofiju što je povoljno odjeknulo u balkanskim zemljama /osobito u Turskoj/, no i posebno nepovoljno u fašističkoj Italiji.

DOPUNSKA LITERATURA: Prva Balkanska konferencija /Rad jugoslovenske nacionalne grupe/, Beograd 1931; Druga Balkanska konferencija /Rad jugoslovenske nacionalne grupe/, Beograd 1934; Četvrta Balkanska konferencija /Rad jugoslovenske nacionalne grupe/, Beograd 1935.

GLAVA OSMA

Pitanje priznanja Sovjetske Rusije

Dugi niz godina jugoslavenska država nije održavala diplomatske odnose sa Sovjetskom Rusijom /SSSR-om/ zahvaljujući, u prvom redu, naglašenom antikomunizmu kralja Aleksandra i - poslije njegove pogibije u Marseille-u 1934. god. - prvog namjesnika kneza Pavla. Aleksandar je čvrsto bio povezan s "bijelima" i mnogi bjelogardijac je u Jugoslaviji našao utočište. Stoga su i u prvim mjesecima života zajedničke jugoslavenske države vrhovi vladajuće buržoazije održavali službene i "diplomatske" odnose s naoružanom reakcijom u Rusiji /vlada admirala Kolčaka npr./. Trumbić je 10. travnja 1919. iz Pariza javljao ministarstvu vanjskih poslova u Beogradu da ga je posjetio D. S. Sazonov, bivši ministar vanjskih poslova carske Rusije, u pratnji V. Strandtmana, i saopćio da vlada admirala Kolčaka i ima namjeru da Strandtmana imenuje za svog otpravnika poslova pri beogradskoj vladi; da je sâm Sazonov ministar vanjskih poslova u Kolčakovoj vladi i da je pohvalio konzula u Odesi Milankovića; da je on /Trumbić/ stekao utisak da bi Sazonov bio zadovoljan kad bi Milanković postao otpravnik poslova u Rusiji. Tim bi imenovanjem - javlja Trumbić - ušli u diplomatsku vezu s vladom u Omsku, a čini se da tome s naše točke gledišta nema prigovora, štoviše, da bi to bilo dobro. Zbog toga Trumbić moli vladu da mu javi mišljenje i stav da bi mogao odgovoriti Sazonovu.

Trumbić je ubrzo zatim /16. IV 1919./ nadopunio prednji brzojav i javio da ga je petnaestog u mjesecu posjetio Strandtman da mu u ime Sazonova kaže da se admiral Kolčak zanima u kojem bi svojstvu trebalo primiti Milankovića u Omsku, a da je njegova /Kolčakova/ želja da se požuri s imenovanjem.

Čini se da je vlada u međuvremenu zatražila mišljenje Nikole Pašića i M. Vesnića o tome. Stoga je Trumbić dva dana kasnije odgovorio Beogradu da se Pašić i Vesnić slažu s njim u pitanju potrebe da se postave službeni predstavnici u Omsku i Beogradu; da bi ta imenovanja sadržavala u sebi međunarodno priznanje jedne i druge vlade; da se Milankoviću može povjeriti otpravljanje poslova pri vladi admirala Kolčaka; da Trumbić čeka definitivan odgovor i agreman za

Strandtmana. U "Službenim novinama" izašla je Objava o priznanju sibirske vlade kao vlade Rusije /Beograd, 28. IV 1919./.

Uspostavivši i službene odnose sa ruskom reakcijom vlade Kraljevstva /Kraljevine/ SHS, po direktivi dvora, održavale su prisne odnose s njom, pružajući joj podršku. Usprkos za sebe nepovoljnom razvoju događaja u Rusiji, službeni su vrhovi u državi ustrajali pri svome i Aleksandar je ukazom od 2. srpnja 1920. postavio Mat. Boškovića za izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra prve klase - u Petrogradu, s tim da u Parizu sačeka konačnu pobjedu bijele reakcije, kako bi onda mogao preuzeti svoju novu dužnost u Rusiji.

No, britanska vlada pod vodstvom Lloyd George-a nije bila toliko slijepa i neosjetljiva za stvarnost kao ona u Beogradu i počela je ipak uviđati da već iz praktičnih razloga mora u izvjesnoj mjeri mijenjati svoj kurs prema Sovjetskoj Rusiji. Zbog toga je poduzela prve korake da uspostavi s njom trgovačke odnose. Trumbić koji se u to vrijeme nalazio u Londonu /kolovoz 1920./ javio je povjerljivim brzojavom našem ministarstvu vanjskih poslova da je posjetio Philipa Kerra, osobnog tajnika Lloyd George-a i da mu je povjerio da je on /Trumbić/ primio sugestiju da se sastane sa članovima sovjetske delegacije /Kamenjevom i Krasinom/ koja se toga časa nalazila u Londonu.

Iz Trumbićeve zabilješke od 17. VIII 1920. proizlazi da je on to saopćio Kerru i da mu je pri tom napomenuo da bi htio čuti, ima li britanska vlada što protiv takvih pregovora sa sovjetskim predstavnicima u Londonu. "Došao sam k vama kao sekretaru L.G.-a, jer on vodi politiku pregovaranja sa sovjetskom vladom. Za slučaj, da se sastanem, namjeravam izvijestiti vas o razgovoru, na kojem bih slušao što mi se želi reći".

Kerr mu je odgovorio da britanska vlada želi uspostaviti odnose sa sovjetskom vladom. Takva politika vodi k miru, a sovjetska vlada ima stvarnu vlast na teritoriju Rusije i mi o njoj vodimo računa. Radi se samo o tome - rekao je dalje - da ustanovimo, misli li sovjetska vlada iskreno i da li su njeni postupci i potezi u skladu sa njenim obećanjima. O tome ćemo se moći uvjeriti na

pregovorima u Minsku. Ostane li pri mirovnim uvjetima s Poljskom, koje je već saopćila, ne htjedne li tjerati propagandu u drugim zemljama i boljševizirati Poljsku, smatrat ćemo je iskrenom. Nametne li uvjete, kojima je cilj, da boljševiziraju Poljsku i šire boljševičku propagandu u drugim zemljama, onda ne želimo nikakvih odnosa s njima, a prekinut ćemo i ekonomske pregovore.

Sutradan, 18. kolovoza, Trumbić je poslao ministarstvu /za predsjednika vlade/ brzojav u kojem opisuje tok svog razgovora sa sovjetskim predstavnicima. Taj brzojav - u dijelu koji se odnosi na te razgovore - glasi ovako:

"Prekjuče primio sam poruku od sovjetske delegacije, da bi se jedan od delegata htio upoznati sa mnom i razgovarati o budućim ekonomskim vezama sa našom zemljom, kada internacionalni odnosi između Rusije i velikih saveznih sila budu uređeni. Tako se Krasin razgovarao i s ministrom Benešom. Rezervirao sam se dati odgovor. Juče sam posjetio Filipa Kerra, ličnog sekretara Lloyda Georgea, te sam mu to saopćio, smatrajući za korektno da čujem mišljenje britanske vlade. Kad je došao Lloyd George, poveo se razgovor o ovome, kao i drugim pitanjima. Što se tiče sastanka sa sovjetskom delegacijom nije bilo prigovora, nego mi je saopćeno, da je stajalište britanske vlade, otprilike ovo: čekaju se vijesti o pregovaranju za mir s poljskim delegatima u Minsku. Ako sovjetska vlada ne bude mijenjala uvjete, koje je već saopćila Engleskoj i ne bude tjerala boljševičku propagandu u drugim zemljama da izazove opću revoluciju, smatrat će se, da je njeno postupanje <u>de bonne foi</u> i britanska će vlada stupiti s njom u odnose."

Trumbić je dan kasnije /19. VIII/ javio ministarstvu da se jučer odazvao poruci sovjetske delegacije i sastao s dvojicom delegata; da je o razgovoru izvijestio britansku vladu, a da je agencija "Reuter" dala vijest u novine o tom sastanku; da se njihov razgovor kretao oko dva najvažnija pitanja: prvo, oko repatrijacije austrijskih ratnih zarobljenika jugoslavenske narodnosti koji se još nalaze u Sibiriji, i drugo, oko pitanja uspostavljanja ekonomskih veza kad jednom bude uređen međunarodni položaj nove Rusije. Sovjetski delegati - javlja dalje Trumbić - nisu ništa znali o međunarodnom

položaju naše države. Tako je on bio prisiljen da ih obavijesti o činjenici da je Kraljevina SHS priznata u mirovnim ugovorima, a da su je separatno priznale sve države iz kruga savezničkih i neutralnih država.

U Beogradu je, u međuvremenu, opet jednom došlo do krize i nakon dugotrajnih pregovaranja, audijencija, razgovora i kombinacija formirana je nova vlada pod predsjedništvom M.R. Vesnića. Trumbić je u njoj zadržao svoj resor, ministarstvo vanjskih poslova. Iz Londona se brzojavno zahvalio Vesniću čestitajući mu na uspjehu. Napomenuo mu je pri tom da je i njegova osobna želja da se što hitnije vrati u Beograd ali da je prisiljen ostati u Londonu još dan dva da uzmogne doznati što se sve zbilo na sastanku Lloyda George-a s talijanskim predsjednikom vlade Giolittijem u Luzernu.

Novi predsjednik vlade Vesnić odgovorio je Trumbiću brzojavom od 26. kolovoza koji glasi ovako: "Za Ministra Inostranih Dela g. Trumbića. Primio sam sa blagodarnošću vaš telegram, br... Ministarski Savet danas rešio umoliti vas doći odmah. Najdalje do kraja ovog meseca. Povodom vašeg razgovora sa punomoćnicima Sovjetske Rusije, Vlada vas moli ne nastavljati ih. Vesnić".

Sutradan je Trumbić brzojavio vladi da s opunomoćenicima Sovjetske Rusije nije više razgovarao. I tako su, gotovo u zametku, završili - zasigurno na intervenciju regenta Aleksandra - prvi pokušaji sovjetske vlade da uspostavi kakve-takve veze s nama.

O pitanjima repatrijacije raspravljalo se posredno: preko F. Nansena koji je bio zadužen ispred Društva naroda za ta pitanja. Tako je M. Ninčić pisao njemu iz Beograda 22. VI 1920.: " Ima u našoj zemlji Rusa koji su bili ratni zarobljenici austrougarski i koje smo zatekli u zemlji. Oni nisu naši zarobljenici niti mi njih tretiramo kao takve nego su slobodni i žive od svoga rada po svojoj volji. Što se tiče Rusa mi njih ne možemo predati pošto oni nisu ratni zarobljenici i slobodno njima je izići iz zemlje jer njih mi ne sprečavamo. Ako oni neće da se vrate, onda dobijaju karakter političkih emigranata i mi njih ne možemo silom izgoniti iz naše zemlje, ako se naravno ne ogreše o zemaljske zakone". Nešto kasnije je Ninčić iz Pariza naredio da se Nansenu pošalje "ovlašćenje

diskutovati sa ruskim vlastima pitanje o transportovanju ruskih zarobljenika; skrećemo pažnju da mi nemamo nikakvih ruskih ratnih zarobljenika i interniranih". Trumbić sâm - vrativši se u zemlju - naredio je 13. X 1920. da se dostavi Nansenu da dopušta odlazak bivših ruskih zarobljenika - "zbog toga nije potreban dolazak ikakve misije vlade boljševičke u našu zemlju; ovlašćenje da sa boljševicima pregovarate o repatriranju jugoslovenskih zarobljenika iz Rusije poslali smo vam". Ovo isto ponovio je Trumbić u pismu Nansenu od 31. listopada 1920.

U Beograd je u studenom stigao sovjetski zahtjev da jugoslavenska vlada službeno zatraži repatrijaciju Jugoslavena iz Rusije, a zatim su Rusi ponovno ponudili uspostavu odnosa.

U vremenskom rasponu 1919-1921. položaj Sovjetske Rusije u velikoj se mjeri izmijenio jer je već podržavala ekonomske i ugovorne odnose s nizom kapitalističkih država, a sam komesar za vanjske poslove g. V. Čičerin je 1920. god. isticao da Mala Antanta nije potpuno potčinjena Francuskoj i da se njene vlade bore za nacionalnu nezavisnost, a u interview-u od 22. ožujka 1921. podvukao da je Sovjetska Rusija sklona nezavisnosti malih naroda i da nema namjeru da razbije Čeho-Slovačku i države Male Antante.

Britanski premijer Lloyd George je sazvao ekonomsku konferenciju svih država u Genovi u cilju obnove svjetske privrede poslije rata i na nju pozvao i delegaciju Sovjetske Rusije što je izazvalo razne komentare. Čuli su se glasovi da se u Jugoslaviji vrše ratne pripreme protiv Sovjetske Rusije /okupljanje Wrangelovaca/ pa je jugoslavensko poslanstvo u Londonu objavilo demanti i upozorilo javnost da se ne sprema nikakva organizacija protiv Rusije. I sâm Ninčić je u ožujku 1922. izjavio da je Kralj. SHS potpuno neutralna prema Sovjetskoj Rusiji iako je ona "terorističkom akcijom" htjela da izazove revoluciju u njoj. Odlučno je poricao nove vijesti o nekim ratnim pripremama u Jugoslaviji i istakao da je ona neutralna, da se nije nigdje borila protiv revolucije izuzevši akcije u Arhangelsku i u Sibiru ali je i te usamljene akcije vlada desavuirala, a što se tiče izbjeglica,njihovo prihvaćanje je čisto humana stvar. Pašić je taj neutralni stav označio lapidarnom rečenicom:

"Boljevičkom režimu niti smetamo niti pomažemo". Ninčić pak, u internoj korespondenciji ministarstva, pisao je ovako: "... ovde uvereni su da samo jedna demokratska Rusija može biti napredna i jaka, a ne samo da ne mislimo pomagati ovaku akciju reakcionara koja se vrši iza ledja naših no nećemo ni tolerisati. Da smo i ranije bili obavešteni već bismo preduzeli korake, ali aluzija sovjetske štampe o nekom spremanom pohodu na Rusiju i čak nekoj kandidaciji našeg kralja za cara nemaju nikakvog osnova". Sam general Wrangel prikazivao je stvari tako kao da se ne bavi politikom, a na glasine da mijenja svoju politiku prema Rusiji vlada je objavila da to ne radi: ona će se i nadalje pridržavati načela neutralnosti, nemiješanja i sprečavanja rada emigranata. To je Ninčić u Skupštini samo potvrdio i izjavio da će se vlada starati da u pogledu Rusije održi kontakt i sporazum sa saveznicima i prijateljima.

Konferencija u Genovi predstavljala je sovjetski diplomatski prodor u Evropu. Sovjetska delegacija je 6. travnja 1922. stigla u Genovu i 9. IV došlo je do prvog susreta sovjetskih delegata s talijanskim predsjednikom vlade L. Factom i ministrom vanjskih poslova Schanzerom. Sovjetska delegacija postavila je pitanje o pozivu Turskoj i Crnoj Gori na konferenciju! Komesar Čičerin je u izjavi jednom novinaru istog dana izjavio da se Rusija ne miješa u jugoslavenske unutrašnje poslove; da je već u Beču htio uspostaviti dodir s Beogradom ali je to jugoslavenska vlada odbila; da bi sada u Genovi bio sretan kad bi uspostavio odnose sa Srbima, samo što oni ne treba da surađuju sa caristima. Čičerinov tajnik je izrazio mišljenje da je njegova delegacija zatražila da se saslušaju delegati Crne Gore samo zato što oficijelna Jugoslavija pomaže Wrangela, a i sam Čičerin je dao izjavu o ugnjetavanju Hrvata, Makedonaca i Crnogoraca u Kralj. SHS /u pismu od 2. svibnja 1922./ pa mu je morao odgovoriti delegat K. Kumanudi. Ipak je izjavio da iskreno želi uspostavu diplomatskih odnosa s njom i obećao repatrijaciju svih Jugoslavena iz Sovjetske Rusije.

U toku same konferencije došlo je do susreta Ninčić-Čičerin što ga je Pašić izrijekom dopustio. Na sastanku bilo je riječi o glasinama o nekoj jugoslavenskoj akciji protiv Rusije i tu je Ninčić

obećao da će svaku takvu akciju vlada spriječiti. Ninčić je sa svoje strane obećao Čičerinu da će vladi u Beogradu prenijeti Sovjetsku želju za obnovom diplomatskih odnosa dok će šef sovjetske diplomacije, za uzvrat, u Moskvi pobijati glasine o vojnim pripremama kod nas i objaviti dobru volju Jugoslavije da spriječi djelovanje emigranata. Dok se ne obnove formalno diplomatski odnosi sovjetski i jugoslavenski diplomatski predstavnici sastajat će se u drugim zemljama.

Ninčić se u svom ekspozeu pred Narodnom skupštinom 25. srpnja 1922. pozabavio Genovskom konferencijom i rekao da je glavni problem kojim se konferencija bavila bio ruski problem, odnosno pitanje privredne obnove Rusije. U tom pogledu konferencija nije uspjela. Pri tom je istakao da je naš interes općeg a ne privrednog značenja. Privredna obnova Rusije za nas - rekao je tadašnji šef jugoslavenske diplomacije - važna je kao člana evrospke zajednice. Osim toga, mi nemožemo zaboraviti da u ovom trenutku umiru od gladi milioni ruskog naroda koji toliko volimo. To za nas ne može biti ravnodušno. Međutim, u političkom pogledu naš se odnos prema sadašnjoj Rusiji nije promijenio i ako međunarodni položaj Sovjetske Rusije nakon Genovske konferencije nije ostao neizmjenjen. "Mi smo bili od onih koji su sa zebnjom primili glas o pozivanju sovjetskih predstavnika u Djenovu na zajednički rad s predstavnicima drugih evropskih država. Pitali smo se da li je Evropa dovoljno pripremljena na tu opštu suradnju, i da li sovjetski režim neće jedini iz toga imati koristi, što će se napraviti most na provaliji koja razdvaja ta dva sveta: boljševički i sve ostale Evrope. Boljševici su, po rečima Lenjinovim, išli u Djenovu da zaključe pazar, ali u tome pazaru oni nisu gotovo ništa imali da ponude u razmenu. Sem toga za nas je bilo jasno da saradnja na Djenovskoj Konferenciji znači opšte priznanje de fakto Sovjetskog režima i da će se od toga priznanja medjunarodni položaj promeniti. I to se dogodilo. Tamo se zasedavalo, diskutovalo, pregovaralo i sporazumevalo sa sovjetskim predstavnicima kao i sa predstavnicima Rusije. Pri svem tom, kao što rekoh, naš stav prema Sovjetskoj Rusiji ostaje isti kao i pre Djenovske Konferencije. Nikakvo mešanje u ruske unutrašnje stvari. U tom pogledu mi smo uvek držali striktnu neutralnost

i držaćemo je i u buduće. Mi predje nismo učestvovali ni u bojkotu ni vojnim ekspedicijama koji su karakterisali bili evropsku politiku prema Sovjetskoj Rusiji. Pa ni sada naša zemlja neće nikad biti središte jedne akcije koja bi se vodila, ma i protiv Sovjetske Rusije. Ali, s druge strane, mi nećemo ići ispred glavnih naših saveznika u pogledu priznanja de jure sadašnjeg režima" - izjavio je Ninčić.

U listopadu iste godine je jugoslavenski poslanik u Berlinu pregovarao sa sovjetskim predstavnikom o razmjeni delegata za repatrijaciju i trgovinu s tim da taj delegat uživa sve povlastice diplomatskog predstavnika. Taj je prijedlog vlada u načelu odobrila, s tim da u Jugoslaviju dođe sovjetski predstavnik, isprva kao delegat Crvenog križa. Na konferenciji u Lausanni o tome su raspravljali sovjetski delegati s Ninčićem. Na sastanku sa sovjetskim delegatom Vorovskim bilo je govora o obnovi diplomatskih odnosa. Vorovski je isticao da postoji nesumnjiva zajednica rusko-jugoslavenska i rekao da kad je Srbija mogla surađivati sa carem koji je htio vlast nad Srbijom i Balkanom, ona se još više mora povezati s novom, demokratskom Rusijom. Pri tom je uvjeravao da se neće miješati u unutrašnje stvari Kralj. SHS i štaviše uvjeravao da mu se čini da je i kod nas režim demokratski kao i u Rusiji. I ostali sovjetski diplomati govorili su o slavenstvu, "demokratskoj Jugoslaviji" i drugome a Rakovski je 30. XI otišao u optimističkim procjenama tako daleko da je izjavio da dan priznanja nove Rusije od strane jugoslavenske države nije dalek. Čini se da su se tamo Čičerin i Ninčić sporazumjeli o izmjeni takvih delegata za repatrijaciju i trgovinu ali je to Pašić - poslije demarša Strandtmana - spriječio. Izjavio je da još nije vrijeme za potpunu obnovu diplomatskih odnosa s Moskvom i tako onemogućio sporazum o osnivanju trgovinskih agencija u Moskvi i Beogradu. Odobrio je da se i nadalje u inozemstvu sastaju sovjetski i jugoslavenski diplomatski predstavnici u cilju održavanja dodira.

Nato je Čičerin izjavio 19. prosinca 1922. da je Kralj. SHS zajedno s Francuskom, Japanom, Bugarskom, Grčkom i Rumunjskom ranije sudjelovala u neprijateljskoj koaliciji protiv Sovjetske Rusije a u memorandumu od 30. XII 1922. Čičerin i Rakovski osudili su

versajski diktat i uključivanje Makedonije, Crne Gore, Dobrudže, kao i dijelova Albanije, Dalmacije i Hrvatske u tuđe države a da se nije pitalo stanovništvo što želi.

Ninčić u svom ekspozeju o vanjskoj politici pred Skupštinom 8. lipnja 1923. nije izričito spomenuo Sovjetsku Rusiju ali je uvelike uzdizao Francusku i sve što je ona učinila i prije rata i za vrijeme rata i poslije rata. Pozabavio se i upitom jednog poslanika koji je s nepovjerenjem govorio o držanju Francuske. "Čak se poseta prijatelja našeg naroda, francuskog djenerala Le Rona - govorio je Ninčić - dovodila u vezi sa stvaranjem jedne nove grupe sila koju Francuska sprema za rat /čitaj: protiv Sovjetske Rusije/. Sve je to netačno, a nije ni moglo biti tačno. Takva jedna ratoborna Francuska koja samo misli na rat, našem narodu nije poznata. Ni djeneral Le Ron, niti ma ko drugi nije od strane Francuske dolazio k nama u takvoj misiji". Na kraju je zaključio da jugoslavenska vanjska politika ima čisto defenzivne značajke: braniti stanje stvoreno ugovorima o miru i uklanjati sve vanjske teškoće unutrašnjoj konsolidaciji narodne snage.

Godina 1924. predstavlja godinu priznanja SSSR-a od strane V. Britanije, Italije, Francuske a njihova priznanja povukla su priznanja SSSR-a od strane i drugih. Međutim, na konferenciji ministara vanjskih poslova Male Antante /1924./ raspravljalo se i o tom pitanju i tom prilikom se pokazalo da Rumunjska, Čeho-Slovačka i Kralj. SHS imaju odvojene i različite poglede na priznanje Rusije de iure. Stoga su se na kraju složili da svakoj prepuste slobodne ruke u tretiranju tog pitanja. Taj stav bio je kasnije samo potvrđen na sastanku ministara MA u Ljubljani.

Aleksandar je u razgovoru s talijanskim ambasadorom u Parizu pod kraj 1923. god. a osvrćući se na govor Mussolinija u Komori izjavio da se ne slaže s njegovim govorom. Mussolini je naime izjavio 30. XI da Italija ne smije ignorirati ulogu i značenje Rusije koja se preporađa i da "za priznanje Sovjetske Rusije de iure nema u fašističkoj vladi nikakvih zapreka. Ne slaže se s tim govorom jer je mišljenja - govorio je kralj talijanskom diplomati - da priznanje Rusije neće Italiji donijeti nikakve ni trgovačke ni političke plodove.

Ministarstvo vanjskih poslova u Beogradu povuklo je ipak značajan potez: saopćilo je 6. ožujka 1924. da je politička misija ruskog poslanstva u Beogradu prestala i da će poslanik Strandtman ubuduće biti samo delegat za pitanja izbjeglica. Mnogi su taj korak ministarstva tumačili kao nagovještaj uspostave diplomatskih odnosa s Rusijom. Dok se je sovjetska vlada službeno izjašnjavala za teritorijalni integritet jugoslavenske države, Kominterna je upravo tih godina donosila rezolucije u kojima ima "sasvim površnog poznavanja prilika u našoj zemlji" /J. Marjanović/. Kominterna je na svom Petom kongresu /1924./ donijela odluku da se jugoslavenska država, kao tvorevina zapadnoevropskih imperijalista, mora razbiti ali je sovjetska vladina delegacija u Londonu početkom kolovoza izdala službenu deklaraciju vlade SSSR-a o međunarodnim pitanjima. U njoj se izjašnjava za federativno preuređenje države /Slovenija, Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Makedonija, Dalmacija/ da bi se izbjegla opasnost od rata. Pored toga a u istu svrhu predlaže se dalje da se Bugarskoj omogući izlaz na Egejsko more i vrati južna Dobrudža /koju drži Rumunjska/, te da se provede i izvjesna revizija u prilog Mađarske a na štetu Čeho-Slovačke i Rumunjske, s tim da Rumunjska bezuvjetno mora vratiti Besarabiju Rusiji.

Nova vlada Lj. Davidovića s ministrom vanjskih poslova V. Marinkovićem u pristupnoj deklaraciji u Skupštini najavila je obnovu odnosa sa Sovjetskim savezom kad Rusi usklade svoje poglede s međunarodnim pravom dok je Pašić, u kritici, otišao tako daleko da je izjavio da je u Rusiji "ćifutska" banda a da mi čekamo vladu koju hoće ruski narod. Marinković je nešto kasnije izjavio da "idemo ka priznanju Sovjeta" ali je pominjao pri tom i ravnopravne pregovore. No, ubrzo je vlada morala uvidjeti da su otpori presnažni i napustila je svaku inicijativu u tom pravcu.

Nova Pašić-Pribićevićeva vlada s Ninčićem kao ministrom vanjskih poslova naglašavala je svoj antiboljševički kurs i Ninčić se u Rimu prilikom sastanka Vijeća Društva naroda sastao s britanskim državnim sekretarom za vanjske poslove Sir Austen Chamberlainom i novinarima 14. prosinca 1924. izjavio da je nova Pašićeva vlada antiboljševička i da stvara takav front. To je imalo poslužiti i kao

parola za prestojeće izbore 1925. god. Iduće je godine opozicija jednoglasno zahtijevala od vlade - prilikom Ninčićeva ekspoze-a 25. ožujka 1926. - da se prizna Sovjetski savez.

U raspravi o vanjskoj politici ministar N. Perić je izjavio da se nije promijenilo držanje Kralj. SHS prema Rusiji. Ono se kretalo - izjavio je Perić "između želje da sa velikim ruskim narodom imamo uvek najintimnije i bratske veze, i neizvesnosti da li je tadašnji režim u Savezu Socijalističkih Republika konsolidovan, kao i da li je bezopasan u svojoj agitaciji. I baš zato što nas rukovodi načelo nemešanja u ruske unutarnje stvari, moramo izjaviti da nije lako doći do zaključka da je današnje stanje u Rusiji dovoljno određeno i jasno da bi mogli doneti odluku o njegovome priznanju. Mi ćemo posmatrati i pažljivo pratiti događaje ... znajući da će naš narod pozdraviti dan kada će moći uspostaviti one odnose koji su oduvek postojali".

Ministar vanjskih poslova u Vukićevićevoj vladi V. Marinković istupao je pomirljivo prema Italiji a o Sovjetskom savezu dao je ovakvu izjavu: trgovačkih veza nismo imali ni onda kad je Rusija bila uređena zemlja i kad je imala neku proizvodnju, a kakve veze možemo imati sada? Možemo li kupovati njihove brošure? To je samo jedna pripovjetka, trgovačke veze sa Sovjetskim savezom!

Kralj Aleksandar proglasio je svoju osobnu diktaturu 6. siječnja 1929. a konferencija ministara vanjskih poslova Male Antante, održana u Beogradu u svibnju iste godine, izrazila je stav da MA u pitanju razoružanja stoji čvrsto uz Francusku vodeći u prvom redu računa o sigurnosti i državnoj obrani. Pri tom su obnovili međusobne savezničke obaveze potpisujući novi ugovor na pet godina. Dodirnuli su, u raspravi, i pitanje uspostave odnosa sa SSSR-om za što se zalagala čeho-slovačka strana. Složili su se na kraju da nemaju ništa mijenjati u ranijim odlukama.

Dakako da prvih godina diktature kralja Aleksandra nije moglo biti riječi o priznanju Sovjetskog saveza i eventualnoj uspostavi diplomatskih odnosa ali pošto je kralj oktrojem, 1931. god., uspostavio "ustavnost" i pošao ponešto liberalnijim smjerom, stale su se ocrtavati konture i novih vanjskopolitičkih mogućnosti za režim.

I u pogledu eventualnog priznanja sovjetske države pojavljivali su se novi momenti na pragu 1933. god. kad je u Francuskoj - prividnom hegemonu u Evropi - i njenim saveznicima stala jačati spoznaja o potrebi i vanjskopolitičkoj korisnosti političke suradnje sa Sovjetskim savezom. Tom razvoju uvelike je pridonio dolazak dinamičkog i vehementnog vođe nacional-socijalizma Adolfa Hitlera na vlast u Njemačkoj /30. I 1933./. Francuska je diplomacija dobro osjetila - a u Berlinu je službovao jedan od najboljih njenih diplomata: AndréFrançois-Poncet - da prijeti opasnost njenom sistemu u Evropi i stoga je stala sve više naginjati klasičnoj formuli: traženja saveznika u velikoj državi na Istoku /Rusiji odnosno SSSR-u/. Francuska se diplomacija nadala da će tako naći osiguranje od Hitlera i da će joj poći za rukom da na istoku stvori lanac država u kojem bi se nalazio i SSSR. Zato je E. Beneš imao potpuno pravo kad je ovako izrazio tu misao: Evropska situacija bit će potpuno izmijenjena ako Rusija definitivno zakorači u evropsku politiku, posebno ako uđe u Društvo naroda. Time će nastati nova konstelacija, nova ravnoteža. Francuska u svom sporu s Njemačkom neće prilikom svakog sukoba stajati pred dva arbitra: Engleskom i Italijom koji je uvijek gone na kompromis nego će pored Male Antante i država Balkanskog sporazuma imati još i Rusiju s kojom može manevrirati...

I sovjetska diplomacija nalazila je sve više dodirnih točaka s Francuskom kad se dolaskom nacionalsocijalista na vlast /1933/ bjelodano pokazalo da dotadašnja linija suradnje /Rapallo/ nije više moguća. Zato su sovjetski diplomati pokušali da Moskva normalizira odnose s državama članicama Male Antante i tu je značajna izjava sovjetskog diplomate u Varšavi Antonova-Ovsjenka koji je po nalogu svoje vlade, u razgovoru sa čeho-slovačkim poslanikom V. Girsom, izjavio da je Sovjetski savez spreman da normalizira političke odnose s Malom Antantom. Kao razlog za to naveo je zainteresiranost sovjetske vlade za dobre odnose s ovim blokom država. Sovjetski je predstavnik spomenuo i Jugoslaviju dodavši da između SSSR-a i Jugoslavije ne postoje nikakve ozbiljnije nesuglasice koje bi priječile njihovo zbližavanje i zato bi beogradska vlada politički mogla samo da profitira u tom uređenju odnosa sa

Sovjetskim savezom. I u razgovoru sa čeho-slovačkim ministrom vanjskih poslova Benešom u Ženevi početkom lipnja 1934. sovjetski je komesar za vanjske poslove M.M. Litvinov izjavio da će SSSR pružiti podršku državama Male Antante pred diktaturama /čitaj: Njemačka i Italija/ pa bi se na taj način sačuvali rezultati poslijeratne revolucije. Sovjetska će diplomacija stajati na strani Male Antante pri rješavanju pitanja restauracije Habsburga i "Anschlussa" i ona se u potpunosti slaže - govorio je Litvinov - sa stavom država članica MA da se velesile ne miješaju u balkanska pitanja.

Prijedlog B. Mussolinija o direktoriju 4 velesile izazvao je nepovjerenje i proteste u državama MA i one su odmah potražile oslon na drugoj strani: prilikom svjetske ekonomske konferencije u Londonu Rumunjska, Čeho-Slovačka i Jugoslavija /Mala Antanta/ te Turska prihvatile su sovjetski prijedlog i 4. srpnja 1933. potpisale konvenciju o definiciji napada. Taj akt bio je vrlo značajan po tome što je to po prvi put u diplomatskoj historiji Evrope u međuratnom razdoblju da su države Male Antante zaključile i potpisale zajedno jedan akt s državom s kojom do tada nisu imale sređene odnose. To međutim samo po sebi nije još značilo i obnovu diplomatskih odnosa i izričito priznanje Sovjetskog saveza ali posredno priznanje svakako.

Sa sastanka stalnog savjeta MA održanog u Sinaji u drugoj polovici rujna iste godine - kojem su pred kraj prisustvovali i rumunjski i jugoslavenski kralj /Karol i Aleksandar/ - bilo je na završetku objavljeno saopćenje za štampu u kojem se navodi da su tri ministra prije svega pregledali redom međunarodnu situaciju i pritom utvrdili sa žaljenjem da ekonomska konferencija u Londonu nije dala željene rezultate; bili su jednodušni u ocjeni opće političke i ekonomske situacije u Evropi koja, s jedne strane, pokazuje neko poboljšanje dok s druge znakove nesumnjivog pogoršanja. Jedan drugome su posebno čestitali na zadovoljavajućim rezultatima povodom zaključenja pakta o definiciji napadača sa Sovjetskim savezom. Nasuprot tome, situacija u srednjoj Evropi izaziva uznemirenje. Odredili su linije opće politike u pogledu pregovora koji se tiču srednje Evrope, potvrđujući u isti mah svoju politiku čvrstine i

nepovredivosti ugovora i svoju dobru volju za suradnjom na ekonomskom polju sa svima susjedima. Sve sugestije koje su s raznih strana tim povodom činjene u posljednje vrijeme pažljivo su ispitane u svjetlosti shvaćanja kojima je temelj organizacioni pakt Male Antante i kojem tri države ostaju čvrsto privržene. Stalni savjet - kaže se na kraju - složio se o proceduri koja će se primijeniti pri razmjeni ratifikacionih instrumenata netom potpisanog ugovora sa Sovjetskim savezom.

Ipak, pitanje uspostave diplomatskih odnosa SSSR-a i država MA nije bilo tako jednostavno jer je vlada u Pragu bila najviše sklona da to pitanje jednom za svagda skine s dnevnog reda dok je vlada u Beogradu i nadalje ostajala hladna i rezervirana, zahvaljujući u prvom redu protivljenju samog kralja da Jugoslavija formalno i izričito prizna de iure SSSR i s njim uspostavi diplomatske odnose. Pariz je pokazivao sve veću zainteresiranost za povezivanje sa SSSR-om i stoga se trudio da slomi otpor Beograda. Tamošnji jugoslavenski poslanik M. Spalajković objašnjavao je vodećim ljudima francuskog Quai d'Orsay-a da jugoslavenska vlada vidi znatnu razliku između ulaska SSSR-a u Društvo naroda i njegova diplomatskog priznanja. Ulazak Sovjetskog saveza u Društvo naroda - objašnjavao je on - značio bi, prema mišljenju beogradskog dvora, značajan politički gest u tadašnjoj međunarodnoj situaciji ali to bi ovisilo i od metode kojom bi se to izvršavalo. U pogledu eventualnog priznanja Sovjetskog saveza od strane jugoslavenske vlade Spalajković je rekao da "bismo se pokazali slabi prema Sovjetima ako bismo ih sada priznali. Sovjeti bi mogli smatrati da to radimo zato što su oni potrebni nama a ne mi njima..." Iznoseći dalje svoje "argumente" Spalajković je naveo i to da priznanje Sovjetskog saveza de iure od strane ostalih država ne bi imalo praktičnog efekta za SSSR jer bi on kao član Društva naroda i onako imao stalne dodire s ostalim državama.

Tu je bila prelomna konferencija ministara vanjskih poslova MA u Zagrebu 22. siječnja 1934. Na njoj je stalni savjet pretresao, pored ostalog, važno pitanje balkanskog pakta i pitanje priznanja SSSR-a. Donijeli su odluku - s kojom su se suglasili i njihovi šefovi država - da se uspostave normalni diplomatski odnosi sa

SSSR-om čim se za to utvrde potrebni diplomatski i privredni uvjeti. Pri tom se pomišljalo u prvom redu na to da se razriješe postojeće političke razlike u gledištima između Moskve i Bukurešta, što se i pokušavalo, no stav jugoslavenske vlade bio je i nadalje rezerviran. Dosljedno tome, jugoslavenski je poslanik u Bukureštu B. Čolak-Antić izjavio sredinom svibnja 1934. da je prema njegovoj informaciji, dobijenoj direktno od ministra vanjskih poslova B. Jeftića, u Zagrebu bilo dogovoreno da Jugoslavija neće ni Rumunjsku ni Čeho-Slovačku sprečavati u uređenju odnosa sa Sovjetskim savezom iako će sama još sačekati. Diplomatski predstavnici i posmatrači u Beogradu - ocjenjujući situaciju - zastupali su mišljenje da kralj Aleksandar analizira međunarodnu situaciju prije svega sa balkanskog aspekta i da stoga nije ni pitanje priznanja SSSR-a smatrao akutnim i zrelim. Jugoslavija je sa svoje strane priznavala posebne interese svojih saveznika: Čeho-Slovačke za njeno sudjelovanje u istočnom paktu i u ekonomskom pogledu; Rumunjske za rješenje pitanja Besarabije. S druge strane, Aleksandar je isticao da "Jugoslavija nema nikakve slične interese i da zato nije potrebno da s tom stvari žuri". Pored toga, jugoslavenska je diplomacija upotrebljavala i ovakav argument: zaključenjem ugovora o definiciji napadača Jugoslavija je de facto već priznala Sovjetski savez i stoga neki nov dokaz za priznanje nije ni potreban.

Sastanak stalnog savjeta MA u Ženevi 6. lipnja 1934. prelomio je to pitanje zahvaljujući energičnom insistiranju čeho-slovačkog ministra vanjskih poslova Beneša na neizostavnosti takvog koraka jer - kako je govorio - narednih nekoliko mjeseci može doći do važnih međunarodnih događaja /pregovori o regionalnom paktu između Francuske, SSSR-a, Njemačke i Poljske/ i Čeho-Slovačka više ne može dalje odgađati normalizaciju odnosa sa Sovjetskim savezom. Međutim, jugoslavenski je predstavnik Jevtić izjavio da "Beograd ne prihvaća ni načelo zajedničke note koje bi saveznici u Maloj Antanti uputili sovjetskoj vladi ni obavezu normalizacije odnosa sa Sovjetskim savezom. Kralj i vlada se u potpunosti slažu da to izvrše Čeho-Slovačka i Rumunjska ali Jugoslavija sebi rezervira sličan postupak za kasnije". Da bi malo oslabio takav odbojan stav Jevtić je dodao da će Jugoslavija nastojati da to ostvari što prije i da će do toga vjerojatno doći još prije jesenjeg zasjedanja Društva naroda.

Tako su Rumunjska i Čeho-Slovačka formalno 9. lipnja 1934. priznale de iure Sovjetski savez dok je to Jugoslavija "privremeno" otklonila.

L. Barthou, francuski ministar vanjskih poslova i zagovornik suradnje Francuske sa Sovjetskim savezom, došao je - poslije Varšave i Praga - u Beograd na razgovore s kraljem Aleksandrom, daleko najvažnijim političkim faktorom i u pitanjima unutrašnje i vanjske politike Jugoslavije u to vrijeme. Glavni predmet njihovih razgovora predstavljala je Italija i oni su veliku pažnju posvetili razmatranju talijansko-jugoslavenskih odnosa. Barthou je u Beogradu - pored plana o "Istočnom Lokarnu" - predložio i njegovo produženje: Sredozemni pakt koji bi obuhvatio države Sredozemnog i Crnog mora. Njegov glavni cilj bio bi održavanje status quo-a na Balkanu i zaustavljanje ekspanzivnih tendencija fašističke Italije. Bio je uznemiren i nagovještajima da kralj Aleksandar nastoji da se približi Njemačkoj i njemčki ambasador iz Pariza je o Barthou-u javljao u to vrijeme da Barthou shvaća ekonomsku zainteresiranost Njemačke za Jugoslaviju i obratno, no da Francuska ni pod kojim okolnostima ne može dopustiti da Njemačka postane konkubina Jugoslavije. Barthou se rastao s kraljem u nadi da će razgovore nastaviti u toku kraljeve jesenje posjete Francuskoj. Ipak dodirnuli su pitanje odnosa Jugoslavije prema SSSR-u i čini se da je kralj izrazio mišljenje da Sovjetski savez treba prvo da posvjedoči svoju lojalnost prema predlozima Francuske i Male Antante aktivnim sudjelovanjem u Društvu naroda. "Neka se najprije pokaže u Ženevi" - govorio je on.

Sovjetski savez ušao je u Društvo naroda a daljnji razvoj prekinuo je radikalno atentat na kralja Aleksandra i Barthou-a u Marseille-u 9. listopada 1934.

DOPUNSKA LITERATURA: M. Kršljanin, Kontrarevolucionarna akcija kraljevskih vlada u Beogradu protiv SSSR-a /1918-1929./, Pregled, Sarajevo, listopad 1956, sv. 10, str. 647-656; V. Vinaver, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919-1929., Istorija XX veka, Zbornik radova VII, Beograd 1965, str. 93-186.

D r u g i d i o

1934. - 1941.

GLAVA PRVA

Njemački prodor na Balkan

Čini se da je do prvih pukotina u dotadašnjem vanjskopolitičkom sustavu došlo još za života kralja Aleksandra, i to pošto je Adolf Hitler postao njemački kancelar 1933. godine. Iz njemačkih diplomatskih dokumenata jasno proizlazi da je kralj sa simpatijom dočekao Hitlerov uspon i da je bio sklon približavanju nacional-socijalističkoj Njemačkoj. Ponavljao je da ima puno povjerenje u berlinsku vladu, izražavajući istovremeno želju za poboljšanjem privrednih veza. Tako je npr. u razgovoru s njemačkim poslanikom u Beogradu A. Dufourom 1. lipnja 1933. izrazio strahovanja zbog nagovještaja talijansko-njemačkog zbliženja i zaključenja carinske unije između Italije, Mađarske i Austrije jer je smatrao da bi to samo pojačalo položaj Italije i koristilo Mussolinijevim imperijalističkim težnjama na štetu Jugoslavije. Stoga je i izjavio da više voli njemačko-austrijsku carinsku uniju i Njemačku kao susjeda /Anschluss!/ nego Italiju. Pokazao je razumijevanje i za njemačke revizionističke težnje u pravcu istoka. Osobito mu se svidjela akcija nacional-socijalista u Njemačkoj uperena protiv komunista i komunizma. I tom je prilikom kralj izrazio nadu da će se privredna suradnja između Njemačke i Jugoslavije proširiti, kao što je on, nešto ranije, upozorio njemačkog diplomatu da bi mu bilo drago kad bi mogao računati na dobar njemački utjecaj u Rimu u prilog Jugoslavije. Godinu dana kasnije je bugarski car Boris, u razgovoru s njemačkim ministrom vanjskih poslova C. von Neurathom, primijetio da mu je kralj Aleksandar povjerio svoju misao o nastojanju da dođe do zbliženja s Berlinom, i to kako ekonomski tako i politički. I njegov poslanik u Berlinu u to vrijeme Živojin Balugdžić, u razgovoru s Hitlerom 9. ožujka 1934., rekao je da u Beogradu postoji težnja da se oslobode veza s Francuskom i da stvore dobru atmosferu između Jugoslavije i Njemačke. Kao prikladno sredstvo za stvaranje takve atmosfere označio je izlaženje u susret Jugoslaviji na sektoru vanjske trgovine. A kako je njemačkoj diplomaciji upravo do toga bilo stalo, Hitler je odgovorio Balugdžiću da Njemačka ne goji nikakvo neprijateljstvo prema Jugoslaviji i da je spremna, koliko to

leži u njenoj moći da preuzme jugoslavenske izvozne artikle. Hitler je odmah upozorio da je to moguće ostvariti samo u ograničenoj mjeri i uz odgovarajuće preuzimanje njemačke robe. Hitler je obećao jugoslavenskom poslaniku da će sve mogućnosti razmjene biti najozbiljnije uzete u pretres i da će još istog mjeseca jedna delegacija otputovati u Jugoslaviju.

Zaključenje Rimskih protokola između Italije, Mađarske i Austrije /sredinom ožujka 1934./ samo je poboljšalo uvjete za politiku njemačko-jugoslavenskog zbliženja. Novi njemački poslanik u Beogradu V.v.Heeren javio je ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu da jugoslavenska vlada nije zadovoljna francuskim tumačenjem da "rimski trougao" ima zadatak da stvori nove garancije da bi se spriječio "Anschluss" Austrije. U Beogradu je postojalo uvjerenje da je prvi politički cilj Rima, u svim njegovim aranžmanima u Podunavlju, bio i ostao strateško zaokruživanje Jugoslavije. Zato je jačanje talijanskog utjecaja u Austriji utjecalo na jačanje nepovjerenja jugoslavenske vlade prema Italiji i francuska nastojanja da ostvare jugoslavensko-talijansko zbliženje morala su doživljavati neuspjeh. Heeren je istovremeno za Njemačku pozitivno ocjenjivao djelovanje tih ugovora u jugoslavenskim odnosima s Francuskom i Njemačkom. O tome je javljao ovako: Poslijeratni medeni mjesec francusko-jugoslavenskog prijateljstva već je davno prošao i ustupio mjesto jednom braku iz praktičnih razloga koji zbog nužde za zajedničkom obranom od Italije ostaje neraskidniv, ali se zbog pregršti gorkih razočaranja od strane Jugoslavije sve više osjeća kao teret. To je započelo s drskim pokušajima liberalne francuske štampe da se miješa u jugoslavensku unutrašnju politiku, a zatim je došlo zatvaranje pariških novčanih izvora uz istovremeno podnošenje priznanica za ranije primljene zajmove. Sve je to pridonijelo da oživi želja da se, čim to bude moguće, oslobode političke zavisnosti od Francuske u koju je Jugoslavija bila zapala. Pored te tendencije u jugoslavenskoj vanjskoj politici kojoj je cilj izvjesno oslobođenje od političkog utjecaja Francuske, u jugoslavenskoj vanjskoj politici već duže vremena postoji tendencija koja ide za zbliženjem s Njemačkom.

Čini se da je Aleksandar već 1933. god. incognito doputovao u Njemačku i vodio razgovore s Hermannom Göringom koji je dugo vremena važio kao čovjek u vrhu nacional-socijalističke ekipe zadužen za jugoslavenske stvari. Sigurno je da je pred svoj odlazak u Francusku u jesen 1934. poručio preko F.v. Papena, njemačkog ministra s posebnom misijom" u Beču, da je Jugoslavija doduše u savezu s Parizom i da ima niz istih interesa s Francuskom, no da neće nikada sudjelovati u jednoj kombinaciji koja bi imala rješavati srednjeevropska pitanja ako u njoj nije zastupljena Njemačka. Aleksandar je tako težio da ojača vlastiti položaj prema Francuskoj, da dobije od nje veće koncesije i da eventualno spriječi zaključenje sporazuma između Pariza i Rima uperenog protiv Berlina, a uz cijenu francuskog popuštanja talijanskim pretenzijama prema jadranskom susjedu. Koristeći suparništvo između Italije i Njemačke /Austrija - jabuka razdora u to vrijeme/, Aleksandar se nadao da će će moći uputiti njemački "Drang" prema jugoistoku u nekom drugom pravcu, mireći se već unaprijed s priključenjem Austrije Njemačkoj kao - za Jugoslaviju - povoljnijim rješenjem ne samo od restauracije /eventualne/ Habsburga nego i od talijanske dominacije u Austriji. Hitler je sredinom 1933. god. jasno dao do znanja mađarskom ministru predsjedniku G. Gömbösu da se u potpunosti slaže s mađarskim tendencijama protiv Male Antante, istakavši da je osnovni cilj Njemačke da razbije Malu Antantu i da potisne Francusku iz srednje Evrope, ali nije u potpunosti podržao revizionističku politiku mađarske vlade. Kategorički je izjavio Gömbösu da Mađarska može računati s političkom podrškom Reicha samo u jednom pravcu, naime protiv Čeho-Slovačke. Srednjeevropska politika Njemačke temelji se na pretpostavci da se Jugoslavija i Rumunjska privuku pomoću ekonomske penetracije u njemački interesni krug i da ih tako izoliraju od Čeho-Slovačke i Francuske. Zato je od izvanredne važnosti za kasniji razvitak odnosa i stvaranje novog položaja u Podunavlju i Balkanu bio trgovinski ugovor između Jugoslavije i Njemačke zaključen 1. svibnja 1934. godine.

U jednom memorandumu što ga je nacističko ministarstvo propagande

dostavilo ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu navodi se kako nema nikakve sumnje da je cilj talijanske politike, pored stvaranja talijansko-mađarsko-austrijskog bloka, razbijanje Jugoslavije /kod čega bi Hrvatska imala biti priključena Mađarskoj, a najveći dio Slovenije Italiji/ i pridobijanje Bugarske za takav talijanski sistem. Na taj bi način i preostala Srbija bila neprekidno ugrožena s istoka. Najbolji način da se spriječe takvi talijanski planovi koji bi mogli da ugroze njemačke političke i ekonomske ciljeve u Podunavlju i na Balkanu predstavlja njemačko-jugoslavensko zbliženje. "Njemačko-jugoslavensko zbliženje djelovalo bi kao udarac mačem protiv talijanske politike u Podunavlju" i "predstavljalo bi jednu zaista veliku liniju njemačke politike na Jugo-istoku". Pored toga, u memorandumu se ističe da bez Jugoslavije nema zatvorenog jugoistočnog evropskog privrednog područja. Ako na ovaj način napadnu talijansko Podunavlje, ako iskoriste jugoslavensko ogorčenje na Francusku i Italiju, jugoslavensko-njemački sporazum predstavljao bi udarac u glavu talijansko-austrijskom zbliženju. On bi bio najbolja parada prema Italiji, a isto tako i klica za rastrojavanje dotadašnjeg francuskog jugoistočnog sistema. Zbog toga stoji na kraju kao zaključak da ključ za jugoistočno evropsko područje i za jugoistočnu evropsku politiku leži u Beogradu.

Sami pregovori o novom trgovinskom ugovoru s Njemačkom započeli su 15. ožujka 1934. i bili relativno brzo okončani. U tom ugovoru je njemačka strana izašla u susret Jugoslaviji preuzevši obavezu kupovanja jugoslavenskih poljoprivrednih proizvoda po cijenama višim od onih na svjetskom tržištu, s tim da ne plaća u stranoj valuti /devizama/ nego putem clearinga, izvozom industrijske robe u Jugoslaviju pa je tako udio Njemačke - osobito nakon provedenih sankcija protiv Italije zbog napada na Etiopiju /1935./ - porastao tako da je izbio na prvo mjesto i na njemu ostao sve do kraja. Takav razvoj predstavljao je povoljan preduvjet političkom zbliženju između Beograda i Berlina.

Njemačka je strana, opravdano, pridavala veliko značenje tom ugovoru i u cirkularnom pismu, što ga je ekonomski odjel

njemačkog ministarstva vanjskih poslova uputio njemačkim diplomatskim predstavništvima u inozemstvu, stoji da se takvi ugovori ubrajaju u ugovore posebne vrste koji pored svoje trgovinsko-političke sadržine imaju i političko značenje. Takvi ugovori imaju stvoriti u Mađarskoj i u Jugoslaviji dva uporišta za njemačku politiku u Podunavlju, prije svega da bi se djelovalo protiv francuske i talijanske politike upravljene protiv njemačke politike u Podunavlju. Kod ovih ugovora /s Jugoslavijom i Mađarskom/ primijenjen je sistem tajnih financijskih povlastica, i to zbog naročitih ciljeva kojima se težilo. Tim povlasticama Njemačka je svjesno preuzela na sebe izvjesne financijske žrtve, u interesu njemačke vanjske politike u jugoistočnoj Evropi.

U daljnjoj perspektivi trebalo je - prema planovima Berlina - da se Jugoslavija pridruži bloku Mađarske i Bugarske /a možda i Rumunjske/, pod vodstvom Njemačke. Sprovođenje takve ili njoj slične politike olakšavala je činjenica što Jugoslavija - strahujući od Italije a ne od Njemačke! - nije pokazivala gotovo nikakav interes za Istočni pakt /"Istočni Locarno"/ koji bi - uz učešće Francuske, Poljske, Njemačke i SSSR-a - imao, po uzoru na Locarnski pakt, da osigura mir na Istoku.

U drugom jednom dokumentu sastavljenom u Vanjskopolitičkom uredu nacionalsocijalističke stranke u drugoj polovici 1934. godine pod naslovom "Politika na Jugo-istoku" formulirani su pogledi i ocjene Vanjskopolitičkog ureda stranke na situaciju na Balkanu, odnosno ocjenjena je uloga pojedinih balkanskih država u njemačkoj politici. Pri tom se polazilo od činjenice da Njemačka na tom području mora uvijek računati s Italijom kao glavnim protivnikom, ne samo u Austriji nego i u Mađarskoj, Jugoslaviji i Grčkoj. Zato se u spomenutom referatu ispituje gdje leže mogućnosti protiv talijanske politike. U njemu se tvrdi - pri analizi mjesta i značenja Jugoslavije za njemačku politiku na Jugoistoku - da u Beogradu leži osovina za svaku jugoistočnu politiku, pa se zatim navodi da ne samo središnji položaj te zemlje, ni činjenica što Jugoslavija mjerodavno sudjeluje u svim ugovorima zaključenim na Jugoistoku čini Beograd, za njemačku stranu, najvažnijim

punktom jugoistočne politike Reicha nego naročito snaga te zemlje i njen stav prema velikom protivniku njemačke jugoistočne politike: Italiji. Politika Beograda u poslijeratnom razdoblju u odlučujućim stvarima bila je mjerodavna za cjelokupnu balkansku politiku. Smrt kralja Aleksandra samo će vrlo malo ovo izmijeniti jer kneza Pavla, koji je određen za namjesnika, kao ličnost treba bez sumnje izjednačiti s mrtvim Aleksandrom. U referatu se, zatim, iznosi ocjena da je Jugoslavija unutrašnjepolitički čvrsta, da "hrvatsko pitanje" nije takvo da bi moglo zaprijetiti opstanku države, odnosno da Hrvatska nije država u državi i da se hrvatski narod osjeća kao ravnopravni član ove države, a posebno se ističe kvalitet jugoslavenske vojske i tvrdi da je jugoslavenski vojnik - bez obzira iz kojeg je narodnog stabla - po svom odgoju i izobrazbi sigurna garancija čvrstoće državne strukture prema unutra i prema vani. Dalje se tvrdi da je jugoslavenska država izgrađena sa francuskim kapitalom i da je razumljivo jugoslavensko-francusko prijateljstvo ali ono ne može Berlinu zadavati brigu jer sve više hladi zbog francuskih nastojanja da dođe do zbliženja s Italijom a i uslijed činjenice što Francuska u ekonomskom pogledu nije bila u stanju da pruži Jugoslaviji potrebne garancije, pa je Jugoslavija stoga upućena na Njemačku i njena nacionalna ekonomika zavisit će od toga koliko će za nju biti otvoreno njemačko tržište. Sve naprijed navedeno, kao i činjenica što između Njemačke i Jugoslavije ne postoje nikakvi razlozi za sukobe čini da postoje svi preduvjeti za užu njemačko-jugoslavensku suradnju. Jedna jača veza nije samo moguća nego neophodna. Ona se mora probiti na privrednom polju a mora biti privedena kraju i na političkom. Jedino pitanje koje u interesu njemačke aktivne vanjske politike treba dodirnuti jest odnos Budimpešte prema Beogradu. Ima znakova koji pokazuju da su u Beogradu potpuno spremni da se raščiste loši odnosi s Mađarskom. Njemačka diplomacija je u tome prikladni posrednik. Stoga se u referatu dolazi do slijedećih programskih zaključaka:

1. produbljivanje jugoslavensko-talijanskih suprotnosti, budući da samo konsolidiranje tih suprotnosti pruža Njemačkoj

izjednačenje snaga na Jugoistoku, koje leži u njemačkom interesu; srpanjski puč u Austriji s prijetnjom talijanske intervencije potvrđuje ispravnost ove teze;

2. ohlađenje odnosa s Francuskom, koje je počelo na privrednom, mora se nastaviti na vojnom polju; suradnja u vojnim stvarima ne bi trebalo da naiđe na ikakve teškoće jer za nju postoje kako personalni tako i stvarni preduvjeti; ovim se putem mora postići da se visoki vojni krugovi Jugoslavije koji dijelom još uvijek stoje pod snažnim francuskim utjecajem približe njemačkom stanovištu, da bi se omogućila uža suradnja s njima; u tu svrhu bilo bi neophodno uputiti jednog vojnog atašeja samo za Beograd /Jugoslaviju/; mora se dalje intenzivirati otpočeto zbliženje na ekonomskom polju i agrarna politika što je vodi Njemačka pruža mogućnosti za to; njemačka strana mora i može jugoslavenskoj državi dati garancije za preuzimanje njenih pretežno poljoprivrednih proizvoda; ekonomska veza mora biti takva da jedna preorijentacija Jugoslavije na druga tržišta bude otežana, a po mogućnosti učinjena i neizvodljivom;

3. Vanjskopolitički ured ima direktnu vezu s jugoslavenskim ministrom vanjskih poslova B. Jevtićem; moguće je i poželjno tu vezu produbiti osobnim dodirom.

Dakako da talijanska strana nije otvoreno istupala protiv nagovještaja njemačko-jugoslavenskog zbliženja, ali je njemački ambasador u Rimu U.v. Hassel imao informacije od jednog svog povjerenika bliskog talijanskoj vladi da talijansko ministarstvo vanjskih poslova /Palazzo Chigi/ sa zabrinutošću gleda na taj proces i da je mišljenja da zbliženje Reicha s Jugoslavijom - koja se s Italijom u poslijeratnom razdoblju nalazi u stalnoj zavadi, kojoj epilog može biti rat - može negativno utjecati na talijansko-njemačke odnose. Prema tom ambasadorovom izvoru Palazzo Chigi ne shvaća da Njemačka stupa u pregovore kojima je cilj da talijanskog neprijatelja pretvori u njemačkog prijatelja.

Knez Pavle kao prvi namjesnik - nakon atentata u Marseille-u na kralja Aleksandra /9. X 1934./ - ostavio je u početku "sve po starom", nastojeći da se prvo orijentira u domaćoj i vanjskoj politici pa da zatim pronađe glavne suradnike. Izmijenio je N. Uzunovića s Jevtićem ali mu je oko zapelo na Milanu Stojadinoviću, ministru financija u Jevtićevoj vladi, koji mu se činio najprikladniji da provodi njegovu /Pavlovu/ politiku. Dokumenti govore da je Pavle pozivao Stojadinovića službeno u audijenciju 14 puta u vremenskom rasponu od sredine siječnja do 11. VI 1935. i da su u tim razgovorima imali dovoljno prilike da dogovore sve pojedinosti. Stojadinović kao radikal uživao je u beogradskim krugovima glas anglofila, a pri njegovom imenovanju za novog jugoslavenskog ministra predsjednika i ministra vanjskih poslova /24. VI 1935./ bila je djelotvorna ne samo preporuka tadašnjeg britanskog poslanika u Beogradu N. Hendersona nego i - njemačke strane. Dakako, Stojadinovićeva vlada pohitala je da potvrdi svoju vjernost obavezama prema Maloj Antanti, Balkanskom sporazumu i Francuskoj ali pažljivijim promatračima stvari su izgledale drugačije. Njemački poslanik v. Heeren, npr., izvještavao je ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu da su korijeni promjene vlade /Jevtić-Stojadinović/ izrazito unutrašnje političke prirode i da će sudbina i dugotrajnost vlade zavisiti od njena uspjeha ili neuspjeha na polju unutrašnje politike. Heeren je naglašavao da je osnovna linija jugoslavenske vanjske politike zacrtana stvaranjem i razvitkom nove države, te da od jedne promjene vlade ne valja očekivati neke senzacionalne promjene. Međutim, ta promjena vlade s pravom je izazvala uznemirenost u Francuskoj, Čeho-Slovačkoj i Rumunjskoj jer je bilo poznato da je Stojadinović, još kao ministar financija u Jevtićevoj vladi, naginjao ekonomskom zbliženju s Njemačkom. Imajući u vidu izražene tendencije za zbliženje s Njemačkom na privrednom polju koje su dovele do zaključenja trgovinskog ugovora od 1. svibnja 1934. i posjete H. Göringa prilikom sprovoda kralja Aleksandra, kao i izvjesno udaljavanje od Francuske i Male Antante izazvano francuskom politikom zbliženja s Italijom i Sovjetskim savezom, dolazak M. Stojadinovića na

položaj ministra predsjednika i ministra vanjskih poslova morao je da ukazuje - po Heerenu - na daljnje jačanje novoga vanjsko-političkog kursa Jugoslavije. Uznemirenost je ubrzo zadobila jaču formu jer je Stojadinović zatražio odlaganje sjednice Stalnog savjeta ministara Male Antante koje je trebalo održati sredinom lipnja 1935., a isto tako se s odugovlačenjem odnosio prema hitnom francuskom pozivu da dođe u Pariz. Heeren je izražvao mišljenje da će Stojadinović - kome je potreban vanjski mir radi sređivanja unutrašnje političkih prilika u zemlji - voditi obazrivu politiku neuvlačenja Jugoslavije u evropske sukobe zbog tuđih interesa i da će težiti osamostaljenju svoje vanjske politike, što znači izvlačenju Jugoslavije ispod francuskog utjecaja. Zato je v.Heeren zaključio da dolazak Stojadinovića s njemačke strane može biti samo pozdravljen.

Vanjskopolitički program kneza Pavla - jer on je taj koji koncipira i vodi /u glavnim linijama/ vanjsku i unutrašnju politiku Jugoslavije u razdoblju Namjesništva /1934-1941./ - može se sažeti u četiri točke:

1. izraziti antikomunizam i stoga nepriznavanje Sovjetskog saveza i odbijanje suradnje sa sovjetskom diplomacijom;
2. britansko-njemačko zbliženje s usmjerenjem nacističke ekspanzije prema SSSR-u, a u tom okviru osigurati dobre i ekonomski plodonosne jugoslavensko-njemačke odnose;
3. integritet države, prevladavanje suprotnosti sa susjedima pomoću bilateralnih ugovora;
4. približavanje Rimu i poboljšanje uzajamnih talijansko-jugoslavenskih odnosa, s tim da dobri odnosi s Berlinom predstavljaju eventualno pokriće i osiguranje od nemirnog i uvijek opasnog talijanskog susjeda.

Zato je novi jugoslavenski poslanik u Berlinu A. Cincar-Marković u prosincu 1935. u ime kneza Pavla i Stojadinovića izjavio Hitleru prilikom predaje akreditivnih pisama da Jugoslavija ubuduće ne samo što neće ulaziti ni u kakve aranžmane protiv Njemačke, nego će - ukoliko već ne može istupiti iz postojećih obaveza - te obaveze olabaviti i nastojati da se i u tim okvirima ne donose nikakve odluke na štetu Njemačke. Knez Pavle ostajao je

dosljedno na toj liniji i na prvom tajnom sastanku između njega i Hitlera u Berchtesgadenu 1936. god. bilo mu je s njemačke strane obećano da Njemačka u eventualnom ratu želi samo neutralnost Jugoslavije i da je Reich spreman da garantira, za uzvrat, njene granice. Čini se da korijen novoj vanjskopolitičkoj orijentaciji Jugoslavije i njenom ekonomskom, pa političkom približavanju Njemačkoj valja djelomično tražiti među utjecajnim konzervativcima Velike Britanije koje je knez Pavle kao "ovejani anglofil" uvijek rado slušao. Zato je Pavle neimar nove vanjskopolitičke linije Jugoslavije: postepenog napuštanja dotadašnjih pozicija i prelaženje na liniju neutralnosti.

Pred Stojadinovićem kao predsjednikom i šefom nove vladavinske kombinacije /radikali, slovenski klerikalci i bosanski muslimani/ stajala su dva vanjskopolitička zadatka: približiti se Berlinu /"već danas"/ a zatim popraviti odnose s Rimom /"sutra"/.

Na sastanku savjeta ministara vanjskih poslova MA na Bledu 29. i 30. VIII 1935. Stojadinoviću je od prvog dana bilo jasno da između njega, Beneša i Titulescu-a ne može nikada doći do svesrdne suradnje. "Za njih me je vezivala samo ideja - priznaje Stojadinović - da se onemogući vaskrs pokojne Austro-Ugarske i spreči restauracija Habsburške dinastije bilo u Austriji ili u Mađarskoj. Uostalom cilj Male Antante i bio je samo to i ništa više. Ja sam želeo da se na tome ostane i ne vrši nikakvo proširenje koje bi Jugoslaviju povelo u vrtlog svađe velikih sila, sa čijim posebnim interesima naš narod nikakve veze nema. U njihovom sukobu, koji se očekivao, ja sam želeo da Jugoslavija ostane neutralna".

Napad fašističke Italije na Etiopiju /3. X 1935./ nije jače zabrinuo Stojadinovića: čini se da mu je odgovarala talijanska ekspanzija u Africi /kao i francuskom ministru vanjskih poslova P. Lavalu/. Stojadinovićeva je vlada u načelu odbila svaku podršku talijanskoj agresiji i zastupala je stanovište da Jugoslavija i njeni saveznici moraju uskladiti svoju politiku s držanjem V. Britanije. Zbog toga je Stojadinović uputio jugoslavenskom predstavniku u Društvu naroda slijedeću brzojavku: "Molim držite

vezu sa Benešom, Tituleskom i Rudži Arasom odnosno Abesinije tako da naše držanje bude u saglasnosti sa našim saveznicima. U sukobu velikih sila mi ne smemo da budemo u prvom redu. Tako isto Francuzima treba ostaviti da oni vode prvu reč a mi rezervisani iza njih. Lavalu se može ukazati na opasnost da ako ne pomogne Englesku rizikuje da ovu baci u naručje Nemačke. To je dovoljno s naše strane, pored već poznate rezolucije na konfereciji Male Antante na Bledu gde smo istakli značaj Društva naroda. Ako se Francuska i Engleska slože, onda odlučno stati na njihovu stranu. Inače biti rezervisan. Kod engleske delegacije svakako možete izneti značaj uloge koju mi možemo igrati u tom sukobu, s obzirom na naš geografski položaj i istovetnost interesa jugoslovensko-engleskih da se koči ekspanzija Italije. Ali ovo lično u razgovorima, dok naš javan stav ima da bude ono što je napred rečeno. Saopštite nam gledište Beneša, Tituleska i Ruždi Arasa".

Društvo naroda - naređujući samo ekonomske sankcije protiv talijanskog agresora - pokazalo je svijetu neodlučnost dok je engleska diplomacija zabilježila nesumnjivi poraz "zahvaljujući" u prvom redu otklonu Pariza /Laval!/ da je punim srcem pomogne u suprotstavljanju i konfrontaciji s Italijom. Međutim, kad je nacistička Njemačka svojim upadom u /dotad/ demilitariziranu Rajnjsku oblast /7. III 1936./ izazvala novu krizu takvim jednostranim kršenjem odredaba mirovnog ugovora i Locarna Londonu se pružila idealna prilika da vrati Parizu "milo za drago" odbijajući da podrži Francusku u bilo kakvoj djelotvornijoj akciji osim verbalne i diplomatske osude tog čina. Društvo naroda - nakon pada Adis-Abebe - donijelo je u srpnju 1936. zaključak da se stave izvan snage sankcije protiv Italije i tako su te dvije "dinamične i mlade sile" /fašistička Italija i nacional-socijalistička Njemačka/ u Evropi zabilježile značajne uspjehe i dobitak u prestižu.

Na Balkanu Njemačka vješto iskorištava blamažu Francuske, a još više situaciju vezanu uz provođenje ekonomskih sankcija protiv Italije, što je i jugoslavenska vlada bila prihvatila. S jedne strane dolazi do zbliženja s Rimom, a s druge ubacuje se hitro i smišljeno u vakuum intenzivirajući trgovinsku razmjenu s balkanskim zemljama, u prvom redu s Jugoslavijom, da bi podmirila

svoje goleme potrebe vezane uz njen program naoružanja dok su Engleska i Francuska, u tim prostorima i u to vrijeme, bile vrlo slabo ekonomski angažirane i prisutne što je predstavljalo veliki minus za njihovu politiku i politički položaj uopće.

Dok je jugoslavenska strana vodila duge pregovore s Engleskom i Francuskom koji nisu dali očekivane rezultate, Berlin je podnio jugoslavenskim pregovaračima ponudu da će preuzeti 60 posto jugoslavenskog žita, s tim da za to žito plati cijenu koja je za 30 posto bila viša od one na svjetskom tržištu. To učinjeno zato da se postignu politički poeni i da se Engleska i Francuska politički postepeno potisnu iz Jugoslavije. Njemačkoj politici koristilo je i držanje francuske i engleske vlade u krizi oko Etiopije, osobito projekt sporazuma Laval-Hoare. Tim povodom je Stojadinović povjerio v.Heerenu da se mali u Društvu naroda /članice Balkanskog sporazuma i skandinavske zemlje/ ne bi u Ženevi protivili da prihvate zajednički francusko-britanski prijedlog za mir ali je predviđao da bi se pregovori otegli, što bi Rim iskoristio da za vrijeme dok pregovori traju nastavi operacije pri čemu se više ne bi morao bojati petrolejskih sankcija. Nije tajio pred njemačkim diplomatom da je slom politike Društva naroda za Jugoslaviju "jako razočaravajući" i da će iz tog iskustva morati izvući pouke i ubuduće se neposredno sporazmijeti s evropskim velesilama, isključujući Sovjetski savez. U svakom slučaju, Njemačka - uvjeravao je Stojadinović njemačkog poslanika - može biti sigurna da on ni u kojoj kombinaciji ili pregovorima koji budu naišli neće učiniti ništa što bi ma na koji način bilo upereno protiv Njemačke i da će njemačku vladu obavještavati o svemu što je za nju od interesa.

Tako je u prvim mjesecima primjene ekonomskih sankcija protiv Italije došlo - kako navodi Ž. Avramovski - do osjetnog porasta jugoslavenskog izvoza u Njemačku. Ako se usporedi udio Njemačke u jugoslavenskom izvozu u 1934. god. kad je iznosio 15,5 posto i 1935. god. kad je iznosio 18,7 posto, od uvođenja sankcija dalje dobija se slijedeća slika: već u listopadu, iako sankcije još nisu stupile na snagu, njemački udio u jugoslavenskom izvozu

povećao se je na 21,2 posto, da bi u studenom iznosio 23,1 posto, u prosincu 29,1 posto, u siječnju 1936. god. čak i 37,3 posto. Konačni rezultat za čitavu 1936. godinu iznosio je 23,7 posto od cjelokupnoga jugoslavenskog izvoza u toj godini.

Njemačka je sličnu politiku vodila i prema ostalim balkanskim zemljama. Nastalu situaciju koristila je da se oslobodi dijela uvoza iz zapadnoevropskih zemalja s kojima je imala pasivni saldo a robu plaćala u devizama. U prvom tromjesečju 1936. god. njemački je uvoz iz tih država bio smanjen za 5,7 posto, s tim da je pojedinačno uvoz iz Francuske bio smanjen za 50 posto, iz V. Britanije za 25 posto, iz Nizozemske za 17,8 posto, iz Švicarske za 21,7 posto, iz Poljske za 29,8 posto, iz Norveške za 20,8 posto. Na drugoj strani je istovremeno bio povećan uvoz iz Bugarske za oko 200 posto, iz Grčke za 50 posto, iz Jugoslavije za oko 30 posto dok je udio Reicha u izvozu iz balkanskih zemalja 1936. god. u usporedbi s onim iz 1934. i 1935. davao slijedeću sliku /u %/:

	1934.	1935.	1936.
Bugarska	42,7	48,0	47,6
Grčka	23,0	29,0	36,4
Jugoslavija	15,4	18,7	23,7
Rumunjska	16,6	16,5	17,6
Turska	37,0	41,0	51,0

Ako se sve balkanske države uzmu kao jedna cjelina, Njemačka je 1936. godine preuzimala više njihovog izvoza nego sve ostale velesile zajedno. Pri tom valja istaknuti i činjenicu da ovakvo povećanje izvoza iz balkanskih država u Njemačku nije pratilo adekvatno povećanje uvoza iz Njemačke u te balkanske države pa su potraživanja, uslijed znatno poraslog aktivnog salda, dostizavala znatne sume /Jugoslavija 21 milijun Rechsmaraka/. Zbog toga su te zemlje kao uvoznice bile prisiljene da povećavaju udio Njemačke u njihovom uvozu da bi svoja salda uravnotežile, a to je upravo i bila teza vodećih njemačkih ekonomista /H. Schacht/. Tako se udio Njemačke u uvozu balkanskih zemalja u 1936. god. znatno uvećao u usporedbi sa dvije protekle godine /1934., 1935./:

	1934.	1935.	1936.
Bugarska	40,1	53,5	61,0 %
Grčka	14,7	18,9	22,7 %
Jugoslavija	13,9	16,2	26,7 %
Rumunjska	15,5	24,4	26,2 %
Turska	34,0	40,0	35,6 %

Takvim povećanjem udjela Njemačka je premašila udio V. Britanije, Francuske, Italije i SAD zajedno! Kasnije je London pokušavao da popravi to stanje ali su pozicije Njemačke bile tako čvrsto ukorijenjene da ih V. Britanija nije na Balkanu mogla ozbiljnije ugroziti. Njemačka je držala u ruci izvanredno jak adut: izvoz naoružanja i ratnog materijala i njeni ekonomski pregovarači uoči rata 1939. god. znali su ga u danom času dobro iskoristiti. Dakako, da se takav položaj Njemačke kao kupca i liferanta morao odraziti i na političke odnose tih zemalja.

Za razliku od Čeho-Slovačke i Rumunjske koje je Hitlerov korak kršenja odredaba mirovnog ugovora /1919./ i Locarnskog ugovora /1925./ ulaskom u demilitariziranu zonu uznemirio, kao države naposredno i očigledno ugrožavane od njemačke ekspanzije odnosno mađarskog i bugarskog revizionizma, Stojadinović je ostajao rezerviran izbjegavajući svako prijevremeno eksponiranje, uvjeren da Francuska i V. Britanije neće zauzeti zajedno odlučan stav i poduzeti odlučne mjere. I jugoslavenski je generalštab u toj krizi savjetovao: "Treba strpljivo i s potrebnom odmerenošću sačekati da se opredele i izjasne druge države, naročito one koje su moćnije i u povoljnijem položaju od nas, pa tek onda da se mi ispoljavamo. Takvim svojim držanjem svakako nećemo ništa izgubiti. Takvo bi naše držanje trebalo da bude kako u slučaju da dođe samo do rezolucije /u Društvu naroda/ kojom se osuđuje postupak Nemačke tako i u slučaju da se preduzmu sankcije prema njon." Stojadinović je sa svoje strane službeno saopćio njemačkoj vladi da je želja Jugoslavije da se rješenje rajnjske krize traži putem sporazuma. Na drugoj je strani oprezno izbjegavao da se izloži prije nego što stekne potpunu sigurnost u stav ostalih zemalja, u prvom redu Engleske i Francuske. Čehoslovačka i, čini se, Rumunjska bile su spremne da pruže vojnu pomoć Francuskoj ako donese odluku

da pređe u akciju; međutim, Turska, Grčka i Jugoslavija izjavile su da su spremne da pomognu Francusku samo onda ako bi bila žrtva neopravdanog napada od strane Njemačke, tj. ni u slučaju ako napadne Njemačku zbog kršenja Locarna i upućivanja trupa u Porajnje. Prema tome, Mala Antanta kao cjelina nije pružila punu podršku Francuskoj u toj krizi koja otvara proces raspadanja "versajskog sistema" u Evropi. Engleska vlada zauzela je pomirljivo držanje prema Njemačkoj distancirajući se od Francuske i izjavila da sankcije na temelju Locarnskog pakta ne mogu proći, pa je i Stojadinović zaključio da podrži englesko a ne francusko stajalište. Na odluku predstavnika Rumunjske Titulescua da podrži francusku tezu Stojadinović je reagirao ovako: "Mi se ni do sada nismo nikad eksponirali protiv Velikih sila, čak ni protiv Italije koja je oglašena za napadača, a još manje možemo to učiniti protiv Nemačke. Gaženje Locarnskih ugovora je stvar Velikih sila i Belgije, i njihovo je da odrede svoj stav prema Nemačkoj. U pogledu mera koje bi nam docnije predlagali prema Nemačkoj od strane Društva naroda, opredelićemo se prema našem interesu. Učestvovanjem našim u kritici Nemačke pred Savetom primili bismo nepotrebni odijum i stvorili tešku atmosferu. Na prvom mestu pogođeni bi bili naši privredni odnosi sa Nemačkom. Izvolite pokušati saopštiti Titulesku da se njegovom koraku u Savezu ne možemo pridružiti".

U Londonu se diplomatskim sredstvima pripremao rasplet krize i Stojadinović je dao slijedeće instrukcije jugoslavenskom predstavniku: "U razgovoru sa nemačkom delegacijom recite da smo vrlo zadovoljni što su došli u London i što celo pitanje uzima mirniji karakteršto je i naša želja. Objasnite naš težak položaj zbog povrede Versajskog ugovora ne samo zbog Francuske, nego i kao opasnost za Bugarsku i Mađarsku da se posluže tim presedanom. Ali dodajte da mi želimo da se u Društvu naroda sve to svrši na rečima i da mi nismo ni za kakvu direktnu akciju protiv Nemačke. Ne bismo pristali ni na ekonomske sankcije. Uopšte želimo da se putem pregovora dođe do mirnog rešenja, pa stoga se nadamo da će Nemačka sa svoje strane biti popustljiva a mi ćemo delovati u istom smislu i na drugu stranu". Stojadinović je ovako utvrdio

pojedine točke:

1. Težiti svim sredstvima da se sačuva evropski mir.

2. Konstatovati povredu Versajskog i Lokarnskog ugovora ali tražiti izlaz iz situacije putem pregovora između velikih sila.

3. Savetovati stoga i Francuzima i Nemcima uzajamnu popustljivost.

4. Francuzima reći da ćemo se staviti na njihovu stranu ako bi ih Nemci bez povoda napali.

5. Ako bi predlagali ekonomske sankcije prema Nemačkoj, biti protiv toga predloga.

6. Ne eksponirati se u izjavama protiv Nemačke, kao što se nismo eksponirali ni protiv Italije u jednom mnogo težem slučaju povrede međunarodnog ugovora nego što je ovaj sadašnji.

7. Skrenuti pažnju Titulesku da bez našeg prethodnog ovlašćenja ne daje izjave u naše ime da ne bismo morali davati demanti kao što je bio slučaj sa onim komunikeom u Ženevi od 12. o.m.".

Poslanik v. Heeren je u drugoj polovici travnja 1936. upozorio ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu na nove elemente situacije. Kad se Italija jednom - javljao je on - vrati iz Afrike kao pobjednica predstavljat će neposrednu prijetnju za Jugoslaviju i zato se pred odgovorne faktore jugoslavenske vanjske politike postavlja pitanje nove orijentacije. Naime, v. Heeren konstatira da jugoslavenski mjerodavni faktori smatraju da je za zatajivanje aparata Društva naroda kod pitanja talijanske agresije na Etiopiju odgovorna prije svega Francuska, te da se zbog toga osjeća sve veće udaljavanje jugoslavenske vanjske politike od tradicionalne linije prijateljstva s Francuskom.

I promjene izazvane zaključenjem njemačko-austrijskog ugovora od 11. srpnja 1936. /povoljnog za njemačku stranu/ i nagovještaji sklonosti Rima da se pomiri s "Anschlussom" pridonosili su da stav Beograda bude ispunjen obazrivošću i oprezom. Činjenica sve veće ekonomske povezanosti s Njemačkom i perspektiva njenog skorog spuštanja do Karavanki na jednoj, a tolerantnost što su je pokazivale talijanska i britanska vlada suočene takvom perspektivom na drugoj strani hrabrile su tendenciju i trend sve većeg zbliženja Jugoslavije s Njemačkom.

Zato je v. Heeren s pravom zapažao kad je dalje izvijestio Berlin da su znaci izmjene položaja Jugoslavije u njenom dotadašnjem sistemu saveza već duže vremena postali vidljivi. Konstatira da je približavanje Njemačkoj već godinama, iako obazrivo, ali dosljedno sprovođeno. No, kao država koja ima najveći interes da očuva granice određene mirovnim ugovorima, Jugoslavija je i dalje ostajala vjerna politici Društva naroda. Zato je ona, istovremeno, pojačavala svoje odnose s Engleskom otkad politika Društva naroda ne nalazi više svog predvodnika u Parizu nego u Londonu. V. Heeren ističe dalje i to da Beograd ne vjeruje da bi u Engleskoj i Njemačkoj mogao naći pouzdanog zaštitnika pred talijanskom opasnošću - kao što se je to ranije gledalo u Francuskoj - jer je Njemačka i sama revizionistička, a Engleska previše daleko geografski a politički neposredno nezainteresirana za očuvanje integriteta Jugoslavije. Zbog svega toga - zaključuje njemački diplomat - Jugoslavija se osjeća u jednom vakuumu jer je povjerenje u pouzdanog starog saveznika poljuljano, a nikakva zamjena za izgubljene garancije nije još pronađena. Taj njen položaj odrazio se je i na njenu vanjsku politiku u tom pravcu što je jugoslavenska vlada u tišini pripremala razrješenje starih veza za koje je smatrala da su postale beskorisne i tražila oslonac na drugoj strani, izbjegavajući, međutim, sve što bi dotadašnjem savezniku dalo povoda da se oslobodi svojih obaveza. Otuda i potječe naglašeno isticanje politike nemiješanja u sukobe velikih sila. Zato v. Heeren prognozira: još i više nego dotad težit će da se ostane van sukoba u zapadnoj Evropi i da se povuče na Balkan; no, sva snaga i energija usredotočit će se danas više nego ikada na upotpunjenje naoružanja.

Tako dolazi do promjena i korektura u dotadašnjem kursu Jugoslavije, do njenog zbliženja s Engleskom na račun udaljavanja od Francuske i ostalih članica MA /Čeho-Slovačke i Rumunjske/ i sve jače orijentacije prema Njemačkoj. Sâm knez Pavle je tih dana - vrativši se iz Londona s pogreba engleskog kralja Đorđa - povjerio v. Heerenu da je u Parizu i Londonu učinio velike usluge njemačkoj politici budući da je, između ostalog, djelovao da bolje razumiju njemačke stavove i jugoslavensku politiku zastupao

uzimajući u obzir njemačke interese, i to kako u ruskom tako i u austrijskom pitanju. Bio je prisiljen da se suprotstavlja pokušajima da Jugoslaviju odvoje od Njemačke i optužio Titulescua da je on uzročnik kampanje povedene u francuskim i engleskim novinama protiv jugoslavenske vanjskopolitičke orijentacije. Knez je dalje izjavio da je Sovjetski savez - po njegovom mišljenju - najveći neprijatelj Evrope i istakao potrebu da se Evropa mora ujediniti da bi se od njega branila, te mu s tog stanovišta politika Adolfa Hitlera izgleda od odlučujućeg značenja, a naročito je genijalna prema Poljskoj. Utisak je v. Heerenov iz čitavog razgovora da se sa sigurnošću može vjerovati da jugoslavenska politika - i pored višestrukog pritiska sa strane - neće biti izmijenjena, kako u ruskom tako i u austrijskom pitanju i da će i nadalje biti izbjegnuto sve što bi Jugoslaviju moglo dovesti u položaj protivnika Njemačke.

Jedan od osnovnih ciljeva Hitlerove vanjske politike bio je razbijanje Male Antante. Zbog toga je njemačka diplomacija koristila sredstvo nejednakog tretiranja članica MA da usami Čeho-Slovačku da bi što lakše postala njen plijen. Berlin je dosljedno zauzimao neprijateljski stav prema Pragu; a prema Rumunjskoj se trudio da održi s njom normalne odnose nastojeći da onemogući njeno pristupanje francusko-sovjetskom paktu dok je Jugoslaviju hvalio i sokolio da ustraje u svom novom kursu. Na sastanku stalnog savjeta ministara MA u Bratislavi - pošto je bio srušen Titulescu - čehoslovačka je strana ostala usamljena i partneri /Antonescu i Stojadinović/ nisu pristajali na proširenje obaveza između država Male Antante. Na njihov zahtjev ušao je u zajednički komunike stav da zemlje članice MA mogu samostalno sklapati paktove s drugim državama, a da prethodno ne moraju konsultirati druge partnere MA. Taj bratislavski sastanak predstavlja stoga formalni početak desintegracije Male Antante. Stojadinović se je odlučno suprotstavljao nastojanjima Praga i Pariza da Mala Antanta zaključi savez s Francuskom /"ugovor u četvero"/ a takav stav Stojadinovića /kneza Pavla/ odobravao je i britanski poslanik u Beogradu Sir Ronald Campbell što je, dakako, njemačka diplomacija mogla samo pozdraviti. Stojadinović je odugovlačio s odgovorom francuskoj vladi

a na sjednici stalnog savjeta MA u Beogradu /1937./ došlo je to pitanje na dnevni red i donesen zaključak da se odluka odlaže na neodređeno vrijeme. Tu je odluku Stojadinović, u razgovoru s tadašnjim talijanskim poslanikom u Jugoslaviji M. Indellijem, označio kao "pogreb prve klase", a njemačka je diplomacija to Stojedinoviću u dobro upisala kao još jedan dokaz da teži da se oslobodi odlučujućeg utjecaja Francuske i da ide svojim putem.

Mussolini je zabilježio velik uspjeh u istočnoj Africi u pohodu na Etiopiju i 9. svibnja 1936. proklamirao Carstvo što je povuklo za sobom i obustavu sankcija /4. VII 1936./ kobnu po autoritet Društva naroda i sistem kolektivne sigurnosti uopće. Koristeći situaciju Hitler je uputio u Rim izaslanika /H. Franka, kasnije guvernera u Poljskoj/ koji je u razgovoru s novim talijanskim ministrom vanjskih poslova G. Cianom 23. IX 1936. jasno istakao da je misao Berlina da Njemačka Adolfa Hitlera nema nikakvih interesa ili pretenzija u Sredozemlju. Hitler poručuje, isticao je Frank, da Sredozemno more smatra talijanskim morem i da Italiji tamo pripada ili bar treba da pripadne privilegirani položaj i nadzor. Ciano je ubrzo otputovao u Njemačku i 21. X razgovarao s v. Neurathom koji mu je preporučio poboljšanje odnosa s Jugoslavijom. I to iz dva razloga: prvo, da tako pojačaju branu protiv komunizma; drugo, zbog specifično talijanskog interesa da se Beograd pridobije, a s tim i oslobodi od utjecaja Londona budući da je vladi Reicha poznato, i to iz pouzdana izvora, da se Englezi trude da zadobiju jugoslavensko prijateljstvo, da za sebe osiguraju dalmatinske baze za slučaj sukoba i da dovrše pokušaj zaokruženja uperenog protiv Italije. U Berlinu je Ciano potpisao već ranije u diplomatskim pregovorima dogovoren i sporazumno formulirani protokol kojim se predviđa zajedničko nastupanje Italije i Njemačke u nizu pitanja /Društvo naroda, boljševizam, Španjolska, Austrija, kolonije, Podunavlje/. U Berchtesgadenu je 24. X razgovarao s Hitlerom i tom mu je prilikom Hitler ukazao na potrebu jednog ofenzivnog saveza između Italije i Njemačke da bi Englesku prisilili da popusti ili da je potuku. Njemačka je

za tri godine spremna, za četiri više nego spremna, a rok od pet godina još je bolji. Taktičko polje suradnje mora biti borba protiv boljševizma. Jedan talijansko-njemački savez kao barijera protiv unutrašnje- i vanjskopolitičke opasnosti boljševizma privući će mnoge države koje bi inače ostale po strani iz straha od pangermanizma i talijanskog imperijalizma. Sredozemno more talijanski je životni prostor - govorio je Hitler Cianu - i svaka promjena u ravnoteži tamo mora ići u korist Italije. Njemačka mora imati slobodne ruke u pravcu Istoka i u prostoru Baltika i ako oba dinamizma upute u tim pravcima nikada neće doći do nekog sukoba interesa između Njemačke i Italije. Istog dana kad su Ciano i v. Neurath stavljali potpise pod spomenuti protokol /22. X 1936./ potpisali su Hitlerov tadašnji vanjskopolitički savjetnik v. Ribbentrop i japanski ambasador tzv. Pakt protiv Kominterne.

Mussolini je 1. studenog 1936. istupio i u govoru u Milanu najavio novo razdoblje talijanske vanjske politike: sve uže suradnje s nacionalsocijalističkom Njemačkom. Rekao je sakupljenoj masi da je Njemačka od nedavna stekla u velikoj mjeri simpatije talijanskog naroda. Prijateljski su se sporazumjeli u nekim, duže vremena akutnim pitanjima. Taj sporazum koji je svoju potvrdu našao u odgovarajućem instrumentu, ta linija Berlin-Rim nije pregrada nego mnogo više jedna osovina oko koje se mogu okretai sve one evropske države koje su prožete željom za suradnjom i mirom.

DOPUNSKA LITERATURA:

Ž. Avramovski, Balkanske zemlje i velike sile 1935 - 1937. Od talijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta, Beograd 1968;
L. Déak, O pitanju normalizacije političkih odnosa Jugoslavije prema SSSR u godinama 1933-1936., Istorija XX veka, Zbornik radova IX, str. 245-291.

GLAVA DRUGA

Približavanje Jugoslavije Italiji

Drugi Stojadinovićev zadatak kao šefa jugoslavenske diplomacije bio je poboljšanje odnosa s Italijom, odnosi koji su neposredno nakon atentata na kralja Aleksandra dosegli najnižu točku. Jugoslavenska vlada - na nagovor i pritisak Pariza - odustala je od optužbe Italije pred Društvom naroda ograničivši se samo na Mađarsku kao vinovnika atentata. Francuska je diplomacija pod vodstvom P. Lavala upravo u to vrijeme tražila oslonac u Rimu pred njemačkom opasnošću pa je i zaključila s Mussolinijem ugovore 7. siječnja 1935. Čini se da je tom prilikom Laval pristao na talijansku ekspanziju u Africi /Etiopija/. Da bi upotpunila osiguranje, Francuska zaključuje početkom svibnja 1935. ugovor o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim savezom.

Čini se da je već Jevtić namjeravao da osobno raspravi neka otvorena pitanja s Italijom i barun Aloisi kao šef kabineta ministra vanjskih poslova zapisao je u svoj dnevnik 30. travnja 1935. da je Duce odobrio da Jevtić dođe u Italiju na razgovore sa Suvichem, državnim podsekretarom u ministarstvu vanjskih poslova, no 16. svibnja je zapisao da je taj sastanak napušten budući da Jevtić ne može napustiti Beograd prije 6. lipnja. No, Pavle je već imao svog predsjednika vlade: Milana Stojadinovića i njemu je Laval 2. IX 1935. u Parizu govorio da je sporazum Jugoslavije s Italijom neophodno potreban, upravo "conditio sine qua non" za održanje stanja stvorenog ugovorima o miru i da Jugoslavija apsolutno treba da učini sa svoje strane sve da se ti odnosi normaliziraju i postigne zbliženje između Rima i Beograda kakvo je već postignuto između "latinskih sestara": Italije i Francuske. Kad je kriza oko talijanske agresije na Etiopiju ulazila u sve zaoštreniju fazu tadašnji talijanski poslanik u Beogradu conte Viola di Rampalto dao je 13. XI 1935. izjavu u kojoj je rekao da neće doći do pogoršanja talijansko-jugoslavenskih odnosa usprkos činjenici što Jugoslavija sudjeluje u provođenju sankcija protiv Italije. "Tako reći svakoga dana - rekao je talijanski poslanik - rešavam

administrativnim putem sa jugoslavenskom Vladom niz pitanja, i to pitanja, koja su u prošlosti smetala našim odnosima. Imamo utvrđen program saradnje. Treba da se oslobodimo ostataka prošlosti. Iz njih ćemo izići polako, ali sigurno".

Taj isti conte Viola je 3. III 1936. povjerio Stojadinoviću da rat u Etiopiji nije nimalo umanjio zanimanje Italije za ovaj sektor u Evropi. Italija i Austrija pridaju veliko značenje Jugoslaviji i žele da Jugoslavija pomogne ideju stvaranja Dunavskog pakta, a također i to da pristupi Rimskim protokolima između Italije, Austrije i Mađarske. Mussolini je još više učvrstio svoje pozicije u Albaniji zaključivši nove talijansko-albanske sporazume 19. III 1936. koji su predstavljali kraj svih priželjkivanja da se kralj Zogu odvoji od Rima i još više utvrđivali političku i ekonomsku podređenost i zavisnost Albanije. Krajem srpnja - pošto su sankcije bile ukinute - talijanska je vlada zatražila da s jugoslavenskom stranom zaključi provizorij koji bi u toku vremena doveo do normalnih trgovinskih odnosa /poremećenih provođenjem ekonomskih sankcija/, a 1. listopada stupio je na snagu novi trgovinski sporazum s Italijom i Stojadinović je iskoristio priliku da izjavi da su Italija i Jugoslavija dvije susjedne zemlje koje se sretno upotpunjuju zahvaljujući strukturi njihovih privreda što ih samo upućuje da prošire uzajamne trgovinske i privredne veze. Pitanje talijansko-jugoslavenskog zbliženja predstavljalo je predmet razgovora između Hitlera i Ciana u Berchtesgadenu u drugoj polovici listopada. Hitler je tom prilikom rekao Cianu da Njemačka ima dobre odnose s Jugoslavijom i da želi da takve odnose uspostavi s njom i Italija. Sugerirao je Cianu da savjetuje Budimpešti da svoj iredentizam usmjeri protiv Čeho-Slovačke a ne Jugoslavije; da je Njemačka već dala takav savjet, pa je rekao i ovo: "Dovoljno bi bilo, da joj u /Jugoslaviji/ u toj stvari dadu potrebna jamstva i time pridobije za naš sistem, a u isto vrijeme definitivno istrgne francuskom utjecaju; posebice treba spriječiti da uspiju britanske spletke, kojima je cilj da Beograd postane središte protutalijanske akcije". Ciano je na to odgovorio Hitleru da je Italija

već pri tome i da je nastupilo znatno popuštanje zategnutosti u talijansko-jugoslavenskim odnosima.

Poznati Mussolinijev govor u Milanu javno je manifestirao spremnost Rima da otvori "novu stranicu" u odnosima s Jugoslavijom jer je Duce, tom prilikom, izjavio da postoje svi uvjeti za istinske prijateljske odnose između Jugoslavije i Italije. Takve izjave pale su i prilikom predaje akreditivnih pisama novog talijanskog poslanika u Beogradu M. Indellija.

Povodom Mussolinijeva milanskog govora Stojadinović je 5. XI uputio cirkularnu brzojavku svim jugoslavenskim poslanstvima. "Govor Mussolinijev u Milanu o Jugoslaviji primili smo ovde sa zadovoljstvom. Zaključenje novog italo-jugoslovenskog trgovačkog ugovora proteklo je u znatno boljoj atmosferi, nego što je ranije među nama vladala. Mi nemamo razloga da budemo protivnici Italije ako ona poštuje naše državne granice, naše legitimne interese i prava. Ekonomski interesi nas upućuju na saradnju. U vreme teškoća za nalaženje novih tržišta za naše agrarne proizvode ovaj ekonomski momenat za nas je vrlo važan. Prvom zgodnom prilikom molim kažite Vašem tamošnjem italijanskom kolegi da je utisak Mussolinijevog govora ovde bio vrlo dobar. Pominjanje Mađarske kao ratnog invalida nema veze sa Jugoslavijom. To je svakako jedna čisto oportunistička i platonska izjava u korist Mađarske. U pogledu mađarskog revizionizma naše je gledište poznato i ostaje nepromenjeno. Prema Čehoslovačkoj i Rumuniji mi imamo u tome pitanju jasno utvrđene obaveze, koje ćemo u slučaju potrebe do kraja ispuniti. Odobravajući Mussolinijev govor ukoliko se nas tiče, mi nikako ne odobravamo njegove revizionističke tendencije u vezi sa Mađarskom".

Ciano je učinio prve prijedloge jugoslavenskom poslaniku u Rimu Jovanu Dučiću i o tome je poslanik izvijestio Stojadinovića pismom od 21. XI saopćavajući mu kao malu senzaciju da Ciano predlaže da zaključe savez, u skladu s "Osovinom Rim-Berlin"! Pavle je sredinom prosinca odobrio da Stojadinović uputi u Rim kao mjesto pregovora dva opunomoćena pregovarača /jednog za političke,

drugog za ekonomska pitanja/ što je Ciano rado prihvatio rekavši Dučiću: "Glavno pitanje treba mačem preseći ... kao što ja obično uradim ... i kao što sam uradio sa Hitlerom".

Dr Ivan Subotić, jugoslavenski stalni delegat kod Društva naroda, zadužen za politička pitanja u predstojećim pregovorima, otputovao je u Rim da izvidi teren i pri tom dva puta razgovarao sa Cianom /11. i 16. I 1937./ a pet puta sa Cianovim opunomoćenicima Ginom Butijem i Leonardom Vitettijem, visokim činovnicima ministarstva vanjskih poslova. "Moje držanje u svima ovim razgovorima kretalo se - izvještavao je Subbotić Stojadinovića - u okviru sledećih ideja:

1. Insistirati na našoj načelnoj želji za prijateljstvom sa njima i na našoj gotovosti da tu želju realizujemo;
2. Pustiti da Italijani izađu sa svojim političkim predlozima, ne angažovati se na licu mesta već rezervisati odluku mojim pretpostavljenima;
3. Ne dati da se stvari upute ka jednoj suviše tesnoj kolaboraciji koja bi nas suviše vezala;
4. Održati njihovo poverenje;
5. Nastojati na bezuslovnoj potrebi hitnog rešenja pitanja terorista, zahtevati za Albaniju stvarnu nezavinost;
6. Obezbediti mogućnost da zahtevamo još i rešenje nekih drugih pitanja /npr. optanata, Mahovljana i dr./ pre zaključenja sporazuma".

Zanimljiva je pri tom činjenica da je Ciano tom prilikom rekao Subbotiću da želi "nešto veliko" i spomenuo mu savez. Pohvalio mu se također da je vanjskopolitički položaj Italije vrlo dobar, da mu je pošlo za rukom da sredi odnose s Engleskom /zaključenjem tzv. Gentlemen's agreementa od 2. siječanj 1937./; s Njemačkom su u velikom prijateljstvu, s Jugoslavijom u odnosu dobrog susjedstva i to s perspektivom velikih mogućnosti; u srednjoj Evropi imaju Mađarsku i Austriju za dobre prijatelje a s Francuskom mogu u roku od 24 sati uspostaviti najsrdačnije odnose jer Francuska trči za talijanskim prijateljstvom.

U pauzi Subbotić se vratio u Ženevu i tu "prema najvišem nalogu" razgovarao s Antony Edenom, britanskim državnim sekretarom za vanjske poslove. "Kazao sam Idenu - stoji u Subbotićevom izvještaju Stojadinoviću od 28. I 1937. - da mu Nj. Kr. Vis. Knez Namesnik poručuje da smo posle milanskog govora Mussolinija i posle stalnih avansa činjenih od strane Italije smatrali za korisno da ne odbijemo ponude razgovora. Smatrali smo da bi takvo odbijanje moglo imati nepovoljan odjek i da već sama medjunarodna pristojnost zahteva da ne odbijemo pokušaj nudjenih razgovora. No, ako je želja Nj.Kr. Visočanstva bila da ne uvredimo Italiju odbijanjem, isto je tako Njegova namera bila da se tim razgovorima ne napravi nepotrebna međunarodna senzacija. Stoga je izabrao kao metod za te razgovore poverljiv i vrlo diskretan način: mi smo stupili s Italijom u poverljivi kontakt razmene misli. Namera Nj. Kr. Visočanstva bila je da iskoristimo priliku i tačno se informišemo o namerama Italije i o tom kako ona zamišlja da se izvede popravljanje naših uzajamnih /italo-jugoslovenskih/ odnosa. Dalje sam Idenu kazao tok tih razgovora. Govorio sam prilično detaljno, a shodno datim mi instrukcijama, no izbegao sam da pominjem kako svoje ime tako i mesto gde se vršila ta razmena misli, - to sam neupadljivo prećutao. Kazao sam mu dalje, da su ti italijanski predlozi ili bolje reći te italijanske sugestije sada predmet naše studije, i da naša namera niti je bila niti jeste ići tako daleko kao što to Italijani sugerišu. Mi bismo želeli najradije napraviti nešto otprilike slično onome što je i on /Eden/ nedavno u đentlemskom sporazumu napravio sa Italijom. No pored toga moramo dobiti povoljno rešenje dvaju pitanja: terorista /tj. ustaša/ i Albanije. Tu sam mu izložio oba pitanja. Završio sam time, što sam mu jasno ponovio da ovo, što mu Nj.Kr.Vis. Knez Namesnik preko mene poručuje, je jedna strogo poverljiva poruka upućena njemu lično, i ona ima svoj izvor u ličnom prijateljstvu i u velikom ličnom poverenju Kneževom prema njemu, te ga molim da je kao takvu shvati".

Eden je vrlo pažljivo saslušao Subbotićevo izlaganje i zatim učinio slijedeću poruku za kneza: "On smatra da smo dobro učinili

što nismo odbili razgovore. Isto tako smatra da je dobro da smo pokušali doznati prave namere Italijana prema nama /Primetio sam da ga je vrlo i to vrlo interesovalo kada sam mu izlagao italijanske sugestije/. Smatra da je mudro ne ići suviše daleko. Smatra da treba da radimo na popravci odnosa sa Italijom u etapama. Ne treba da se ustručavamo da preduzimamo sve što treba u cilju poboljšanja naših odnosa sa Italijom, ali to treba tako izvoditi da ne izazove nepoverenje ostalih /tu je ciljao na Francusku i Balkance, a ne na sebe i Englesku/. Ovo što smo do sada učinili i o čemu ga Nj.Kr.Vis. Knez obaveštava je dobro, i on ima puno poverenje u politiku Nj.Kr.Visočanstva. Njemu će biti vrlo milo ako bi ga Nj.Kr. Visočanstvo i dalje držalo strogo poverljivim putem u toku o daljem razvoju razgovora. A ako bi on, u medjuvremenu, imao štogod da izvesti Nj.Kr. Visočanstvo, on će to učiniti najpogodnijim i strogo poverljivim načinom".

Valja reći da je na podsticaj britanske diplomacije došlo do zbliženja Jugoslavije s Bugarskom i u jesen 1936. dolazi do službenih konkretnih pregovora između Beograda i Sofije. Stojadinović je pri tom smatrao da se odnosi s Bugarskom "imaju da definišu, učvrste i sprovode sa kraljem Borisom direktno, kao glavnim političkim faktorom u toj zemlji, koja je bila pocepana na bezbroj sitnih partija i nekoliko oficirskih liga ... tako da se u tom konglomeratu ... nije imalo u stvari sa nekim drugim ni pregovarati". Izborio je i suglasnost država-potpisnica Balkanskog sporazuma za zaključenje tog pakta i 24. siječnja 1937. bio je potpisan ugovor o vječnom prijateljstvu s Bugarskom koji se sastojao samo od dva člana od kojih je onaj prvi važniji. Taj je glasio ovako: "Postojaće nenarušivi mir i iskreno i večno prijateljstvo izmedju Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Bugarske". Stojadinović je njime zabilježio novi poen u Berlinu, a kratka formulacija člana prvog prikrivala je konkretne dogovore Stojadinovića i bugarskog predsjednika vlade Kjoseivanova. Oni su se sporazumjeli "ispod žita" da Bugarska neće postavljati dalje zahtjeve na Makedoniju, Caribrod i Bosiljgrad, ali i o tome da će Jugoslavija

podržati bugarske zahtjeve na izlaz na Egejsko more kod Dedeagača, a Bugarska jugoslavenske pretenzije na Solun!

Stojadinović je 3. II razgovarao s talijanskim poslanikom Indellijem i Talijan mu je tom prilikom rekao da je nova talijansko-jugoslavenska politika osobno djelo grofa Ciana koji iskreno želi da sporazum koji zaključe ne ostane mrtvo slovo na papiru. Sporazum treba da obuhvati poštivanje teritorijalnog status quo-a u jadranskom bazenu, garanciju zajedničke talijansko-jugoslavenske granice, obavezu neutralnosti pri neizazvanom napadu, obavezu neulaženja u sporazume s drugim državama ako bi taj sporazum bio uperen protiv jedne od potpisnica, uzajamno savjetovanje kod važnih događaja, izvozne olakšice u cilju poboljšanja privrednih odnosa, uzajamnu obavezu sprečavanja svake djelatnosti na teritoriju obiju zemalja koja bi mogla nanijeti štete srdačnim odnosima dviju država /teroristi, "nacionalisti", itd./. Sve to bi obuhvatio politički sporazum. U pogledu Albanije projekt što ga je bio podnio Subbotić mogao bi se uglavnom usvojiti u obliku jednog pisma u kojem bi se na kraju reklo - govorio je dalje Indelli - da se slažu da pristupe prijateljskom proučavanju svih situacija koje bi mogle nastati a bile bi u suprotnosti s uzajamnim interesom da ne samo održe albansku nezavisnost nego i s odlukom obiju vlada da sačuvaju međusobno odnose najsrdačnijeg prijateljstva. To bi se nalazilo na završetku pisma koje bi izmijenjali u pogledu Albanije. Nakon konsultacije sa vojnim stručnjacima vidjelo bi se da li ne bi valjalo urediti i pitanje utvrđenja, cesta i tome slično na granici, da bi pružili dokaz da se ozbiljno misli na mir na granici. Talijanska vlada u pogledu terorista /ustaša/ - rekao je Indelli - učinit će sve što bi pridonijelo tome da teroristi ne kvare dobre odnose Rima s Beogradom i to bi bio posebni dokument dok će jugoslavenska vlada, sa svoje strane, dati izjavu da će Santamargheritske i Nettunske konvencije biti primijenjene u prijateljskom duhu /bona fide/. Dobro bi bilo pripremiti i kulturnu konvenciju ali to nije hitno; u pogledu Etiopije Ciano prihvaća prijedlog da se to pitanje odloži do

zaključenja sporazuma i da i to svrše tom prilikom. Ciano je spreman da osobno dođe u Beograd i potpiše ugovore: došao bi avionom direktno iz Rima.

Sve u svemu, Subbotić je u konačnici imao raspravljati s talijanskom stranom o ovim pitanjima: sâm tekst sporazuma, pitanje ustaša u Italiji, pitanje Albanije, problem jugoslavenske manjine u Italiji, Mahovljani, talijanski optanti u Dalmaciji, tumačenje Santamargheritskih i Nettunskih konvencija i pitanje naknade iz provođenja agrarne reforme u Dalmaciji. U uputstvima Subbotiću od 12. ožujka Stojadinović je označio kao temeljna: sâm pakt, Albaniju, ustaše i manjine.

Početkom ožujka stigli su jugoslavenski pregovarači u Rim /Subbotić i M. Pilja/ i Subbotić je ponio sa sobom pripremljeni nacrt teksta sporazuma koji po svom sadržaju nije izlazio izvan okvira njemačko-poljske izjave iz 1934. god. i talijansko-engleskog džentlemenskog sporazuma. Uoči samog potpisivanja Stojadinović je priznao v. Heerenu da mu je pored ta dva uzorka služio kao predložak i talijansko-jugoslavenski ugovor iz 1924. god., zamolivši istovremeno njemačkog poslanika da se u njemačkoj štampi novi talijansko-jugoslavenski sporazum komentira tako da Stojadinović kao učenik i dorasao sljedbenik Nikole Pašića s uspjehom ide istim putem kojim je Pašić bio pošao 1924. god. kad je s Mussolinijem zaključio ugovor o prijateljstvu s Italijom.

Ciano je primio Subbotića 3. ožujka i tom mu je prilikom, pored ostalog, priznao da je jugoslavenski nacrt "mršav i blijed". Pored toga, rekao mu je i to da je prijatelj Njemačke ali je ona - govoreći u četiri oka i povjerljivo - ne samo opasan protivnik svojim neprijateljima nego i težak prijatelj svojim prijateljima. Nije da misli da bi se trebali organizirati protiv Njemačke ali ipak treba imati na umu da će naš zajednički položaj s obzirom na Njemačku biti poboljšan ako su zajedno. Naša 42 milijuna i vaših 15 značit će više zajedno nego rastavljeno. Da ga Subbotić ne shvati pogrešno: Ciano ne misli da bi se trebali okrenuti protiv Njemačke ali trebaju /Beograd i Rim/ da između sebe organiziraju

svoju suradnju s Reichom.

Subbotić se svakodnevno sastajao s talijanskim političkim opunomoćenicima /Buti i Vitetti/ koji su stajali u neprekidnom kontaktu sa Cianom. U pismu od 11. ožujka javio je Stojadinoviću da mu Ciano poručuje da namjerava krenuti iz Rima avionom 24. ili 25. ožujka. Iz razgovora s Butijem vidi Subbotić da ovako zamišljaju boravak u Beogradu: "24 stižu u veče, potpis ugovora isto veče ili sutra dan pre podne. Ostatak /25 ov. mj./ namenjen razgovorima i eventualnim ceremonijama. /"Svakako ćemo posetiti grob neznanog junaka"/ Za to vreme prividno avion nosi ugovor u Rim da ga kobajagi njihova vlada vidi. U samoj stvari oni će sobom poneti i ratifikacioni instrument. Treći dan izmena ratifikacija i odlazak".

"Imam utisak - javlja Subbotić dalje - da je Čanu mnogo stalo da dođe u Beograd i da izazove senzaciju. Meni izgleda da će oni tu celu posetu izvesti onako što no bismo kazali "husarski". Doleteće, odleteće, zbuniće ceo svet. Ovde se tek malo po malo zucka o mogućnosti te posete. No ja sam ovde potpuno u najvećoj tajnosti. O pregovorima ni g. Dučić nikome ništa ne kazuje. Da se ne bi napravila uzbuna veća od one koju želimo, Vi ćete najbolje znati odrediti kad je došao momenat da našim najbližim prijateljima što kažemo.

Važno je spomenuti da je Ciano u toku pregovora u Rimu dostavio 11. III talijansko-jugoslavenskim pregovaračima nacrt dokumenta kojim bi se riješio i problem ustaša u Italiji. To je zapravo bio tekst izjave što bi je Indelli u ime Ciana usmeno prenio Stojadinoviću i jugoslavenskoj vladi, s tim da jugoslavenska strana prvi član izjave upotrebi povjerljivo i diskretno dok bi ostali dio morao ostati apsolutno povjerljiv. Ta je izjava glasila ovako:

"I. Zabranjuje se sada kao i ubuduće opstanak svih organizacija kao i aktivnost osoba, kojih je djelatnost uperena protiv teritorijalnog integriteta i javnog poretka jugoslavenske države, i to u svakom slučaju i nezavisno od rezultata pregovora, koji su u toku.

II Pavelić i Kvaternik /Eugen-Dido/ i drugi vođe bit će internirani.

III Spriječit će im se - kao i svakoj drugoj osobi - da razvijaju bilo kakvu aktivnost i vođama će se onemogućiti da održavaju dodir s drugim ljudima i stranim zemljama.

IV Određeni broj tih ljudi u svojstvu radnika bit će deportiran u malim grupama ili pojedinačno u talijanske kolonije.

V Talijanska će policija informirati jugoslavensku policiju o mjestu /mjestima/ gdje su naprijed spomenute osobe internirane ili konfinirane.

VI Isto će tako saopćiti jugoslavenskoj policiji imena onih, koji žele da se vrate u Jugoslaviju.

VII Jedan jugoslavenski policijski službenik bit će primljen da bi uspostavio dodir s talijanskom policijom u gornjim pitanjima."

Uz manje /pretežno stilističke/ izmjene bio je gornji tekst primljen kao sastavni dio ugovora potpisanih u Beogradu 25. ožujka 1937. /"Beogradski ugovori Ciano-Stojadinović"/. To su bili: politički sporazum i dopunski privredni sporazum. U političkom sporazumu dvije strane ugovornice obavezuju se da će poštovati zajedničke granice i ako bi jedna od njih bila žrtva neizazvanog napada od jedne ili više sila, druga će se strana uzdržati od svake akcije koja bi mogla biti od koristi napadaču /čl. 1/; kod međunarodnih zapleta - a strane ugovornice se slože da su njihovi interesi ugroženi ili bi mogli biti ugroženi - obje se strane obavezuju da se dogovore o mjerama koje će poduzeti da bi zaštitile svoje interese /čl. 2/; strane ugovornice ponovno potvrđuju svoju volju da u međusobnim odnosima ne pribjegavaju ratu kao instrumentu vlastite nacionalne politike i sve sporove i sukobe koji bi se mogli pojaviti između njih rješavaju miroljubivim sredstvima /čl. 3/; strane ugovornice se obavezuju da na svom teritoriju neće trpjeti niti pomagati ni na koji način ma kakvu aktivnost koja bi bila uperena protiv teritorijalnog integriteta ili postojećeg poretka druge strane ugovornice ili koja bi bila takve prirode da bi škodila prijateljskim odnosima između dviju zemalja /čl. 4/; u cilju da daju svojim postojećim trgovinskim odnosima nov podstrek koji bi bio više u skladu s prijateljskim odnosima utvrđenim između njih, strane ugovornice su sporazumne da pojačaju i prošire svoju

trgovinsku razmjenu, kao i da ispituju uvjete za obimniju privrednu suradnju; u tu svrhu bit će u najkraćem roku zaključeni specijalni sporazumi /čl. 5/; strane ugovornice su saglasne da se ništa u ovom sporazumu neće smatrati kao protivno postojećim međuarodnim obavezama dviju zemalja, obavezama koje su, uostalom, javne /čl. 6/; ovaj sporazum imat će rok trajanja od pet godina; izuzimajući otkaz u roku od šest mjeseci, sporazum će se produživati prećutno iz godine u godinu /čl. 7/; sporazum bit će ratificiran; na snagu će stupiti na dan izmjene ratifikacionih instrumenata a ta izmjena izvršit će se u Beogradu što je moguće brže /čl. 8/.

Na dnevnom redu diskusija između Praga, Bukurešta i Beograda u to vrijeme nalazilo se pitanje zaključenja ugovora o savezu /"ugovora u četvero"/ između Male Antante i Francuske - što je osobito forsirala čehoslovačka diplomacija - i o njemu se raspravljalo i na sastanku ministara vanjskih poslova MA 1. i 2. IV u Beogradu. Tu su se sva trojica /Krofta, Antonescu i Stojadinović/ složili da odluku o tome odlože dok ne vide rezultat pregovora između Praga i Berlina. I Benešov posjet Beogradu, u prvoj polovici travnja, ostao je bez rezultata a poslije sastanka ministara MA u Sinaji 4. i 5. V 1937. bilo je svakom pažljivom promatraču jasno da Mala Antanta zapravo više ništa ne predstavlja.

Njemački ministar vanjskih poslova C.v. Neurath je u ljetu posjetio Beograd i jugoslavenski poslanik u Berlinu Cincar-Marković je prenio Stojadinoviću informaciju o odjeku tog puta, kako mu je to povjerio Göring. "U svome referatu kancelaru Hitleru g.fon Nojrat - piše Cincar-Marković - naročito je istakao da su Nj.K.V. Knez Namesnik i Pretsednik Jugoslovenske Vlade najbolji garanti za produženje politike prijateljskih odnosa izmedju Nemačke i Jugoslavije, ali u isto vreme izneo i sve ozbiljne teškoće, na koje lično nailaze i na koje će i ubuduće nailaziti sa mnogih strana u sprovođenju ove politike, a naročito od strane Francuske. Stoga g. Nojrat ponovo naglašavao da će biti potrebno da nemačka vlada u svakoj prilici bude spremna da u konkretnim situacijama

ukaže svaku pomoć Vladi g. Dr Stojadinovića. Hitler je i ovoga puta odmah izrazio svu gotovost pomoći Jugoslaviju u slučaju potrebe."

Posljednjih mjeseci 1937. god. Stojadinović je obišao glavne prijestolnice Zapada /Pariz i London/. U Parizu je produžio valjanost francusko-jugoslavenskog ugovora o prijateljstvu iz 1927. g., a u Londonu razgovarao s premijerom N. Chamberlainom i A. Edenom. Posjetio je i Rim i tom prilikom, u razgovorima s Mussolinijem 6. i 7. XII., odmah naglasio da Jugoslavija namjerava i dalje ići putem ocrtanim u "Beogradskim ugovorima". Izjavio je Duce-u da je od kneza Pavla ovlašten da izjavi da se Jugoslavija ubuduće, u bilo kojoj političkoj situaciji, neće nikada naći u taboru protiv Italije.

Sredinom siječnja 1938. otputovao je u Njemačku i Stojadinović je prilikom prijema kod Hitlera 17. siječnja 1938. izjavio da Kraljevina Jugoslavija neće pristupati nikakvom bloku, kao i da neće primati nikakve obaveze protiv Njemačke. Hitler je za uzvrat izjavio da Njemačka nema nikakvih teritorijalnih zahtjeva ni na Jadranskom moru ni na Balkanu. Njene su težnje usmjerene prema sjeveru. Politički Njemačka ne teži van granica Austrije i zbog toga poštuje i poštovat će neprikosnovenost jugoslavenske granice.

Hitleru je pošlo za rukom da provede "Anschluss" i pripoji Austriju Reichu /13. III 1938./ i Ciano je - nakon Hitlerove posjete Italiji - poručio Stojadinoviću da im je Hitler, u toku posjete, izjavio da je stara Austrija propala jer se bila uputila na Jadran i Sredozemno more; da on osobno /Hitler/ neće počiniti tu istu pogrešku i da stoga današnja Njemačka nema nikakvih težnji u pravcu Jadrana i Sredozemlja. Aspiracije Njemačke upravljene su prema Baltiku i istoku, odnosno prema Sovjetskom savezu. U Veneciji su Ciano i Stojadinović 18. VI razmatrali situaciju i Stojadinović je izdvojio čeho-slovačko pitanje kao najvažnije od svih. Ciano mu je izložio stav Rima s kojim se Stojadinović suglasio i stao uvjeravati Ciana da će i Jugoslavija - dođe li do krize a Italija ostane skrštenih ruku - uraditi to isto. Ni u kojem

slučaju ne namjerava da svoju zemlju uvuče u sukob s Njemačkom da bi pokušao spasiti "umjetnu i neprijateljsku Čeho-Slovačku", a još manje da usluži Francuskoj koja je otvoreno neprijateljski raspoložena prema njemu osobno. Traži samo od Italije da utječe na Mađarsku da ne bi bila inicijator napada. U takvom bi slučaju Jugoslavija i protiv svoje volje bila primorana da izvrši preuzete obaveze. "Po njegovu mišljenju - govorio je Stojadinović Cianu - Nijemci imaju na umu ovakvo nizanje problema: Austrija - već riješeno; Sudeti - u toku rješavanja; kolonije - zasad odgođeno; Poljski koridor - odgođen s i n e d i e i na koncu izlaz na Jadran, premda tu stvar toliko odlučno niječu svi odgovorni krugovi, da se zaista ne može sumnjati u njihove namjere. Rekao sam mu - zapisao je Ciano -, da takva namjera ni u kojem slučaju ne rezultira iz dosadašnjeg držanja Nijemaca, ali Stojadinović smatra, da tu stvar ne bismo smjeli posve izgubiti iz vida; Italija i Jugoslavija, usko ujedinjene, moraju uvijek budno pratiti njemačku politiku. Sve to, naravno, zadržavajući i dalje najčvršće prijateljske odnose s Berlinom, jer obje države namjeravaju da održe kao bazu svoje međunarodne djelatnosti suradnju i prijateljstvo s nacističkom Njemačkom". Zamolio je Ciana da prenese Duce-u neka "Jugoslaviju smatra kao državu povezanu s Italijom vezama jačima nego što su one, koje bi mogle proisteći iz pisanog saveza; uostalom što se tiče saveza, ako to okolnosti zatraže, taj može biti ostvaren u roku od nekoliko sati."

U Solinu su države članice Balkanskog sporazuma 31. VII. zaključile sporazum s Bugarskom kojim je Bugarskoj priznata ravnopravnost u naoružanju a istovremeno postignut i sporazum o nepribjegavanju sili dok je savjet ministara MA održao svoj posljednji sastanak na Bledu od 21. do 23. VIII 1938. Na toj "sjednici od pokapanja" - kako bi je stari Dubrovčani nazvali - bio je zaključen sporazum i s Mađarskom kojim joj države članice MA priznaju ravnopravnost u naoružanju, a istovremeno se svi, za uzvrat, odriču primjene sile u uzajamnim odnosima.

Nije trebalo dugo čekati na nove diplomatske pobjede Hitlera:

konferencija u Münchenu 29. rujna 1938. prepustila je Sudete Hitleru a time zapečatila sudbinu Čeho-Slovačke.

Stojadinović - siguran u uspjeh - raspisao je skupštinske izbore za dan 11. XII 1938. a knez Pavle je uoči izbora otputovao u London da se tamo posavjetuje s britanskim premijerom N. Chamberlainom i ministrom vanjskih poslova Lordom Halifaxom. Zanimljiva je s tim u vezi ocjena što ju je u tom putu kneza Pavla dao šef Zemljoradničke stranke J.M. Jovanović. "Njegovo Visočanstvo Knez Namesnik nalazi se u Londonu sa svrhom da sa tamošnjim političkim faktorima ugovori daljnji pravac spoljne i unutrašnje politike naše zemlje. Naročito će Njegovo Visočanstvo Knez nastojati, da pridobije Englesku za jednu politiku, koja bi efikasno sprečila daljnje ekonomsko prodiranje Njemačke u istočnu Evropu. Engleska će svakako na to pristati, tim pre, što je takva politika u liniji njene sopstvene politike. Ona već radi na tome da stvori koaliciju država i naroda, koja bi zaokružila Nemačku. U tu koaliciju ulaze Francuska, Italija, Jugoslavija i Rumunjska, a kao zasebni blok i Rusija s Poljskom. Sporazum, koji je nedavno potpisan u Moskvi između Rusije i Poljske prva je karika u tom lancu." Kritizira Stojadinovića koji nije za takvu preorijentaciju i Jovanović dalje kaže: "Dr. Stojadinović je i došao na vladu godine 1935. po želji Engleske i sa tačno određenim programom spoljne politike. Do Anšlusa radio je u smislu toga programa, posle toga on ga je prekoračio i našu zemlju je više vezao za Nemačku. Prirodno je da drugu politiku, protivnu ovoj, on ne bi mogao da vodi. Zato treba da se makne."

Taj je prvak zemljoradnika - upućen ili neupućen - ipak točno prorekao rasplet na koji nije trebalo dugo čekati.

Ciano je ponovno došao u Jugoslaviju u siječnju 1939. - kako je to i bilo dogovoreno u Veneciji. Razgovarao je često, dugo i vrlo povjerljivo sa Stojadinovićem na Belju a u Beogradu ga je primio u audijenciju i knez Pavle. Stojadinović mu je povjerio da je posve miran što se tiče unutrašnjepolitičkog položaja i osobne situacije. Hrvatsko pitanje, doduše, postoji i ono se ne može

riješiti u kratko vrijeme. Jedino godine i niz generacija moći će da promijene sadašnje činjenično stanje koje podsjeća na dugotrajna trvenja između Bavarske i Pruske, ili između juga i sjevera Italije. Uza sve to, Stojadinović je uvjeren da će u momentanoj parlamentarnoj situaciji poslije izbora biti u mogućnosti da poduzme shodne mjere u pravcu poboljšanja situacije i na tom planu. Najvećom energijom provodi stvaranje i organiziranje jugoslavenske radikalne stranke /JRZ/ koja je sadržajno i po obliku kopija fašističke stranke. Knez Pavle pomaže akciju Stojadinovića i knez je u razgovoru sa Cianom o unutrašnjem položaju izjavio da je optimist usprkos nekim teškoćama u pitanju unutrašnjeg položaja. Ustvrdio je da je Stojadinović srpski političar koji daleko odskače iznad svih ostalih. Stojadinović je Cianu - govoreći općenito o situaciji - ponovio kako je Jugoslaviji prijeko potrebno da održava veze dobrog susjedstva i uske suradnje s Njemačkom; s druge strane Jugoslavija je pripravna da poboljša odnose s Mađarskom. Ovako mu je fiksirao načelne smjernice jugoslavenske politike u bliskoj budućnosti: sve naglašenije približavanje Rimu, i, prema tome, Osovini; faktički istup iz Društva naroda opozivajući delegaciju iz Ženeve, i to u mjesecu svibnju; u blagonaklonom duhu ispitivanje mogućeg pristupa Jugoslavije paktu protiv Kominterne, osobito ako bi s njemačke strane došao avizo Jugoslaviji da bi takav pristup u Berlinu bio povoljno primljen. No, najveću su pažnju u razgovorima poklonili pitanju Albanije. Pri tom je Ciano upozorio Stojadinovića da Rim sa sve većom "zabrinutošću" promatra razvitak događaja u Albaniji; da oni, međutim, gledaju na to pitanje kao na samo i jedino talijansko-jugoslavenski problem - uzimajući u obzir da se ni jedna druga zemlja ne može i ne želi uplitati u to pitanje - i stoga je Duce odlučan da ne poduzme ni najmanju gestu prije nego što se prethodno ne sporazumi s Jugoslavijom. Stojadinović je to prihvatio i govorio s dubokim prezirom o kralju Zogu koji je i nedavno predlagao Beogradu da ga plaća, čak i protiv Talijana. Po njegovom /Stojadinovićevom/ mišljenju moguće je da Zogu za dobre novce služi Francuskoj i Engleskoj u kritičnom času za Italiju i prema tome je zabrinutost

Rima potpuno na mjestu. Po njemu postoje dva rješenja:

1. da kralja Zogua zamijene dostojnijom osobom, no sâm nezna tko bi to mogao biti;

2. da Albaniju podijele Italija i Jugoslavija.

Pri tom je dodao da zasad nije u stanju da o tome temeljito raspravlja jer pitanje nije potanko proučio. Ciano se suglasio da ne treba o toj stvari smjesta diskutirati: u danom času mogu stupiti u direktnu vezu i donijeti odgovarajuće odluke. Stojadinović se s tim složio i predložio da ne pregovaraju o tome posredstvom poslanstava nego preko osobnih i povjerljivih ljudi /F. Anfuso, šef Cianova kabineta na talijanskoj, a Stojadinovićev brat Dragomir na jugoslavenskoj strani/. Stojadinović je izrazio zabrinutost i zbog eventualne reakcije drugih sila ali je završio s time da ukoliko Njemačka ništa ne prigovori - a uvjeren je da će Nijemci intimno s velikim neodobravanjem gledati na teritorijalnu okupaciju u Albaniji - onda će ta operacija biti laka. Ciano mu je spoznio, koliko će koristi Jugoslavija izvući iz tog događaja: sporazum o demilitarizaciji albanske granice; vojni savez s Italijom koji će u tom času biti moguć i opravdan prema Njemačkoj činjenicom što će i Italija postati balkanska sila; nekoliko znatnijih korektura granice na sjeveru Albanije; ukidanje albanskog nacionalnog središta koje stalno potpiruje agitaciju na području Kosova; na kraju, obećanje talijanske podrške Jugoslaviji onoga dana kad odluči da okupacijom Soluna osigura sebi izlaz na Mediteran. Ciano je, čini se, izbjegao da u razgovoru sa Stojadinovićem precizira koje će zone u Albaniji zaposjesti Jugoslavija, a koje Italija. Dok je Stojadinović govorio o <u>podjeli</u> Albanije, Ciano je uvijek govorio o korekturama granice!

"Sve u svemu, čini mi se - zapisao je Ciano - da je taj problem upućen u pravcu povoljnog rješenja. Stojadinoviću je očito laskala ideja, da svojoj zemlji pruži konkretnu korist u obliku teritorijalnog proširenja; on me zamolio, da o tome natuknem i princu Pavlu. Kod njega sam također naišao na povoljan odaziv. On je čak manje od Stojadinovića pokazivao interesa za veličinu

teritorija, koji bi pripao Jugoslaviji. - "Mi imamo već toliko Albanaca unutar naših granica - rekao je on - i zbog njih imamo toliko neprilika, da nemam nikakve želje da se njihov broj poveća." Na taj je način ovim pregovorima probijen led, koji je okruživao albansko pitanje. Vjerujem, da će Duce, kad bude smatrao da je situacija zrela, ovo pitanje definitivno skinuti s dnevnog reda. Mislim, da ne će biti mnogo teškoća prilikom razgraničenja, na prvom mjestu zbog toga, jer ne predviđam, da bi Jugoslavija došla s pretjeranim zahtjevima, a onda i zbog toga, jer ne smatram za nas osobito važnim hoćemo li imati tisuću četvornih kilometara albanskog teritorija više ili manje. Najosnovnije je to, da se mi definitivno smjestimo na Balkanskom poluotoku i da tamo zauzmemo strateški izrazito važne položaje."

U Knezu je međutim već dulje vremena sazrijevala spoznaja da je Stojadinović na vanjskom planu otišao predaleko; da je izgubio mjeru i u unutrašnjoj politici /zelene košulje, pozdravi: Vođa, vođa!, kontakti s ustaškim prvacima poput M. Budaka, odnos prema Mačeku i drugo/ i da se intimno zanosi mišlju da postane jugoslavenski "Duce" s tim da Pavla dovede u položaj kakav u fašističkoj Italiji ima kralj - a to karađorđevska priroda "skromnog autokrate" kneza Pavla nikako nije htjela dočekati - pa je sve to / i možda još štogod/ dovelo do vješto pripremljene "zavjere". U njoj je prvi čovjek bio A. Korošec kao "osvetnik" za udaljavanje iz resora unutrašnjih poslova; ostavka nekolicine Stojadinovićevih ministara izazvala je formalno krizu i Pavle je nato otvoreno, 4. veljače pozvao Stojadinovića da preda ostavku što je, možda, najviše iznenadilo samog Stojadinovića.

DOPUNSKA LITERATURA: V. Bratulić, Politički sporazumi između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije nakon Rapalla, Jadranski zbornik, sv. VI, Rijeka-Pula 1966, str. 5-70; D. Biber, o padu Stojadinovićeve vlade, Istorija XX veka, Zbornik radova VIII, str. 5-71.

GLAVA TREĆA

Jugoslavija pred rat 1939. god.

Francuski poslanik u Beogradu R. Brugère javio je Parizu novost: da je M. Stojadinović pao i da je Dragiša Cvetković 5. veljače sastavio vladu; da postoje mnogi razlozi opravdanoj pretpostavci da je knez to učinio na sugestiju A. Korošca kojemu njegova /Koroščeva/ uloga kod konkordata uopće ne dopušta da neposredno naslijedi Stojadinovića i da je Cvetković, u garnituri ministara koji su demisionirali, jedan od najboljih prijatelja Francuske.

U novu vladu JRZ sastavljenu od Stojadinovićevih "prebjega" Dragiša Cvetković je, po nalogu kneza Pavla, pozvao iz Berlina tamošnjeg poslanika A. Cincar-Markovića i njemu kao diplomati od karijere povjerio resor vanjskih poslova. Ima autora koji tvrde /A. Smith Pavelić npr./ da je izbor pao na Cincar-Markovića, a ne na talijanskog kandidata dra I. Subbotića s razloga što je Italija - u to vrijeme - ipak imala manje važnu ulogu u evropskoj politici nego Njemačka i što je tada njemačka politika smatrala korisnim poštivati integritet Jugoslavije dok je Italija prihvaćala takvo gledište kao privremeno i oportunističko.

Cincar-Marković se u to doba nalazio u Berlinu i on je - primivši avizo iz Beograda da je postao ministar vanjskih poslova - odmah zamolio njemačkog ministra vanjskih poslova J.v. Ribbentropa da ga izvoli primiti u oproštajnu audijenciju. Otišao je u "Wilhelmstrasse" /sjedište ministarstva vanjskih poslova/ i posjetio Ribbentropa. Tom mu je prilikom Cincar-Marković rekao da je u Jugoslaviji nenadano izbila kriza, i to iz izrazito unutrašnjepolitičkih razloga ali da ta promjena neće ni u kojem slučaju utjecati na vanjsku politiku nove vlade; da će on /Cincar-Marković/ nastojati da i dalje produbljuje odnose između Njemačke i Jugoslavije i da ispita pitanje pristupa Jugoslavije paktu protiv Kominterne. Ribbentrop je Cincar-Markoviću prikazao cjelokupnu politiku Njemačke u jugoistočnoj Evropi i iz razgovora stekao utisak da je novi šef jugoslavenske diplomacije iskreno spreman

da još više uskladi vanjsku politiku Jugoslavije s Osovinom. Na pitanje Cincar-Markovića o sređivanju odnosa između Jugoslavije i Mađarske, Ribbentrop mu je odgovorio da bi Berlin pozdravio sporazum između Budimpešte i Beograda. Cincar-Marković mu je odvratio da je Knez Pavle garant da će Jugoslavija nastaviti politiku prijateljstva prema Njemačkoj i Italiji i da će to on /Pavle/ ostati i ubuduće. O Stojadinoviću Cincar-Marković nije znao ništa reći; izrazio je misao da Stojadinović ne promatra razvoj unutrašnjopolitičke situacije s optimizmom ali da spokojno čeka svoj čas da bi se opet pojavio. Nato se Cincar-Marković oprostio od Ribbentropa i otišao na novu dužnost u Beograd.

Hitler je 15. ožujka "dokusurio" Čeho-Slovačku: pristupio je vojnom zaposjednuću smanjene Čeho-Slovačke, ušao u Prag i osnovao Protektorat Češke i Moravske dok se slovačka država kao satelit stavila pod zaštitu Reicha. Dakako da je taj iznenadni potez vođe nacističkog Reicha izazvao zabrinutost i crne misli i u samom Rimu. Fašistički su se vrhovi pobojali da Berlin neće poštovati ni međusobno dogovorenu podjelu sfera prema kojoj su Jadran i jadranski susjed Italije /Jugoslavija/ ulazili u talijansku sferu kao sastavni dio Mediterana. A upravo u tome je Rim bio izvanredno osjetljiv.

Stoga je Ciano već 17. III primio njemačkog ambasadora u Rimu v. Mackensena i ozbiljna lica skrenuo mu pažnju da kolaju glasine o navodnom zanimanju Berlina za hrvatsko pitanje. "Nema sumnje - govorio je Ciano -, da je pokret Hrvata, koji se osobito u posljednje vrijeme pojačao, potaknut događajima u Češkoj i Slovačkoj. Govori se i o mogućnosti da se Maček obrati Berlinu, da tako uz njemačku pomoć ostvari svoj program o autonomiji i nezavisnosti. Iako nemam točnih i definitivnih podataka o toj stvari, ipak smatram potrebnim da ambasadora upoznam sa slijedećim: Italija, koja se praktički desinteresirala za događaje u Čeho-Slovačkoj, ni u kojem slučaju ne može poprimiti isto držanje prema eventualnostima, koje bi se ticale Hrvatske - sve to u želji da sve bude jasno i u duhu one lojalnosti, koja je uvijek karakterizirala odnose

između dviju sila Osovine. U punoj suradnji s Njemačkom, mi jednako kao i Njemačka, vodimo politiku uske i srdačne suradnje s Beogradom, a status quo Jugoslavije smatramo osnovnim elementom ravnoteže u srednjoj Evropi. S druge je strane Führer uvijek naglašavao, da Njemačka nije zainteresirana u pitanjima Mediterana općenito, a Jadrana posebice, koji smatra i u budućnosti namjerava smatrati talijanskim morem."

Tri dana kasnije v. Mackensen je donio Cianu slijedećih odgovor Berlina:

"1. Potvrđuje, da Njemačka nema nikakvih ciljeva u bilo kojoj zoni Mediterana, koji Führer smatra talijanskim morem.

2. Njemačka opovrgava sve glasine o njenom zanimanju za hrvatsko pitanje. Taj se problem nikako ne tiče ni njemačke vlade, ni njemačkog naroda.

3. Prima na znanje izjavu Italije, da se ne može desinteresirati u vezi s eventualnim modifikacijama status quo-a u Hrvatskoj. Dodaje: kao što se Italija desinteresirala za čehoslovačko pitanje, koje je Njemačka riješila u vezi sa svojim potrebama i interesima, tako će se i Njemačka stopostotno desinteresirati za hrvatsko pitanje, čim se pojavi, i Italiji prepustiti njegovo rješenje."

I Ribbentrop je pohitao da se u pismu Cianu od 20. III ispriča što su posljednji događaji predstavljali za njih u Rimu "stanovito iznenađenje" i da mu ujedno potvrdi i pismeno njemački stav o podjeli sfera. "Vama je poznata Führerova odluka - piše šef njemačke diplomacije - da je u svim pitanjima Mediterana za politiku Osovine mjerodavno mišljenje Rima i da prema tome u mediteranskim zemljama Njemačka neće nikada voditi politiku neovisno od Italije. Ova Führerova odluka bit će uvijek nepromjenljivi zakon naše vanjske politike. Isto onako kao što se Duce desinteresirao za Češku, tako se i mi desinteresiramo za hrvatsko pitanje, te ćemo u svakom slučaju u toj stvari raditi samo u vrlo uskoj vezi s talijanskim željama".

Mussolini nije htio zaostati za Hitlerom i 7. travnja izvršio zaposjednuće Albanije, potez koji je posebno ležao na srcu njegovom zetu Cianu, a jugoslavenski poslanik u Rimu, B. Hristić

došao je nato, samo službouljudno, upitati, na kojoj se bazi talijanska vlada namjerava sporazumjeti s Jugoslavijom u vezi s okupacijom Albanije. Ciano mu je odgovorio da će to pitanje raspraviti na sastanku s novim jugoslavenskim ministrom vanjskih poslova. Hristić mu je postavio i "osobno" pitanje: kakvo će naime biti držanje talijanske vlade ako Jugoslavija zaposjedne neke pogranične točke, na što je Ciano odvratio da se na to pitanje ne može odgovoriti.

U Rim je zatim stigao H. Göring da ispita raspoloženje vrhova fašističkog režima, u prvom redu samog Duce-a, prema pripremanom obračunu s Poljskom /šifra napada: Fall Weiss"/ kao i buduće namjere i planove Italije na Balkanu. U razgovoru s Mussolinijem 15. IV spomenuo je i to da je osam dana nakon akcije protiv Češke neki njemački stručnjak i pouzdanik na Jugoistoku saopćio želju nekolicine predstavnika Hrvata koji surađuju s Vladkom Mačekom da ih Göring primi. Odgovorio im je da je to nemoguće i neka se oni - ukoliko misle da vanjskopolitička pitanja moraju raspraviti sa stranom vladom, a ne vlastitom - moraju obratiti Rimu, a ne Berlinu. Njemačka strana stoji na stanovištu da Jugoslavija stoprocentno ulazi u interesnu sferu Italije. Njemačka ima u njoj samo ekonomske interese. Osovina sama po sebi - govorio je Göring - ima interes da se stvari u Jugoslaviji mirno razvijaju. Ukoliko bi, ipak, držanje vlade i pravac jugoslavenske vanjske politike bili nepouzdani, a osovinske bi je sile promatrale s nepovjerenjem, taj bi interes otpao. Jugoslavenima treba objasniti da u slučaju rata protiv zapadnih sila osovinske sile očekuju naklonu neutralnost. Duce se s tim mišljenjem složio i rekao da se Italiji pruža prilika da razjasni stav Jugoslavije prilikom posjeta novoga jugoslavenskog ministra vanjskih poslova Cincar-Markovića.

S njim se Ciano i sastao u Veneciji 22. IV i Ciano je pribilježio ovakvu formulu novog šefa jugoslavenske diplomacije: jugoslavenska je strana spremna na što užu suradnju s Osovinom, s tim da za sada ne pristupi paktu protiv Kominterne iz unutrašnjepolitičkih razloga iako ne isključuje takvu mogućnost; ako dođe do ratnog

sukoba Jugoslavija ostaje u stavu naoružane neutralnosti uz pružanje privredne pomoći Italiji i Njemačkoj, dakako u sklopu sistema Osovine, gravitirajući prije svega prema njenom južnom dijelu /Italiji/.

Cincar-Marković je odmah zatim posjetio i Berlin pa je državni sekretar u ministarstvu vanjskih poslova v. Weizsäcker cirkularnom brzojavkom od 4. svibnja obavijestio njemačka diplomatska predstavništva da se je Cincar-Marković - prilikom svog boravka u Berlinu - jasno izjasnio u prilog dotadašnje politike prijateljstva s Njemačkom i Italijom i uvjeravao da Jugoslavija neće sudjelovati u nikakvom ratnom pothvatu protiv sila Osovine nego da će, štoviše, pod svaku cijenu u eventualnom sukobu ostati neutralna. Engleska, zbog takvog stava Jugoslavije, nije uopće pokušavala da je uvlači u politiku garancija, a pri raspravljanju jugoslavensko-mađarskih odnosa pokazao je jugoslavenski ministar spremnost da se još više približe Mađarskoj. Weizsäcker, na kraju, povjerljivo saopćava da je Ribbentrop obećao Cincar-Markoviću širokogrudni postupak povodom želja jugoslavenske vlade da je Berlin opskrbi ratnim materijalom uz davanje dugoročnih kredita.

Na sastanku Ciana s Ribbentropom u Milanu početkom svibnja Ribbentrop mu je povjerio da su u Berlinu jako zadovoljni pregovorima sa Cincar-Markovićem koji je ponovio sve ono što je rekao u Veneciji. U svakoj eventualnosti Jugoslavija će ostati neutralna i ekonomski će pomagati sile Osovine. Ribbentrop je izrazio mišljenje da je u ovom trenutku u zajedničkom interesu da sačuvaju status quo Jugoslavije. Ako bi ipak nastupio njen raspad zbog unutrašnjeg procesa, Italija će biti ona sila - izjavio je on - koja će provesti rasplet, kao država koja ima pretežne interese u Jugoslaviji.

Knez Pavle je u pratnji Cincar-Markovića obišao Rim i Berlin. Ciano je 10. V unio u svoj dnevnik da je sastanak s Pavlom i Cincar-Markovićem samo potvrdio ono o čemu su već Cincar-Marković i on diskutirali u Veneciji. Pojavile su se dvije stvari koje treba zabilježiti. Jugoslaveni su odlučno protiv Turske i

predlažu formiranje jednog bloka između Rumunjske, Jugoslavije i Bugarske uperenog protiv Ankare. Razgovarao je s Pavlom prilikom flotne parade i Pavle mu je tom prilikom pokušao objasniti razloge zbog kojih je došlo do Stojadinovićeva pada: pored toga, što je došlo do rascjepa u vladinoj većini /JRZ/, Stojadinović se bavio prljavim financijskim poslovima i prikupio znatne sume, osobito u inozemstvu.

U Berlinu je Pavle bio kraljevski dočekan i njemu u čast bila je priređena velika vojna parada, a na večer predstava Wagnerovih "Majstora pjevača". Ribbentrop je u razgovorima sa Cincar-Markovićem pokušavao da postigne najavu istupa iz Društva naroda sa jugoslavenske strane, kao i istovremeni pristup paktu protiv Kominterne. Cincar-Marković nije htio ništa određenog obećati; upozorio je Ribbentropa na teškoće povezane s duboko ukorijenjenom ljubavi Jugoslavena prema "vječnoj" Rusiji /ne komunističkoj/. Državni sekretar v. Weizsäcker je cirkularnom brzojavkom 9. VI informirao njemačka diplomatska predstavništva u inozemstvu da je taj posjet protekao potpuno zadovoljavajuće. Iz izjava kneza i njegova ministra vanjskih poslova proizlazi da je Jugoslavija spremna da prema Italiji i Njemačkoj i nadalje vodi politiku prijateljstva, da se već udaljila od Društva naroda i da nije nesklona da u jednom, po mogućnosti kraćem roku iz njega istupi, da želi održati u životu Balkanski sporazum na neutralnoj osnovi i da računa s istupom Turske iz njega ili s udaljavanjem od nje, ukoliko bi se Turska i dalje vezivala uz sile koje provode politiku zaokruživanja, da Jugoslavija ne može zasad obećati svoj pristup paktu protiv Kominterne. U ostalom nisu bili zaključeni nikakvi sporazumi.

Italija i Njemačka su u međuvremenu, 22. svibnja, zaključile ugovor o savezu i prijateljstvu /"čelični pakt"/ koji je imao omogućiti Osovini da potpuno i svugdje nametne svoju volju Evropi. Mussolini je nešto kasnije /30. V/ u vezi s formalnim zaključenjem vojnog saveza izradio za Hitlera povjerljivi memorandum. U njemu je zacrtao osnovne linije vanjske politike i političke

strategije fašističke Italije u bliskoj budućnosti. U njemu Duce pored ostalog, piše da je rat između plutokratskih i zbog toga sebičnokonzervativnih snaga s jedne i jako napučenih a siromašnih nacija s druge strane neizbježiv i da se stoga Njemačka i Italija moraju pripremati za rat, no da je Italiji potrebna p a u z a sve do kraja 1942. godine. "Rat što ga pripremaju velike demokracije - stoji u sedmoj točki Mussolinijeva memoranduma - rat je iscrpljivanja. Zbog toga moramo poći od najteže pretpostavke koja u sebi sadrži stoprocentnu vjerojatnost, tj. da od ostalog svijeta Osovina neće ništa dobiti. Ta bi pretpostavka bila teška, no strateške pozicije koje je Osovina zaposjela u znatnoj mjeri umanjuju težinu i opasnost rata iscrpljivanja. Iz tog razloga treba odmah, u prvim satima rata, zaposjesti čitavo Podunavlje i Balkan. Nećemo se smjeti zadovoljiti izjavama neutralnosti, nego ćemo okupirati ta područja i iskoristiti ih za nabavku potrebnih namirnica i industrijskih proizvoda za rat. Pomoću takve munjevite akcije provedene najvećom odlučnošću ne bi izbacili iz borbe samo "garantirane države" poput Grčke, Rumunjske i Turske - kojima je u međuvremenu V. Britanija ponudila garanciju - nego bi sebi osigurali leđa. U toj igri, kao kod šaha, možemo računati s dva "piona": s Mađarskom i Bugarskom.

Hitler na taj Mussolinijev memorandum nije ništa odgovorio i Duce je neko vrijeme živio u iluziji da se Führer u svemu s njim slaže, no to nije bilo tako. Naprotiv, Hitler nije htio čekati nego je namjerno i smišljeno zaoštravao krizu oko Danziga i koridora, pretpostavljajući - a to mu je neprekidno ponavljao njegov ministar vanjskih poslova v. Ribbentrop - da Engleska neće zbog Poljske zagaziti u rat. Izbjegao je sastanak s Duce-om na Brenneru ali se zato Ciano prijavio kod Ribbentropa u Salzburgu.

Ciano je 11. kolovoza razgovarao prvo s Ribbentropom u dvorcu Fuschl kod Salzburga. Odmah na početku Ribbentrop nije htio tajiti činjenicu da situaciju drži izvanredno teškom i opasnom i da smatra da je sukob između Njemačke i Poljske neizbježiv. Analizirajući situaciju Ribbentrop je Cianu naveo slijedeće:

1. Rusija neće intervenirati u sukobu jer su pregovori savezničkih misija s Moskvom završili s potpunim neuspjehom, a u toku su /to je Ribbentrop povjerio Cianu kao najveću tajnu/ već dosta precizni razgovori između Moskve i Berlina /Ciano mu je kod toga primijetio da se tajnost tih pregovora koju su Nijemci tako zdušno čuvali teško slaže s obavezama koje izviru iz savezništva, i s totalnom lojalnošću koje se Rim pridržavao u odnosima s Berlinom/;

2. Francuska i Engleska ne mogu intervenirati jer vojno nisu spremne i nemaju sredstava da napadnu Njemačku dok je ona u mogućnosti, zahvaljujući prije svega avijaciji, koja je znatno jača od savezničkih avijacija zajedno, da bombardira francusko-engleske centre;

3. Belgija i Nizozemska imaju namjeru da sačuvaju stav najstrože neutralnosti i spremne su da brane svoj teritorij;

4. Turska, konkretno, neće ništa pridonijeti i izvještaji v.Papena, njemačkog ambasadora u Ankari, govore o tome da je ta država nezadovoljna putom, kojim se od nedavna zaputila;

5. Rumunjska ne namjerava nešto određeno poduzeti; ona će se i nadalje koprcati da održi ravnotežu i vojno ni u kojem slučaju ne predstavlja neku opasnost imajući u vidu da su Bugari i Mađari više nego dovoljni da je likvidiraju;

6. Jugoslavija je nepouzdana. U Londonu je Pavle razvio aktivnost i davao izjave koje su izrazito neprijateljske Osovini. Osim toga Jugoslavija je isto tako slaba. "Reich želi da Italija iskoristi priliku poljske afere da dokrajči svoj spor s Jugoslavijom u Hrvatskoj i Dalmaciji."

7. U pogledu Amerike Ribbentrop misli da je tamo, osobito nakon završene propagandne akcije koju je poveo brošurama, došlo do duboke izmjene stava kod javnog mišljenja i da ono u SAD sve više naginje neutralnosti i izolacionizmu. Zbog svega toga - zaključio je Ribbentrop - vrijeme je izvanredno pogodno za akciju.

Drugog su dana otišli u Berchtesgaden do Hitlera /Berghof/. Tom prilikom je Hitler izložio vojne aspekte položaja i otvoreno rekao: "Kad kucne čas napada na Poljsku - a taj će momenat nastupiti kad izbije neki teži incident ili kad Njemačka zatraži od Poljske da odredi svoj politički stav - njemačke će snage istovremeno prijeći u napad na svim točkama granice i to prema centru Poljske pravcima koji su već unaprijed utvrđeni." Dalje, rekao je Cianu da Poljska predstavlja prijetnju Njemačkoj i

prema tome Osovini. Čak kad bi Njemačka vodila politiku mira i suradnje s Poljskom, to ne bi iz temelja moglo izmijeniti situaciju; kad bi se jednog dana Njemačka i Italija - a sigurno je da će se jednog dana naći - našle u borbi sa zapadnim demokracijama, Poljska bi iskoristila tu priliku da Njemačkoj zarine nož u leđa. Njemačka se prema Poljskoj nalazi u istoj situaciji kao Italija prema Jugoslaviji. Postoje nesumnjivi znaci da će Jugoslavija sačuvati svoj stav neutralnosti prema Italiji tako dugo dok položaj Italije ostane povoljan. Pojave li se teškoće, Jugoslavija će je napasti s leđa. Zbog toga Hitler savjetuje Italiji da iskoristi prvu priliku da raskomada Jugoslaviju, okupiravši Hrvatsku i Dalmaciju.

Sutradan su nastavili razgovor i Hitler je u izjavama bio još odlučniji. Ponovio je više ili manje ono što je Cianu rekao dan ranije i istakao potrebu da se pitanje Poljske riješi definitivno. Između ostaloga rekao je i to da je Italija po svom geografskom položaju dominirajuća sila Sredozemlja i da će ona morati proširiti svoje djelo na obalama Sredozemnog mora. Ne postoji neka mogućnost sukoba između dva imperijalizma /Rima i Berlina/. Njemačka će prijeći u akciju protiv Poljske čim bude moguće; akcija će biti brza, odlučna i nemilosrdna; zapadne sile neće intervenirati. A ako bi intervenirale /a to je hipoteza koju on smatra nemogućom/, to bi značilo da su riješile da se zarate s Osovinom i ne bi prema tome propustile da proteknu te godine priprema i "pauze" koje bi bile od koristi za Italiju i Njemačku.

Duce, međutim, nije bio voljan da uđe u akciju. Zaključivši prethodno ugovor o nenapadanju sa Sovjetskim savezom /pored tajnog protokola koji je sadržavao podjelu sfera u Poljskoj/ Hitler je - prema planu - napao Poljsku 1. rujna. Izazvao je, ipak, intervenciju Zapada i objavu rata V. Britanije i Francuske dok je Duce ostao u stavu promatrača, s "puškom k nozi". U munjevitom pohodu Hitler je pregazio Poljsku; u zajednici sa Staljinom pristupio "četvrtoj diobi" Poljske ali je iz tog sukoba postepeno izrastao rat svjetskih razmjera.

DOPUNSKA LITERATURA: B. Krizman, Hitlerov "Plan 25" protiv Jugoslavije. Jugoslavija u svijetlu "Nürnberških dokumenata", Zagreb 1953; isti, Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom 1937-41, Historijski zbornik, XVII, str. 227-257.

GLAVA ČETVRTA

Razdoblje "naklone neutralnosti"

Jugoslavenska je vlada odmah pohitala da objavi izjavu o neutralnosti u tom sukobu /2. rujna 1939./ što je u novim uvjetima /rat s Velikom Britanijom i Francuskom!/ odgovaralo Njemačkoj. Hitleru je, doduše, pošlo za rukom da pregazi Poljsku ali su na poprištu ostale zapadne demokracije. Prije nego što njih prisili na kapitulaciju ili, bar, nagodbu Hitler nije imao namjeru da sâm prenosi rat na Balkan i s njim povezane teritorijalne promjene. Zato je od tog časa njegova politika prema balkanskim i podunavskim državama bila konzervativna dok se Duce kao "nezaraćena strana" nije htio u mislima i planovima odreći ideje o dizanju ustanka u Hrvatskoj i razbijanja Jugoslavije.

Jugoslavenska neutralnost odgovarala je i zapadnim demokracijama i londonski Foreign Office bio je tada s njom zadovoljan. Tadašnji prvi lord admiraliteta Winston Churchill izjavio je u rujnu 1939. jugoslavenskom poslaniku u Londonu Subbotiću da jugoslavenska neutralnost ustvari sprečava Nijemce da priđu engleskom Sredozemnom moru. On je smatrao da neutralnost Balkana zavisi od neutralne Italije i predlagao da se stvori blok neutralnih država koje bi se zajedno suprotstavile eventualnoj njemačkoj agresiji.

I Italiji je dobro dolazila neutralnost Balkana da bi i sama mogla ostati neutralna što je talijanski ambasador u Berlinu otvoreno priznao tamošnjem jugoslavenskom poslaniku I. Andriću. Noseći se mišlju da je Jugoslavija željeni cilj /a ne Grčka/ Mussolini je uznastojao da popravi odnose s Atenom i stoga je u drugoj polovici rujna bilo objavljeno saopćenje da će se talijanske i grčke trupe povući s grčko-albanske granice dublje u unutrašnjost da bi se tako javno očitovale "miroljubive" namjere talijanske vlade. Talijanski ambasador u Parizu saopćio je tamošnjem jugoslavenskom poslaniku B. Puriću da Italija želi stvaranje bloka između Mađarske, Jugoslavije, Grčke, Bugarske i Turske i da to povlačenje trupa predstavlja početak jedne akcije kojoj

je cilj da stvore takav blok. No, odmah poslije povlačenja tih trupa Ciano je saopćio generalu Guzzoniju da se njegove trupe u Albaniji povlače jer Grčka i ne stoji na putu fašističkoj Italiji nego isključivo Jugoslavija!

Čini se da je jugoslavenska vlada imala svoj plan /već u lipnju 1939./ jednog neutralnog bloka koji bi se sastojao od Jugoslavije, Mađarske, Rumunjske i Bugarske ali od njega nije bilo ništa. Na taj plan nadovezivao se rumunjski plan /plan Gefencu/, koji se temeljio na ideji da se države članice Balkanskog sporazuma, Bugarske i Mađarske obavežu da će se uzajamno uzdržati od napada u ratu. O njemu se raspravljalo, a sâm Mussolini je 15. rujna izjavio da želi stvaranje neutralnog bloka na Balkanu koji bi pod vodstvom Italije sačuvao Balkan od rata što je prihvaćao i britanski Foreign Office pod uvjetom da taj blok spriječi utjecaj Njemačke i SSSR -a. U Beogradu su 28. X saopćili talijanskom poslaniku da rumunjska vlada predlaže stvaranje balkansko-talijanskog bloka, no da jugoslavenska vlada nije dobro raspoložena prema tom projektu, i to zato jer su sukobi između država ugovornica Balkanskog sporazuma na jednoj a Bugarske i Mađarske na drugoj strani previše oštri i nepremostivi; k tome, Jugoslavija ne želi da posredstvom takvog jednog bloka dođe u sukob s bilo kojom iz tabora velesila.

U razgovoru sa Cianom 1. X 1939. Hitler je postavio tezu da se "zasad na Balkanu neće ništa nova dogoditi." Upozorio je šefa talijanske diplomacije da je i sa Sovjetskim savezom - kao što je to bilo s Italijom - uređeno pitanje interesnih sfera /tajni protokol!/ koje će Njemačka rigorozno poštivati. Iskoristio je priliku da Cianu kaže kako Italiju smatra zemljom koja treba da postane apsolutni gospodar na Mediteranu, a u vezi s tim i s pretežnim interesima u svim onim državama Balkanskog poluotoka koje leže na Sredozemnom moru. Njemačka se desinteresira za te zone i čak je spremna da pripomogne svaku talijansku inicijativu koja bi išla za tim da se poveća područje talijanske dominacije.

Njemačka je u tom času željela mir na Balkanu i u Podunavlju ali takav mir u kojem postojeće suprotnosti ne bi bile rješavane i riješene nego samo konzervirane budući da je takvo stanje bilo povoljno za širenje njenog utjecaja u pojedinim zemljama tog prostora. Taj mir bio joj je to potrebniji pošto se je stala sve više osjećati engleska blokada. Na Balkanu i u Podunavlju mogla je njemačka ratna privreda obilno nabavljati: žito u Mađarskoj, petrolej u Rumunjskoj, poljoprivredne proizvode, bakar i rude u Jugoslaviji, npr.

Jugoslavenska vlada odgovorila je tek 21. prosinca i izjavila da "sa simpatijom" prati sve napore za održavanje balkanske neutralnosti, a slično su odgovorile grčka i turska vlada, što je značilo da se pitanje odgađa.

Na drugoj strani, Italija kao "nezaraćena" održavala je i nadalje redovne diplomatske odnose s državama koje su se našle u ratnom stanju s Njemačkom - njenim najbližim saveznikom. Stoga su se diplomacije zapadnih demokracija trudile u to vrijeme "smiješnog rata" da ispitaju pravo raspoloženje Rima i da ga, eventualno, privuku na svoju stranu /imajući pred očima primjer iz 1915. god./ Tako je francuski ambasador u Rimu A. François-Poncet 24. XII 1939. upozorio Ciana da je francuska vlada zabrinuta zbog Balkana; da Weygandova armija, prikupljena u Siriji, ima zadatak da se umiješa na Balkanu da bi odbila bilo sovjetsku bilo njemačku opasnost; da u Parizu ne žele ništa poduzimati bez prethodnog sporazuma s Italijom jer joj priznaju prvenstveni interes na tom području. Ciano je to ispričao Mussoliniju i Duce mu je tom prilikom priznao da se još uvijek nosi mišlju da okupira Hrvatsku, a Ciano ga je na to upozorio da je to izvedivo ako se prethodno dogovori s Londonom i Parizom.

Duce je 4. siječnja 1940. uputio pismo Hitleru i u njemu ga stao uvjeravati da fašistička diplomacija nije nikada namjeravala formirati blok neutralnih balkanskih država. Ta je zamisao stala kod fašističkih vrhova buditi nepovjerenje onog trenutka kad su je uzele pod svoje okrilje zapadne demokracije. Mussolini smatra

da je mir u Podunavlju jedan od osnovnih interesa Njemačke, a da se rješenje njemačkog životnog prostora nalazi u Sovjetskom savezu i nigdje drugdje. Pri tom je Duce potajice priželjkivao Hrvatsku za sebe, "prema kojoj su - kako Ciano zapisuje u svoj Dnevnik pod 8. I - sve više upravljene Mussolinijeve ambicije."

Nakon posjete višestrukog agenta grofa J. Bombellesa Cianu /u toku koje je Ciano ocrtao ovakvu liniju eventualne djelatnosti prema Hrvatskoj: ustanak, zauzimanje Zagreba, povratak Pavelića, molba za talijansku intervenciju, uspostava hrvatskog kraljevstva, ponuda krune talijanskom kralju!/. Duce je pristao da se Ciano sastane s A. Pavelićem, uvjeren u korisnost takvog sastanka /do kojeg je stvarno i došlo 23. siječnja u Rimu/. Pri tom su Ciano i Pavelić utvrdili najvažnije točke priprema i akcije u Hrvatskoj, a da ironija bude veća jugoslavenski poslanik Hristić posjetio je početkom ožujka tog istog Ciana - jer je Bombelles u međuvremenu obavijestio kneza Pavla o igri koja se igra - da mu izrazi zabrinutost jugoslavenske vlade zbog događaja u Hrvatskoj i da u ime vlade zatraži da talijanske vlasti pojačaju nadzor - nad Pavelićem!

Njemačka je početkom travnja zatražila od Mađarske slobodan prolaz za njemačke trupe koje namjerava uputiti u Rumunjsku da - zbog predstojeće sovjetske akcije u Besarabiji - zaposjednu rumunjske petrolejske izvore. Mađari su se stoga obratili Mussoliniju tražeći u njega savjet i pomoć, a Duce im je poručio neka pristanu, misleći pri tom da bi mu njemačka akcija u Mađarskoj i Rumunjskoj mogla pružiti izgovor za vlastitu akciju u Hrvatskoj. "Pošto smo ostali sami - zapisao je Ciano u Dnevnik 9. travnja - Duce je govorio o Hrvatskoj. Već ga svrbe ruke. Namjerava ubrzati događaje da iskoristi nered koji vlada u Evropi. Nije rekao ništa određena osim što je uvjeren da nas Engleska i Francuska neće napasti zbog udara na Jugoslaviju."

Ambasador v. Mackensen je 20. IV javio svom ministarstvu u Berlinu da ga je Hristić, nakon duže pauze, opet jednom posjetio i pokazao veliku zabrinutost zbog glasina koje u posljednje vrijeme

Rimom kruže o nekoj, navodno predstojećoj akciji Italije protiv Jugoslavije. Hristić je o tome pred nekoliko dana razgovarao sa Cianom i Ciano se, doduše, ogradio od tih glasina ali se istovremeno upustio u opširna razlaganja o tome kako Jugoslaveni jako malo poduzimaju da održe atmosferu međusobnih odnosa s Italijom bez smetnji. Pri tom mu je spočitnuo utvrđivanje granice prema Albaniji, poduzimanje mjera vojnog značenja i na talijansko-jugoslavenskoj granici, činjenicu da je neki talijanski brod u jednoj jugoslavenskoj luci bio izfućkan i drugo, no Hristićeva objašnjavanja tih pojava nisu utjecala na Ciana da postane pomirljiviji. Mackensen je pak, sa svoje strane, potvrdio Hristiću da mu nije ništa poznato o nekim talijanskim agresivnim planovima protiv Jugoslavije, a da je, naprotiv, fundamentalan interes Njemačke i same Italije da na Balkanu vlada mir.

Zanimljivo je da je jugoslavenski poslanik u Londonu postavio u Foreign Office-u pitanje o držanju V. Britanije za slučaj da Italija napadne Jugoslaviju. Odgovorili su mu 22. IV da su potpuno bez temelja talijanske priče da Engleska izaziva rat na Balkanu; da ne treba izazivati Osovinu, da bi Engleska branila Jugoslaviju ali se ne bi umiješala ako bi Mussolini samo zgrabio malo teritorija ili koji jugoslavenski otok.

Jugoslavenska je diplomacija nastojala da s Njemačkom i nadalje održava što bolje odnose i njen šef Cincar-Marković je početkom svibnja 1940. rekao njemačkom privrednom pregovaraču C. Clodiusu da je Jugoslavija od samog početka bila odlučna da ne dopusti da joj Engleska narušava njeno trgovanje s Reichom. Obećao je Clodiusu da će njegova vlada bezuvjetno nastojati da održi izvoz u Njemačku na dotadašnjoj visini, a da ga - ako je moguće - u danom obujmu i poveća. Predsjednik vlade D. Cvetković je sutradan Clodiusu potvrdio te izjave Cincar-Markovića i rekao da je Jugoslavija odlučna da i na privrednom polju potpuno sačuva svoju neutralnost i da preuzete obaveze prema Njemačkoj u cjelosti ispuni. Na kraju je i knez Pavle pokušao uvjeriti Clodiusa da jugoslavenska vlada i on osobno preuzimaju bezuvjetno jamstvo da trgovanje

s Njemačkom neće biti narušeno; da je politička linija Jugoslavije potpuno jasna i da je u vlastitom interesu njegove zemlje da ustraje pri tome.

Knez Pavle se godinama libio da Jugoslavija konačno prizna SSSR i za njegov antisovjetski stav karakteristične su njegove izjave iz 1936. godine. U Bukureštu u razgovoru sa čeho-slovačkim poslanikom J. Šebom početkom lipnja rekao je da Jugoslavija nije protiv priznanja Sovjetskog saveza, no njoj unutrašnje prilike još uvijek ne dopuštaju da postupi slično drugim saveznicima. Priznanje Sovjetskog saveza predstavlja političku oporuku St. Radića kao permanentni zahtjev Hrvata. Prisutnost sovjetskog predstavnika u Beogradu prije nego što dođe do sporazuma s Hrvatima - govorio je on - moglo bi nepovoljno djelovati na pregovore s njima i zbog toga će biti moguće uzeti to pitanje u razmatranje tek nakon zaključenja srpsko-hrvatskog sporazuma. U studenom iste godine u Londonu, u razgovoru sa tamošnjim čeho-slovačkim poslanikom Janom Masarykom, Pavle je kao razlog do tada nesređenih odnosa sa SSSR-om naveo subverzivnu djelatnost Kominterne u Jugoslaviji. Knez mu je rekao da će možda jednom također doći do razgovora između SSSR-a i Jugoslavije; međutim, tako dugo dok Kominterna ne obustavi svoju subverzivnu djelatnost, njegove će ruke u tom pitanju biti vezane.

Međutim, s porastom ratne opasnosti stala je u glavama vodećih u Beogradu sazrijevati spoznaja da bi priznanje SSSR-a i uspostava diplomatskih odnosa s njime mogli pridonijeti jačanju vanjskopolitičkog položaja Jugoslavije koji je već pri otpočinjanju ratnih operacija protiv Poljske bio osjetljiv i težak. Tih dana pronosili su se glasovi o boravku neke jugoslavenske diplomatske ličnosti u Moskvi i službena njemačka novinska agencija DNB je 23. rujna javila iz Moskve tu vijest s dodatkom da ta osoba tamo boravi radi uspostavljanja diplomatskih odnosa. Ministar vanjskih poslova Cincar-Marković je u izvještaju od 21. IX to zanijekao i javljao da "vesti koje su se pojavile u inostranoj štampi o obnavljanju odnosa sa Sovjetima ne odgovaraju istini, nikakav emisar

naše vlade nije otputovao u Moskvu... ali ne prejudicirajući naš budući stav u ovom pitanju."

U trenutku kad je položaj Jugoslavije uslijed talijanskih prijetnji i priprema postojao još teži i izloženiji jugoslavenska je vlada poduzela prve odlučnije korake u pravcu normalizacije odnosa sa SSSR-om. Pretpostavljala je da je sovjetska vlada zainteresirana za očuvanje status quo-a na Balkanu i da će je Sovjetski savez, ipak, nekako štititi od Njemačke a pogotovo Italije. Jugoslavenski poslanik u Ankari I. Šumenković zauzeo se kod sovjetskog ambasadora Terentjeva oko uspostavljanja diplomatskih odnosa Jugoslavije sa Sovjetskim savezom, ističući da Jugoslaviji prijeti opasnost od Italije. Dobio je odgovor da SSSR želi mir i status quo na Balkanu. I tako je u Beogradu sredinom travnja 1940. bilo objavljeno da u SSSR odlazi vladina delegacija na čelu s dr M. Djordjevićem da povede pregovore o ekonomskoj suradnji. Za vrijeme boravka u Moskvi delegacija je razgovarala s Mikojanom i Molotovom, i to s Molotovom neuobičajeno dugo što je pobudilo zanimanje kod stranih diplomata, u prvom redu onih Osovine. Na kraju bio je potpisan trgovinski ugovor i Cincar-Marković je uoči samog potpisivanja javio jugoslavenskim predstavnicima u inozemstvu da se u Moskvi uspješno vode pregovori sa sovjetskim predstavnicima, no da "zasad" nema vojne misije u Moskvi. Nešto kasnije ugovor je bio ratificiran i u Beogradu izvršena izmjena ratifikacionih instrumenata. U Beograd je stigao sovjetski poslanik u Sofiji Lavrentjev koji je donio sa sobom te instrumente. To je bio uvod u normalizaciju odnosa i 10. lipnja su se obje vlade sporazumjele da uspostave diplomatske odnose, pa je o tome bio zaključen i sporazum 24. lipnja 1940. Ne dugo iza toga stigao je u Beograd i prvi sovjetski poslanik u Jugoslaviji Plotnjikov dok je u Moskvu otputovao kao jugoslavenski poslanik prvak zemljoradničke stranke dr Milan Gavrilović.

Njemačka je Vrhovna komanda - poslije uspješno okončane akcije u Danskoj i Norveškoj /šifra plana: "Weserübung"/ - prešla u noći 9./10. svibnja u napad i na zapadnom ratištu i tu odmah

zabilježila neočekivano velike početne uspjehe /šifra: Fall Gelb"/. Tog istog dana /10. V/ Ciano je primio Pavelića; međutim, nisu utvrdili nikakav datum za akciju i Ciano je preporučio Paveliću da izbjegavaju svaku preuranjenost. Referirao je Mussoliniju o tom razgovoru s Pavelićem i Duce je izrazio mišljenje da treba ubrzati događaje. Na svom kalendaru zabilježio je jedan dan početkom lipnja. Naredio je da se pozove general Gambara iz Španjolske da preuzme komandu nad trupama koje će izvršiti prodor. Zato je Ciano naredio 26. V talijanskom ambasadoru u Berlinu da D. Alfieri u berlinskim službenim političkim i vojnim krugovima oživi i ukorijeni uvjerenje da je Jugoslavija posve neprijateljska zemlja i da je, prema tome, treba smatrati kao neprijatelja sila Osovine.

Na obzorju se sve više stao ocrtavati poraz Francuske i sada ni Duce nije više mogao čekati: napustio je privremeno ideju akcije u Jugoslaviji i 10. VI objavio rat Francuskoj i V. Britaniji. Objavljujući ratno stanje u govoru "crnim košuljama" s balkona Palazzo Venezia Duce je izgovorio i ove riječi: "Svečano izjavljujem da Italija nema namjeru da uvuče u rat narode koji žive duž njenih granica na kopnu ili moru. Neka Švicarska, Jugoslavija, Grčka, Turska i Egipat upamte ove moje riječi: Zavisi samo od tih država da li će one ostati na miru ili ne."

Francuska je kapitulirala ali je na poprištu ostala još V. Britanija i stoga se Hitler, u razgovoru sa Cianom 7. VII, načelno potpuno suglasio s potrebom da se jugoslavensko pitanje likvidira u talijanskom smislu ali je uporno tražio da se to izvrši kad položaj bude povoljan strahujući da bi talijanska akcija protiv Jugoslavije mogla zapaliti čitav Balkan, dovesti do intervencije Sovjetskog saveza i, čak, izazvati eventualno uspostavljanje solidarnosti interesa između Rusije i V. Britanije koja je - poslije kapitulacije Francuske - ostala sama na poprištu.

Duce se ponovno stao zanositi mišlju da napadne Jugoslaviju i Ciano je pod 6. VIII unio u svoj Dnevnik da Duce opet i često govori o napadu na Jugoslaviju u drugoj polovici mjeseca rujna.

Pomišljao je istovremeno i na Grčku kao objekt svoga paralelnog ratovanja ali je Berlin uložio veto i Duce je u pismu od 27.VIII morao priznati Hitleru da na talijanskoj strani ne postoji nikakva namjera da promijeni planove u kojima su postigli sporazum, a koji se odnose na podunavski bazen i Balkan. Ta područja moraju ostati izvan sukoba. Mjere vojne prirode koje su poduzeli na grčkoj i jugoslavenskoj granici imaju značajke jednostavne predostrožnosti. One se odnose na dvije države koje imaju otvoreno neprijateljski stav prema Osovini i koje su spremne da joj zabiju nož u leđa čim se za to ukaže zgodna prilika.

U Rim je doputovao sâm Ribbentrop da smiri Ducea i u razgovoru s njim 19. IX priznao da se u Grčkoj i u Jugoslaviji radi isključivo o talijanskim interesima; da je stvar Italije kako će riješiti ta pitanja, te da kod toga može računati s potpunom podrškom Berlina, punom simpatija; da mu, ipak, izgleda da je zasad bolje da te probleme ostave po strani i da svu pažnju koncentriraju na uništenje Engleske, na što je Mussolini odgovorio da Italija z a s a d neće ništa poduzimati ni protiv Grčke ni protiv Jugoslavije.

Njemačka, Italija i Japan zaključili su i u Berlinu potpisali 27. rujna Trojni pakt kojim se Japan obavezuje da će poštivati vodstvo Njemačke i Italije pri stvaranju novog poretka u Evropi, a Njemačka i Italija mu za uzvrat priznaju isto pravo u velikoazijskom prostoru. No, Mussolini nije htio mirovati: odlučio se za Grčku i ne obavijestivši Hitlera detaljnije o tome napao je 20. listopada misleći da i za njega vrijedi recept munjevitog rata. Međutim, tim se potezom situacija na Balkanu i oko Jugoslavije još više zamrsila i pogoršala, a Mussoliniju se računi nisu ostvarili. Pokazalo se da je Grčka za talijanske snage pretvrd orah; zaprijetila je opasnost da talijanska agresija doživi slom na svim linijama, a takav je slom mogao imati nedoglednih posljedica za oba partnera Osovine, i to ne samo na Balkanu nego u Evropi uopće, a to Berlin ni pod koju cijenu nije smio dopustiti. Rim, pritisnut nevoljom i nepovoljnim razvitkom na grčko-albanskom

frontu, prvo diskretno, a kasnije sve otvorenije i razgovjetnije stao je aludirati na pomoć svoga osovinskog saveznika i tako stao sve više i više zavisiti od njega.

Zbog zamršene i sve opasnije situacije, knez Pavle uveo je u igru dva tajna emisara: beogradskog odvjetnika i pravnog zastupnika tamošnjeg talijanskog poslanstva Vladislava Stakića i poznatog režimskog novinara dra Danila Gregorića. Stakića je predvidio za Rim, a Gregorića za Berlin. Ciano je Stakiću 11. XI spremno potvrdio da sporazum iz 1937. godine predstavlja bazu talijanske politike, a da je po njegovom mišljenju snažna i nezavisna Jugoslavija potrebna Italiji. Ciano je pohitao u Njemačku i njemu je Hitler /18. XI/ rekao da će znatno pojačati njemačke snage u Rumunjskoj i preko Bugarske marširati protiv Grčke što, međutim, nije moguće prije ožujka 1941. godine. U razgovoru dodirnuli su i pitanje Jugoslavije kojemu je Hitler pripisivao najveću važnost. Izrazio je uvjerenje da držanje Beograda u velikoj mjeri ovisi o budućem razvoju položaja. Polazio je od ocjene da su odnosi Rima s Beogradom bili posve loši i da je bila Mussolinijeva namjera da ih još više pogorša. Izrazio je zabrinutost a bio je sretan kad mu je Ciano rekao da se talijansko-jugoslavenski odnosi u posljednje vrijeme nisu pogoršali i da ga je Duce ovlastio da potakne jugoslavensku inicijativu u pravcu povjerljivih pregovora /Stakić!/. Hitler je na to upitao da li Ciano vjeruje da će Duce biti pripravan da s Jugoslavijom sklopi sporazum na slijedećoj osnovi: jamstvo Osovine za granice Jugoslavije; prepuštanje Soluna Jugoslaviji; demilitarizacija Jadrana od strane Jugoslavije, a Ciano je odgovorio da vjeruje da će to Duce prihvatiti. Hitler je nato odvratio: "Ako je tako, onda sam siguran da ćemo Jugoslaviju predobiti za sebe! Grčka će se afera brzo pretvoriti u najveći uspjeh Osovine. Jugoslavija će dobiti Solun, Bugarska izlaz na more, a Italija čitavu ostalu Grčku. Kad izgubi Grčku i kad Egipat bude ugrožen, onda će V. Britanija praktički biti istjerana s Mediterana." Poslije toga Hitler je govorio o proceduri, kako i na koji način privući Jugoslaviju i izrazio mišljenje da bi bilo dobro da Njemačka započne pregovore s Beogradom ako uskoro ne dođe do onih povjerljivih dodira

između Italije i Jugoslavije o kojima je Ciano nešto bio natuknuo Hitleru. Ciano se, dakako, morao ograditi rekavši da mora saznati što Duce misli o tome. U toku susreta u Beču 20. XI Ciano je izvijestio Hitlera - primivši uputstva iz Rima - da je Mussolini bez rezerve suglasan s Hitlerovim prijedlozima u vezi s Jugoslavijom.

Zahvaljujući posredovanju Gregorića Cincar-Marković je dobio poziv da dođe na razgovor i Hitler mu je u Berghofu 28. XI izložio svoje planove o "konsolidaciji" Evrope, izjavivši da se Jugoslaviji pruža prilika da dobije osiguran položaj u Evropi, i to pomoću jednog pakta o nenapadanju što bi ga zaključila s Italijom i Njemačkom, a moguće je ići u određenim uvjetima i dalje u cilju konsolidacije sigurnosti Jugoslavije. Jugoslavija bi, pored toga, dobila izlaz na Egejsko more /Solin/ čime bi jugoslavenski problem bio definitivno riješen. Njemačka će u svakom slučaju provesti mjere koje planira, bez obzira na to kako će se Jugoslavija odnositi prema njenim prijedlozima, ali je upozorio istovremeno na to da će za tri mjeseca situacija moguće biti manje povoljna nego sada. Cincar-Marković se za cijelo vrijeme "razgovora" držao receptivno i nije se uopće izjašnjavao o suštini problema. Samo je izjavio da je sve dobro shvatio, da se namjerava odmah vratiti u Beograd i o svemu obavijestiti kneza-namjesnika.

Njemački poslanik u Beogradu v. Heeren je već 7. XII javio Berlinu da mu je Cincar-Marković predao memorandum jugoslavenske vlade u kojem Beograd predlaže da s Njemačkom i Italijom zaključi pakt o nenapadanju na temelju jugoslavensko-talijanskog ugovora od 25. III 1937. Međutim, Hitler je odmah povisio cijenu i Ribbentrop je 22. XII /preko Heerena/ uputio poruku Cincar-Markoviću: Führer i on uzeli su do znanja memorandum jugoslavenske vlade ali su mišljenja da zaključenje predloženog pakta ne bi zadovoljilo zahtjeve za jačanjem jugoslavenskih odnosa sa silama Osovine jer ono ostavlja još uvijek otvoreno ipitanje pristupa Jugoslavije Trojnom paktu, paktu kojemu su u međuvremenu pristupile: Mađarska, Rumunjska i Slovačka.

Ipak, da manifestira kakvu-takvu solidarnost s "novim poretkom" jugoslavenska je vlada zaključila s Mađarskom "ugovor o vječnom prijateljstvu" /12. XII 1940./ što je Mađarima savjetovao Hitler, no definiranje odnosa Jugoslavije prema Osovini Rim-Berlin ostajalo je i nadalje otvoreno.

DOPUNSKA LITERATURA: B. Krizman, Vanjskopolitički položaj Jugoslavije uoči Pete zemaljske konferencije KPJ, Peta zemaljska konferencija Komunističke Partije Jugoslavije. Zbornik radova, Zagreb 1972, str. 127-146; V. Vinaver, Spoljnopolitička pozadina uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1940. godine, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, sv. 45/1966, str. 5-60; isti, Politika Jugoslavije prema Italiji 1939-1941. godine, Istorijski zapisi, Titograd 1968, str. 67-112.

GLAVA PETA

Pristup Jugoslavije Trojnom paktu

Njemački poslanik v. Heeren je 23. XII 1940. izvijestio ministarstvo u Berlinu da je upoznao Cincar-Markovića sa stavom Führera /o tome da jugoslavenski memorandum ostavlja otvoreno pitanje pristupa Trojnom paktu/. Tom prilikom jugoslavenski ga je ministar zamolio da prenese Ribbentropu slijedeću poruku: "Bez želje da prejudicira buduće diskusije na bilo koji način, on ipak smatra da mora odmah izjaviti da je bio donekle iznenađen saopćenjem ministra vanjskih poslova Reicha. Ideja o zaključenju trostranog pakta o nenapadanju kao sredstvo konsolidacije sadašnje situacije je konačno potekla od samog Führera. Ministar vanjskih poslova je ovo njemu izričito potvrdio poslije konferencije u Berghofu dodajući da je čak - ako Jugoslavija želi - moguće i više učiniti. On /Cincar-Marković/ protumačio je ideju trostranog pakta o nenapadanju, spomenutu od strane Führera, na taj način da i dalje ostavlja otvorenim pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu."

Na njemačkoj su strani stali pripremati u međuvremenu nove planove za proljeće 1941. god. i Hitler je 13. XII izdao novu direktivu pod šifrom "Marita": plan napada na Grčku iz Bugarske. U njoj stoji da ima namjeru da u idućim mjesecima formira u južnoj Rumunjskoj grupu jedinica koju bi postepeno povećavali, pa da je s nastupom povoljnih atmosferskih prilika - vjerojatno u ožujku - upute preko Bugarske da zauzme sjevernu obalu Egejskog mora i - ako ustreba - čitavu grčku obalu.

No, stav Jugoslavije - po mišljenju Rima i Berlina - i nadalje je ostajao neodređen i Hitler je u pismu Duceu /Obersalzberg, 31. XII 1940./ za Jugoslaviju napisao da oprezno dobiva na vremenu. Budu li povoljne okolnosti, moglo bi se dogoditi da s Njemačkom i Italijom zaključi pakt o nenapadanju dok za sada nema izgleda da bi uopće pristupila Trojnom paktu. Hitler nema namjeru da od nje dobije nešto više prije nego što uspjesi na bojnom polju ne poprave psihološku klimu.

Do sastanka između Hitlera i Mussolinija došlo je 20. siječnja 1941. i tom je prilikom Führer, između ostalog, ispričao svome

talijanskom partneru da je sovjetska vlada izvršila demarš zbog ulaska njemačkih trupa u Rumunjsku ali će im on odgovoriti na odgovarajući način jer Rusi postaju bezobrazni u času kad im se zbog zime ne može ništa učiniti. Koncentracija njemačkih snaga u Rumunjskoj ima trostruki cilj: prvo, pripremanje operacija u Grčkoj; drugo, zaštita Bugarske od Sovjetskog saveza i Turske; treće, osiguranje garancije dane Rumunjskoj. Za svaki od tih zadataka potrebna je posebna grupa jedinica, sve u svemu mnogo trupa čije prikupljanje, daleko od njemačkih baza, iziskuje mnogo vremena. Moramo željeti - rekao je Hitler - da to završimo bez neprijateljske akcije. Zbog toga moramo pokazati karte što je moguće kasnije, što kasnije prijeći Dunav, zatim što prije prijeći u napad. - O Jugoslaviji kao da nije bilo govora.

Postavljeni pred novu ponudu Berlina, vladajući su vrhovi u Beogradu predložili Berlinu - posredstvom Gregorića - sastanak Ribbentropa /a možda i Hitlera/ s predsjednikom vlade Cvetkovićem. Tako je 14. II došlo u Berghofu do sastanka Cvetkovića i Cincar-Markovića s Hitlerom. Ribbentrop je o toku i rezultatu tog sastanka ovako izvijestio otpravnika poslova njemačke ambasade u Rimu /kneza Bismarcka/ s tim da o tome obavijesti Ducea: 1. Jugoslavenska vlada želi prije svega da se uskoro uspostavi mir na Balkanu. Stoga će pozdraviti ako se okonča sukob između Italije i Grčke. Ona je uostalom svijesna da bi u slučaju engleske intervencije na strani Grčke izgledi za mir bili sve nepovoljniji. Zbog toga je Jugoslavija spremna da učini sve - bilo diplomatskim putem, bilo diplomatskim pritiskom - da Englesku u tome spriječi, a ako je potrebno i primora da napusti svoje pozicije u Grčkoj. U tom cilju postavlja se pitanje da li je moguće pristupiti formiranju jednog bloka država koji bi sačinjavale Jugoslavija, Bugarska i Turska, s tim da taj i takav blok povede u tom smislu pregovore s britanskom vladom. Ako bi ti pregovori doživjeli neuspjeh, Jugoslavija bi bila moralno slobodna da optira za Osovinu. Hitler im je odgovorio da Njemačka ne može da zauzme stav u pitanju talijansko-grčkog sukoba nego da je za to jedino mjerodavno gledište Italije. Ako Jugoslavija smatra da treba nešto poduzeti u tom pitanju, neka se obrati talijanskoj vladi, odnosno

Mussoliniju. Prema praktičnim izgledima takvog pritiska na Grčku mora ostati skeptičan jer je intervencijom Engleske na strani Grčke taj sukob na Balkanu prerastao svoje prvobitno značenje i nastali su drugi problemi. Njemačka ni u kojem slučaju ne može sa svoje strane dopustiti da se Britanija još jednom ma gdje učvrsti na kontinentu i gdje god se ona pojavi, bit će napadnuta. Uostalom, kombinacija Jugoslavije sa državama kao što je Turska, koja ima savez s V. Britanijom, radi vršenja pritiska na tu istu Englesku, nije realna. Čak ako bi teoretski i bila moguća takva zajednica interesa, Hitler je uvjeren da Englezi, usprkos takvom diplomatskom pritisku, ne bi odstupili. U svakom slučaju, talijanska bi vlada bila obaviještena o toj zamisli. 2. Führer je sa svoje strane ukazao Cvetkoviću i Cincar-Markoviću da je jasan postav Jugoslavije prema situaciji na Balkanu u interesu novog poretka u Evropi i u interesu same Jugoslavije Njemačka i Italija su spremne da zaključe ugovor svojevremeno dogovoren sa Cincar-Markovićem. Dalje, obje su države voljne da prilikom uvođenja novog poretka na Balkanu vode računa o eventualnim jugoslavenskim željama o izlazu na Egejsko more /Solin/, pa je stoga ovo jedinstvena prilika za Jugoslaviju. Njena hitna izjava o solidarnosti sa silama Osovine, tj. njen brzi pristup Trojnom paktu posljednja je šansa za Jugoslaviju. Hitlerovi su gosti na to izjavili da žele s tim upoznati kneza-namjesnika a zatim što brže upoznati njemačku stranu sa stavom službenog Beograda. Možda će u danom slučaju biti potreban još jedan sastanak, i to između kneza-namjesnika i Führera.

Talijanski je otpravnik poslova u Berlinu g. Cosmelli 25. II posjetio državnog sekretara v. Weizsäckera i saopćio mu po nalogu vlade da se talijansko-jugoslavenski razgovor nastavlja na taj način što je poznati povjerenik /Stakić/ dan ranije posjetio Ducea. Stakić ga je obavijestio da je Pavle za to da zaključi s Italijom ugovor, u želji da tako proširi talijansko-jugoslavenski ugovor iz 1937. godine. Ponovno je pri tom podsjetio na već poznate jugoslavenske želje /Solin/, no rekao je i to da je Pavle mišljenja da bi se morala atmosfera poboljšati prije nego što pristupe zaključenju ugovora. Bez toga bi jugoslavensko javno

mišljenje koje stoji pod utjecajem britanske propagande bilo previše iznenađeno, a isto se može reći i za krugove bliske knezu-namjesniku koji održavaju prisne veze s britanskom kraljevskom kućom. Stoga knez moli Ducea da prema Jugoslaviji - kao predigru tom ugovoru - učini jednu prijateljsku gestu. Ta bi se mogla sastojati u bilo kojoj prikladnoj javnoj izjavi. Stakić je pokazao da je obaviješten o razgovorima u Berghofu i ukazao na važnost planiranog novog ugovora za Italiju jer bi s njim bile srušene posljednje britanske pozicije na Balkanu. Turska bi se priključila Osovini, a Grčka izgubila volju da i dalje pruža otpor. Natuknuo je da se Pavle nalazi u teškom položaju jer sada mora donijeti odluku za Jugoslaviju, a pri tom je uvjeren da V. Britanija ne može pobijediti u ratu i iz toga je povukao spomenute zaključke. Duce je - prema Cosmelliju - odgovorio Stakiću ovako: smatra da je produbljenje ugovora iz 1937. godine koristan doprinos jasnom opredjeljivanju balkanskih država prema Osovini; on, dakle, uočava prednosti takvog jednog ugovora i ima puno razumijevanje za shvatljive želje Jugoslavije u pravcu Egejskog mora, samo što ih se ne bi smjelo prerano javno precizirati. S druge strane, Duce je upozorio Pavlova emisara da valja ubrzati svrstavanje Jugoslavije u front osovinskih država, a da taj novi ugovor smatra kao principijelni preduvjet za približavanje Beograda Berlinu kao i svrstavanje Jugoslavije u sistem osovinskih sila pomoću pristupa Jugoslavije Trojnom paktu. Izjavio je svoju spremnost da učini takvu gestu kakvu predlaže jugoslavenska strana, da bi pripremili jugoslavensko javno mnijenje na taj ugovor, čime bi se tada istovremeno psihološki i pripremio pristup Jugoslavije Trojnom paktu. Duce je podvukao podudarnost talijanskih i njemačkih interesa u tom pitanju. Na kraju je Stakić izjavio da će se Pavle - kako izgleda - složiti s Mussolinijevim izlaganjima i da će on stoga ponovno doći u Rim i to zajedno sa službenim jugoslavenskim predstavnikom.

Weizsäcker je tri dana kasnije - u skladu s primljenom direktivom od 27. II - izjavio talijanskom predstavniku da razgovori započeti s Jugoslavenima /Cvetkovićem i Cincar-Markovićem/ u Berghofu sada dalje teku i da idućih dana očekuju odgovor Beograda. Zbog

toga je njemačka strana mišljenja da bi u toj stvari trebalo jedinstveno postupati, pa stoga predlaže Rimu da talijanska vlada - u slučaju da Jugoslaveni iznova dođu u Rim - zasad ne produbljuje razgovor ili ne stavlja u izgled neka utanačenja dok nije poznat rezultat pregovora njemačke strane. Ona će odmah - što se razumije samo po sebi - obavijestiti talijansku stranu o daljnjem toku pregovora s Jugoslavenima. Ukoliko bi jugoslavenski pregovarač iznova došao, predlažu da postupe kao što je naprijed skicirano i da odmah obavijeste Berlin o sadržaju jugoslavenskih saopćenja.

Mussolini se s prednjim sugestijama složio.

Njemački je poslanik u Beogradu 18. II posjetio Cincar-Markovića i tom prilikom saznao da knez-namjesnik nije još donio nikakvu odluku o novim Hitlerovim prijedlozima. Heeren je telegramom tu vijest dostavio Berlinu navodeći da je knez Pavle - premda datum još nije utvrđen - spreman da otputuje na sastanak s Hitlerom. Heeren je o tome izmijenjao s Berlinom više brzojavki; 25. II je javio da je Pavle pristao na Führerov prijedlog o sastanku u Berghofu, a 1. III izvijestio da "specijalni kurir" /šifra u korespondenciji za kneza/ s pratnjom stiže ugovorenog dana na granični prelaz kod Jezerskog u 10.30 sati po njemačkom vremenu automobilom za koji se ima na toj stanici pripremiti garaža.

Tako je 4. III u Berghofu došlo do sastanka Hitler-knez Pavle i njihov je razgovor trajao pet sati. Izlažući Pavlu opću situaciju i velike njemačke pobjede na Zapadu u proteklој godini, Hitler je prešao na V. Britaniju i ustvrdio da je ona već stvarno pobijeđena iako će rat s njom potrajati još izvjesno vrijeme. Danas se ona ne može nigdje suprotstaviti Njemačkoj. Nama je stalo - govorio je Hitler u monologu /po običaju/ kombinirajući obećanja s uvijenim prijetnjama - da stvorimo jedinstveni blok država u Evropi protiv autokracije i boljševizma. Jugoslavija je za nas od velike važnosti i njoj nesumnjivo pripada vodeća uloga na Balkanu, ukoliko se blagovremeno izjasni za novi poredak. Uostalom, danas ne postoji nikakva druga alternativa u Evropi. Gotovo sve evropske države prihvatile su novi poredak pod vodstvom Osovine.

Engleska se nigdje ne može održati na kontinentu iako stvara svoje baze i aerodrome u Grčkoj. Mi nemamo nikakvih teritorijalnih aspiracija na Balkanu niti zahtjeva prema Jugoslaviji. Njemačka jedino želi da na jugoistoku vlada mir i red i da poveća privrednu razmjenu s tim područjima, a naročito s Jugoslavijom. Zato bi Njemačka toplo pozdravila kad bi Jugoslavija već jednom izvela svoju politiku na čistinu i našla svoj put u savezništvo s Osovinom. Pristupom Trojnom paktu, Jugoslavija bi se osigurala od svih eventualnosti. U interesu je Jugoslavije da pristupi novom poretku jer bi na taj način dobila Njemačku za partnera i garancije za današnji i budući svoj teritorij. Jugoslavija mora da se sada opredijeli - govorio je Hitler. Pruža joj se jedinstvena prilika da konačno odredi svoj stav i da tako osigura svoju budućnost. U tom će joj slučaju dati garancije za njen teritorijalni integritet. A kako je danas slom Grčke samo pitanje dana, Jugoslavija bi mogla osigurati svoj izlazak na Egejsko more i dobiti Solun. Grčka neće moći da održi svoje pozicije oko Soluna; više neće ni postojati kao država a njemačke će se divizije jednog dana povući sa Balkana. Zato: ako Jugoslavija ne pristupi Trojnom paktu i svojim stavom na vrijeme ne osigura svoj zahtjev, postoji opasnost da se neka treća sila ispriječi na putu prema Solunu i Egejskom moru.

Knez je odgovorio da mu teško padaju Hitlerovi zahtjevi. Mišljenja je da je najbolje ako Jugoslavija ostane i nadalje neutralna. Da Jugoslaviju uključi u Trojni pakt sprečava ga grčko porijeklo supruge /kneginje Olge/, njegove osobne simpatije za Englesku i osobni stav prema Italiji. Ja nikako ne mogu - ustvrdio je Pavle - da pružim ruku Mussoliniju koji je ubio mog bratića Aleksandra i koji i sada šalje terorističke bande u Hrvatsku. Zato ne mogu donijeti odluku. Ipak će produžiti otpočete razgovore s vašom i talijanskom vladom. To će biti moj daljnji korak u vezi s vašim zahtjevima.

Međutim, Hitler nije popuštao jer je zbog operacija koje su predstojale /"Marita" pa zatim plan napada na SSSR - plan "Barbarossa"/ morao imati jasnu situaciju na Balkanu. Stoga je insistirao

na tome da se Jugoslavija konačno izjasni. Na Pavlove prigovore da Jugoslaveni neće nikada prihvatiti one odredbe kojima se odobrava Osovini da upotrebi državni teritorij za vojne svrhe, odgovarao je da je to manje važno, da će izbaciti vojne odredbe i da od Jugoslavije uopće neće tražiti da dopusti prelaz njemačkih snaga preko njenog državnog teritorija. Na kraju se knez "izvukao" što je izjavio da je prisiljen - budući da je odluka tako dalekosežna - da se posavjetuje sa savjetodavcima i vladom. Prema tome, knez tada još nije dao pristanak na pristup Trojnom paktu.

Pavle se 5. III neodlučan i nesiguran vratio u Beograd. Hoće li Hitler tražiti kapitulaciju? Hoće li navijestiti Jugoslaviji rat ako ne pristanu na njegove zahtjeve? Ili će i nadalje održavati normalne diplomatske odnose? U svakom slučaju knez je sazvao za 6. III sjednicu "Krunskog savjeta" kojoj su prisustvovala tri namjesnika /Pavle, R. Stanković i I. Perović/, predsjednik vlade Cvetković, potpredsjednik dr Maček, ministar vojni general P. Pešić, ministar F. Kulovec i ministar dvora M. Antić koji je vodio zapisnik.

Pavle je, prvo, upoznao prisutne s tokom razgovora s Hitlerom i saopćio prisutnima da Hitler traži pristup Trojnom paktu. Zatim je Cincar-Marković izložio vanjskopolitičku situaciju i probleme u vezi s pristupom Trojnom paktu, a poslije njega je ministar vojni u najcrnijim bojama prikazao vojne elemente situacije i iz diskusije je jasno proizlazilo da u principu treba pristupiti paktu. Na kraju su se pojedinačnim glasanjem svi članovi Krunskog savjeta izjasnili za pristup. Bilo je također zaključeno da ishode određena ograničenja i rezerve od Berlina i da se zaključci zadrže u najvećoj tajnosti, a Cincar-Marković je bio zadužen da stilizira donesene zaključke o željenim ograničenjima u ugovoru koje će zatražiti od Berlina.

Cincar-Marković je stoga sutradan pozvao u ministarstvo v.Heerena i povjerio mu slijedeće: jučer je bila održana sjednica Krunskog savjeta na kojoj je knez-namjesnik u prisutnosti ostale dvojice namjesnika, predsjednika vlade, vođe Hrvata Mačeka, vođe Slovenaca Kulovca, ministra vanjskih poslova, ministra rata i ministra

dvora izvijestio o svom razgovoru s Führerom i kancelarom Reicha i o njemačkoj želji da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu. Savjetovanje koje je potrajalo nekoliko sati pokazalo je da je pitanje jugoslavenskog pristupa Trojnom paktu vrlo ozbiljno a s obzirom na javno mnijenje jako teško. Pri tom je došla do izražaja velika uznemironost do koje je posljednjih dana došlo uslijed revizionističkih manifestacija u Bugarskoj i prema Jugoslaviji neprijateljskog pisanja bugarske štampe. Rezultat savjetovanja je taj da ministar vanjskih poslova - prije nego što se donese zaključak - preko poslanika razjasni slijedeća pitanja: da li bi Jugoslavija mogla dobiti - ako pristupi Trojnom paktu - pismenu izjavu Njemačke i Italije o tome da će se

1. poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije;
2. da se neće od Jugoslavije tražiti nikakva vojna pomoć a ni prolaz ni transport trupa za vrijeme rata;
3. da će prilikom stvaranja novog poretka u Evropi uzeti u obzir interese Jugoslavije za slobodan izlaz na Egejsko more preko Soluna.

Cincar-Marković je povodom tog pitanja još napomenuo da su i on osobno i predsjednik vlade upoznati da već postoji suglasnost u svim tim pitanjima. Tako isto izvijestio je Pavle da mu je ministar vanjskih poslova Reicha ponudio pismene garancije. Da bi se raščistila situacija, Cincar-Marković moli još jednom precizan odgovor vlade Reicha na postavljena pitanja kojih potvrda bi mnogo olakšala vladi da povede željenu politiku.

Ribbentrop je brzojavkom istog dana skrenuo pažnju poslaniku Heerenu da se knez - sudeći po općem utisku koji proizlazi iz njegova razgovora s Führerom i izjava poslaniku v. Dornbergu pri povratku - stao kolebati u svom otklanjanju i da bi se on možda, u novom razgovoru, konačno probio do odluke da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu. Budući da ga Ribbentrop pozna već dugo vremena, nosi se mišlju ne bi li trebalo predložiti knezu još jedan razgovor, i to na Bledu u toku idućeg tjedna, između njega i Ribbentropa. Ministar stoga moli poslanika, neka mu javi brzojavno što misli o tome. Istovremeno ga moli da ne razgovara zasad s jugoslavenskim ličnostima o toj ideji. Nadalje ga moli da

razvoj u Beogradu pažljivo prati i da o njemu, također brzojavno, šalje izvještaje.

Međutim, ni druga strana nije mirovala. Predsjednik SAD F.D. Roosevelt uputio je svog osobnog izaslanika pukovnika W. Donovana na Balkan da u Beogradu u drugoj polovici siječnja 1941. u nizu susreta i razgovora, obodri i ojača sve one elemente koji nisu odobravali kurs vlade i kneza. Diplomatski predstavnici i SAD /Arthur Bliss Lane/ i V. Britanije /Ronald Jan Campbell kojeg ne treba brkati s njegovim prethodnikom Sir Ronald Campbellom/ upravo su se natjecali - osobito nakon kneževa povratka iz Obersalzberga - tko će biti aktivniji. Obojica su upotrebljavali svako raspoloživo sredstvo da kneza i druge upravo <u>prisile</u> da jugoslavenska vlada otkloni Hitlerove prijedloge. U dugom i otvorenom razgovoru s američkim poslanikom Bliss Lane-om vođenom 7. III knez je priznao da se još koleba, a Lane je iskoristio priliku i uporno ispitivao, uvjeravao i preklinjao. Sâm britanski ministar vanjskih poslova A. Eden doputovao je i u Atenu /boraveći neko vrijeme na Bliskom Istoku/, predloživši prethodno Pavlu da se tajno sastanu na Cipru, a kad je to knez otklonio, poslao mu je /7. III/ posredstvom poslanika Campbella pismenu poruku u kojoj traži da Jugoslavija, u najmanju ruku, zadrži potpunu slobodu akcije. Čim je primio tu poruku, knez je naredio ministru vojnom da uputi u Grčku jednog generalštabnog oficira da izloži grčkim i britanskim komandantima namjere jugoslavenskog generalštaba, pa su tako otposlali tamo majora Milisava Perišića. Intervenirali su britanski premijer W. Churchill i predsjednik SAD Roosevelt; Eden je uputio u Beograd svog poslanika u Kairu Terence Shone-a /ranijeg savjetnika britanskog poslanstva u Beogradu/ s posebnom porukom za kneza, itd. ali od svega toga nije bilo rezultata. Došlo je još do nekoliko sastanaka Krunskog savjeta, a pošto su sa Cincar-Markovićem u toku 19. ožujka bili utvrđeni svi detalji i potrebni instrumenti za potpis ugovora što su Ribbentrop i njegovi s poslanikom u Beogradu v. Heerenom od 9. do 19. III brzojavno i telefonski utanačivali, i utanačili, bio je postignut sporazum o konačnoj redakciji. Zato je na sastanku

Krunskog savjeta 20. III bila donesena jednoglasna odluka da se pristupi Trojnom paktu. Cvetković je nato sazvao još istog dana u 21 sat sjednicu vlade u punom sastavu s jednom jedinom točkom dnevnog reda: pristup Trojnom paktu. Na sjednici su se trojica ministara /S. Budisavljević, B. Čubrilović i M. Konstantinović/ usprotivila pristupu, a kad ih preostali dio nije u tome podržao nego se izjasnio u prilog pristupu, predali ostavke /Konstantinović je svoju sutradan, na nagovor kneza, povukao/. Cvetković je na brzinu popunio vladu /D. Ikonić i Č. Nikitović/ i knez je 23. III u noći presjekao sve raspre, naredivši Cvetkoviću neka izvjesti Heerena da će sutra on /Cvetković/ sa Cincar-Markovićem otputovati u Beč, opunomoćeni da potpišu pakt. Opunomoćenici su doista sutradan otputovali i u toku ceremonije u bečkom dvorcu Belvedere 25. ožujka - pred predstavnicima Njemačke, Italije i Japana i satelitskih država Osovine i potpisnica instrumenata o pristupu /Mađarske, Rumunjske, Slovačke i Bugarske/ - u ime Jugoslavije potpisali instrumente o njenom pristupu Trojnom paktu.

DOPUNSKA LITERATURA: B. Krizman, Pristup Jugoslavije Trojnom paktu u proljeće 1941. god., Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 3-4/1970, str. 377-404.

GLAVA ŠESTA

Vanjskopolitički potezi Simovićeve vlade i njemački napad na Jugoslaviju

Pošto su obavili ceremoniju potpisa protokola o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu Hitler je to isto popodne pozvao u Beču načelnika njemačke Vrhovne komande W. Keitela na razgovor u četiri oka. Pri tom mu je povjerio da je vrlo zadovoljan što sad više na Balkanu ne mogu nastupiti nikakva neugodna iznenađenja, a zatim mu je pročitao tekst jednog pisma Mussoliniju što ga je upravo bio izdiktirao. Htio je čuti da li ima što primijetiti zbog tako radikalnih prijedloga Duce-u u tom pismu, no Keitel, poznat po svojoj servilnosti, odlučno je to zanijekao.

Međutim, Hitlera je čekalo ubrzo veliko iznenađenje jer je oficirski puč generala Dušana T. Simovića, izveden u praskozorje 27. ožujka 1941., bio odmah okrunjen uspjehom. Doveo je na vlast novu vladavinsku kombinaciju pod predsjedništvom samog Simovića s drom Momčilom Ninčićem kao ministrom vanjskih poslova. Heeren je odmah izjutra 27. III ovako obavijestio Berlin o izvršenom udaru: vojska je protekle noći zaposjela četvrt grada u kojoj se nalaze ministarstva i jutros u 7.30 na radiju je pročitana proklamacija kralja Petra u kojoj izjavljuje da stupa na prijesto i da imenuje Simovića za šefa vlade, a stanovništvo se u njoj poziva da ostane mirno. U gradu se održavaju veće demonstracije za kralja i vojsku koje su istovremeno izrazito uperene protiv pristupa Jugoslavije Trojnom paktu. Kruže glasine - javljao je v.Heeren na kraju - da su članovi dotadašnje Cvetkovićeve vlade uhapšeni.

U drugom brzojavu je zatim javio Berlinu da ga je primio - umjesto generala Simovića - novi ministar vanjskih poslova Ninčić. Ministar mu je tom prilikom rekao da je do prevrata došlo zbog neznatne podrške koju su Knez Pavle i Cvetkovićeva vlada imali u srpskom narodu. Njegova /Ninčićeva/ osoba jamči da će se produžiti politika suradnje sa silama Osovine, a osobito suradnje s Reichom. To će doći do izražaja i u deklaraciji vlade koju treba očekivati danas oko podne, nakon zaprisegnuća članova

Simovićeva kabineta. U novoj su vladi zastupljene sve srpske stranke, tako da će vlada imati za sobom čitav narod. Na Heerenovo pitanje kako će se nova vlada odnositi prema Trojnom paktu, izjavio je novi šef jugoslavenske diplomacije da o tome još ne može ništa reći. On će se zato osobno zauzimati da se i preuzete obaveze izvršuju. Heeren je ministra Ninčića s kojim je - kako stoji u brzojavci - već godinama sprijateljen upozorio na svu ozbiljnost položaja i nije ostavio nikakve sumnje u pogledu posljedica koje bi morala izazvati promjena kursa jugoslavenske vanjske politike ili samo ozbiljniji incidenti upereni protiv njemačkih građana ili Volksdeutschera. Ninčić mu je odgovorio da je potpuno svjestan položaja i izjavio da su toga jednako svjesni mjerodavni članovi novog kabineta. Vlada je izdala uputstva policiji po čitavoj zemlji da su zabranjene vanjskopolitičke demonstracije ili, čak, akcije protiv Trojnog pakta spriječe svim sredstvima. Prevrat u zemlji treba nesumnjivo pripisati nepopularnosti kneza-namjesnika i Cvetkovićeve vlade u vojsci, ali je izbio - po mišljenju njemačkog poslanika - zbog žestoke reakcije srpskih šovinističkih krugova protiv pristupa Trojnom paktu. Nova će vlada, vjerojatno, pokušavati da održi prijateljske odnose s Osovinom, no istovremeno će nastojati da se po mogućnosti vrati na politiku neutralnosti.

Nastavljajući niz brzojavki tog dana Heeren je izvjestio Berlin da sastav vlade generala Simovića jamči da će uživati podršku i u srpskim krugovima. Vlada će imati dovoljno snage da drži jedan vanjskopolitički kurs i onda ako je i nepopularan. Stoga bi sporazum s takvom vladom mogao stvoriti jasnu situaciju. Osoba ministra vanjskih poslova i suradnja hrvatskog krila /Maček/ predstavljaju jamstvo da će ostati osnovna tendencija: izbjeći sukob s Osovinom dok s druge strane treba računati - budući da su srpski članovi vlade nesumnjivo principijelno protiv pristupa Trojnom paktu - u najmanju ruku s tendencijom u pravcu slabljenja vezivanja uz Osovinu.

Von Heeren je otposlao iz Beograda i brzojavku predstavnika Gestapa Hübnera /s napomenom: za Gestapo/ i u njoj stoji da četnici stavljaju znak križa na stanove Nijemaca; da je Turistički biro

/njemački/ u Beogradu potpuno razbijen, a njemačka zastava spaljena; da je ista sudbina zadesila i talijanski ured i da se Nijemce upozorava da tu noć /od 27. na 28. III/ ne provedu u stanu. Ukoliko ne bi primio protivno naređenje Hübner će u 23 sata pristupiti spaljivanju spisa.

Nova brzojavka v. Heerena tog istog dana sadrži tri točke: u prvoj spominje da je sad u 18 sati posjetio ministra vanjskih poslova i uložio najoštriji protest zbog javljenih mu ispada u Turističkom uredu. Ninčić mu je nato izjavio da je ovlašten od vlade da mu zbog toga izrazi najdublje žaljenje. Odgovorni žandarmerijski general već je otpušten. Ninčić je odmah pozvao ministra unutrašnjih poslova /S. Budisavljevića/ i Budisavljević je Heerenu obećao najstrožu istragu i kažnjavanje krivaca; pored toga je poslaniku izjavio da može kao ministar policije, na temelju već dotad poduzetih mjera, preuzeti garanciju da se ni u Beogradu ni u unutrašnjosti neće nanijeti nikakva šteta. Poslanik je ponovno ukazao na to da bi ozbiljni incidenti mogli izazvati nedogledne posljedice i zatražio da se sastane s predsjednikom vlade kojeg dotad nije mogao vidjeti. Ninčić mu je obećao da će uznastojati da Simović primi poslanika ako mu je ikako moguće još iste večeri. U drugoj brzojavci Heeren navodi da mu je Ninčić najavio za sutra deklaraciju vlade koja da se upravo sastavlja. Stekao je najbolji utisak o stavu i orijentaciji svojih kolega u vladi koji su se svi izjasnili za usku suradnju s Njemačkom. Nitko od njih nije ni spomenuo ideju da otkažu Trojni pakt. U trećoj obavještava Berlin da je čitavo uže područje Beograda još večeras osigurano vojskom, a da mjestimično izbijaju demonstracije pretežno patriotskog sadržaja. Poslanik je odredio da mogu noćiti u zgradi poslanstva oni njemački građani koji se u svojim stanovima ne osjećaju dovoljno sigurni.

Primivši prve vijesti o izvršenom državnom udaru u Beogradu Hitler je održao ratno vijeće u kancelarskoj palači u Berlinu i sakupljenim objavio odluku da Jugoslaviju raskomada, s tim da se ne upućuju nikakvi upiti ili ultimatumi, da se susjedne države zainteresiraju da u akciji sudjeluju a da vojnu pomoć protiv

Jugoslavije traži od Italije, Mađarske i, u izvjesnoj mjeri, od Bugarske dok bi Rumunjskoj pripala, uglavnom, zadaća zaštite prema Rusiji. Hitler je ukazao na to da će se Hrvatskoj zagarantirati odgovarajući "politički postupak" - kasnija autonomija. Rat protiv Jugoslavije bit će jako popularan u Italiji, Mađarskoj i Bugarskoj jer se tim državama stavlja u izgled teritorijalno uvećanje: Italiji - jadranska obala, Mađarskoj - Banat, Bugarskoj - Makedonija.

Hitler je izdiktirao pismo Mussoliniju koje je v. Mackensen Duce-u uručio još u toku iste noći. U njemu je Führer istakao da vijesti današnjeg dana ne ostavljaju nikakvu sumnju u to da predstoji zaokret u jugoslavenskoj politici; da situaciju ne smatra katastrofalnom ali je ona, ipak, tako teška da Osovina mora izbjeći svaku pogrešku ako žele da na kraju ne ugroze cjelokupni položaj. Zbog toga je naredio sve potrebno, a Duce-a moli da u Albaniji ne poduzima idućih dana nikakve daljnje operacije, s tim da sa svim raspoloživim snagama pokuša pokriti i zaštititi najvažnije prelaze iz Jugoslavije u Albaniju a da na talijansko-jugoslavenskom frontu pojača snage svim sredstvima i najvećom brzinom. Upozorio je dalje Duce-a da je potrebna apsolutna diskrecija o predstojećim operacijama; da je bio pozvao bugarskog i mađarskog poslanika i kod njih pokušao pobuditi interes ako dođe do oružanog sukoba.

Duce je pročitao pismo i odmah, na talijanskom, izdiktirao Hitleru svoj odgovor i u njemu, između ostalog, naveo kako je uvjeren da je do državnog udara u Beogradu došlo u potpunom sporazumu s knezom-namjesnikom već prije potpisivanja. Nabrojio je Hitleru mjere koje je poduzeo i obećao da će se, na talijanskoj, strani, sve pripreme provesti što je moguće brže, okružene apsolutnom diskrecijom. "Pored Bugarske i, prije svega, mađarske suradnje - piše Mussolini - treba računati i sa separatističkim tendencijama kod Hrvata koje predstavlja Doktor Pavelić, a sâm on se nalazi u blizini Rima." Istovremeno je povjerio njemačkom ambasadoru da će se s Pavelićem sastati u Rimu već u toku jutra /28. III/.

I poslanik v. Heeren je u toku noći /27/28. III/ poslao iz

Beograda novu brzojavku i u njoj javio sadržaj svog razgovora s predsjednikom vlade Simovićem. General ga je primio u 21 sat dok je zasjedavao ministarski savjet. Odmah mu je izrazio žaljenje zbog incidenata koji su se dogodili u toku samog prijepodneva, a koji se više ni u kojem slučaju neće ponoviti. Prevrat ima unutrašnjopolitičke razloge jer knez nije znao da se okruži ličnostima s ugledom u narodu. On sâm /Simović/ bio je uvijek prijatelj Njemačke i ponosi se poznanstvom s maršalom Reicha Göringom i generalfeldmaršalom Milchom kojima moli da se izruče njegovi pozdravi. Brinut će brigu da se situacija u unutrašnjosti u najkraće vrijeme potpuno smiri.

Njemački generalni konzul u Zagrebu dr K. Freundt javio je 27. III sa svoje strane Berlinu da je knez-namjesnik konferirao u Zagrebu s Mačekom, banom I. Šubašićem i komandantom armijske oblasti; da je situacija još nejasna; da su prema posljednjoj vijesti resorni ministri ostali u kabinetu, a da je Mačekov ulazak u vladu još pod znakom pitanja. U podne je Pavle otputovao u pratnji bana u Beograd dok je Zagreb miran, a čini se i ostala Hrvatska. Stanovništvo je raspoloženo protiv Beograda, a željeznica, pošta i radio po vojsci posjednuti; telegrafski je promet, kako unutrašnji tako i onaj s inozemstvom, obustavljen; zagrebačka radio-stanica dosad je bez vijesti dok beogradska emitira vijesti o srpskom oduševljenju zbog proklamacije kralja Petra, itd., itd. Hrvatski nacionalist Sl. Kvaternik, bivši austrijski generalštabni oficir, molio je pismeno da se dostavi "nacionalističkom hrvatskom stranačkom pokretu" da vladu Reicha privole na ulazak trupa u cilju zaštite hrvatskog stanovništva. Prema izjavi potpredsjednika Hrvatske seljačke stranke Augusta Košutića, Seljačka stranka želi da svoj stav prema novoj vladi učini zavisnim od držanja Njemačke.

Sutradan /28. III/ je Heeren brzojavio ministarstvu da su ga - na povratku nakon bogosluženja u Sabornoj crkvi - dočekali na jednom mjestu s poklicima neodobravanja, i to u većem broju. Zbog toga je odmah otišao u ministarstvo da se žali zbog nedovoljnog policijskog osiguranja, a ubrzo zatim pojavio se u poslanstvu

pomoćnik ministra vanjskih poslova da mu u ime predsjednika vlade i svih ministara izrazi žaljenje. Pri tom je obećao da će odgovorni policijski organi biti kažnjeni.

Odgovarajući na prednji Heerenov telegram, poslanik E. Rintelen mu je osobno javio da ga Ribbentrop moli - u skladu s instrukcijom da mora ostati potpuno povučen - da više ne sudjeluje pri službenim priredbama; da se u danom slučaju ispriča bolešću a da zatim ne šalje svog zastupnika. Odašiljanje zastupnika dopušteno je samo onda ako ga vlada u Beogradu bude molila da zastupnik dođe i primi kakvo službeno saopćenje, a on sâm ne može tome udovoljiti, da bi tako održao fikciju bolesti.

Prislušna služba u Beogradu zabilježila je da je dr Berge tog dana iz poslanstva razgovarao s odjeljenjem za štampu u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova: "Berlin kaže, da je beogradski radio doneo vest da je u celoj zemlji zavedeno ratno stanje. Dr. Berge ispravlja ovu vest i kaže, da je zavedeno vanredno stanje, jer su zabranjeni zborovi i sve demonstracije. Berge kaže dalje: u zemlji je mir, Nemcima se ništa nije desilo. Stanje u Hrvatskoj nije još jasno. Maček se još nije odlučio da li će ostati u vladi, pa zato ne mogu ovde izdati još vladinu deklaraciju.

U zabilješki službenika ministarstva vanjskih poslova u Berlinu poslanika K. Heinburga od 28. III stoji da ga je posjetio ing. M. Derffler iz Beča koji se bavi u Jugoslaviji istraživanjem zaliha ugljena i bauksita, pa je tako dobro poznat s dr Mačekom i ministrom trgovine I. Andresom, a i knez Pavle ga je bio primio i s njim dulje razgovarao. Derffler je 28. III izjutra razgovarao s Mačekom o najnovijim događajima u Jugoslaviji i došao u Berlin da izruči Mačekovu molbu da dobije informaciju od njemačke vlade prema kojima bi se sâm mogao ravnati pri zauzimanju konačnog stava prema beogradskim događajima. Derffler je pri tom saopćio da su Mačeka beogradski događaji potpuno zatekli; da ga je ban Šubašić, koji u tom času boravi u Beogradu, telefonski informirao o situaciji, posebno o tome da su predviđeni: J. Šutej za ministra financija, I. Andres za ministra trgovine i industrije,

J. Torbar za ministra pošte i B. Smoljan za ministra bez portfelja. Nitko od njih nije pristao na imenovanje, kao što ni on sâm /Maček/ nije dao svoju suglasnost. Nabrojeni hrvatski ministri primili su svoja imenovanja još dok su bili zatvoreni u ministarstvu vojnom dok se Maček u to vrijeme nalazio u Zagrebu. Dalje, da je Maček uvjeren da će se oba slovenska ministra /Kulovec i Krek/, s kojima se jednako postupalo kao i s Hrvatima, pridružiti postupku Hrvata. Maček računa da bi pod sadašnjim prilikama moglo doći do ratnog sukoba. U tom slučaju misli da ne bi trebalo napredovati preko Hrvatske koja bi uslijed toga znatno trpjela nego u pravcu Drine. Hrvati i Slovenci jednako su protivni tome da talijanske trupe uđu u Jugoslaviju. U tom otklanjanju Talijana su Hrvati i Slovenci složni sa Srbima. Maček bi mirni razvoj uvelike pretpostavio rješenju s oružjem u ruci. U tom bi se slučaju moglo pristupiti demobilizaciji i izvanredno potrebnom održavanju poljoprivrede i trgovine. Maček vjeruje da će sadašnji kabinet za nekoliko tjedana završiti svoj vijek. Ako uđe u nj s hrvatskim ministrima mogu oni pripomoći da vlada "odumre". Maček bi prirodno - ako uđe u Simovićevu vladu - učinio izričitu rezervu u pogledu obaveze vlade na priznanje pristupa Jugoslavije Trojnom paktu. Ukoliko Hrvati ne bi sudjelovali, ne bi se - po Mačekovu mišljenju - mogla uopće sastaviti redovna vlada. Tada bi se moralo računati da za Hrvate ponovno nastaje stanje slično onom prije zaključenja sporazuma iz 1939. godine. Ing. Derffler namjerava - stoji na kraju bilješke - da 30. III avionom otputuje u Beč. Tamo ga mogu pronaći telefonom ukoliko bi trebalo Mačeku dostaviti kakvu poruku, a dan kasnije u toku popodneva iz Beča otputovati u Jugoslaviju da Mačeka obavijesti o svom putu.

Još u Berlinu Derffleru su telefonski poručili iz ministarstva vanjskih poslova "da za njegovog prijatelja /tj. Mačeka/ nema nikakvih narudžbi". To je Derffleru potvrdio i Heinburg ali je dodao da mora Mačeku reći i to da ima utisak da će Maček primiti daljnja saopćenja.

Prislušna služba zabilježila je slijedeći razgovor njemačkog

poslanstva s Berlinom vođen 29. III na večer: Vojni ataše nemačkog poslanstva saopštava Berlinu, u razgovoru sa nekim potpukovnikom, sledeće: Po pitanju kapetana Mozera mogu da saopštim sledeće. Kapetan Mozer ranjen je kamenom u glavu, u grudi i jednu ruku, ali može da vrši službu. General Josimović je danas u 12 sati posetio nemačkog poslanika i izvinio se zbog napada na kapetana Mozera. Poslanik fon Heren odgovorio je da rezerviše sebi pravo eventualnog protesta u ministarstvu inostranih poslova i da traži otštetu za povrede kapetana Mozera. Deklaracije nove jugoslavenske vlade još nema. Zbog toga nije jasan program i stav vlade. Sa strane vlade data su samo obaveštenja opšte prirode iz kojih se ne može videti tačan pravac nove vlade. Od strane vlasti tvrdi se da će vlada očuvati dosadašnji temeljni pravac. Danas je bila opet prava poplava vestima od strane engleskih agenata. Tako se proširila vest da je Mussolini podneo ostavku. Jugoslavenska vlada je odlučno ustala protiv sličnih pokušaja strane propagande. Mobilizacija održana je u potpunosti. Može se čak reći da su vojne mere ojačane. Celokupna slika položaja: sve mirno, ali uzbuđenje naroda koje je došlo kao posledica strane propagande, nije se još stišalo. Organizacija oko evakuacije članova nemačke kolonije u rukama je vojnog atašea. Jugoslovenske vlasti predusretljive su u tom pogledu. Zajedno sa članovima nemačke kolonije otputovaće i žene i deca nemačkih diplomatskih činovnika.

Simović je 29. III na večer primio talijanskog poslanika Mamelija i Heeren je odmah izvjestio ministarstvo u Berlinu da mu je sâm Mameli ovako prikazao tok tog razgovora: Simović je tom prilikom izrazio kao svoje osobno mišljenje da Jugoslavija ne smije ni pod koju cijenu dopustiti da bude opkoljena i tako prisiljena da kapitulira. Ako bi stoga zona Soluna bila zauzeta po njemačkim trupama Jugoslavija bi bila prisiljena da sebi nađe zraka u pravcu Albanije. Na primjedbu osupnutog talijanskog poslanika da takvo jugoslavensko stanovište neizbježno vodi u rat, Simović je ostao kod svoga.

Gornje stanovište predsjednika vlade - javljao je Heeren u novom

brzojavu namijenjenom ministru Ribbentropu - dijele u najboljem slučaju pojedini srpski članovi vlade, a sigurno ga otklanjaju Hrvati, Slovenci i muslimani. Ono odgovara često zastupanom mišljenju u /srpskim/ oficirskim krugovima da Jugoslavija mora okupacijom Soluna, u slučaju potrebe, vlastitom akcijom preduhitriti Nijemce da ne zaposjednu Solun. Dalje, Heeren saznaje iz pouzdanog izvora da se većina ministara Simovićeve vlade izjasnila za bezuvjetno priznanje izvršenog pristupa Trojnom paktu /25. III 1941./ i da se zalaže za lojalno ispunjenje preuzetih obaveza. Srpski član vlade dostavio mu je preko posrednika da bi se rado pristalo da pomoću odašiljanja ministra vanjskih poslova u Njemačku pokušaju raščistiti situaciju. Sâm ministar vanjskih poslova Ninčić molio je poslanika - javlja v. Heeren na kraju - da ga posjeti u ministarstvu u nedjelju 30. III prije podne.

Ninčić je poslanika u zakazano vrijeme primio i saopćio da mu može u ime vlade izjaviti da sadašnja kraljevska vlada ostaje vjerna principu poštivanja zaključenih međudržavnih ugovora kojima pripada i protokol, potpisan u Beču 25. III; da će najodlučnije nastojati da je ne uvuku u sadašnji sukob i da će glavnu brigu posvetiti održavanju dobrih i prijateljskih odnosa sa susjednim Reichom i Italijom. Kraljevska se vlada posebno zanima za način primjene spomenutog protokola pri čemu vodi računa o čuvanju svih bitnih jugoslavenskih državnih i narodnih interesa pri toj primjeni. Ninčić mu je dalje rekao kako se raduje što je postigao svoj prvi cilj, naime priznanje izvršenog pristupa Trojnom paktu od strane nove vlade. Treba još nešto vremena dobiti; tada će vlada biti u stanju da mnogo bolje osigura trajanje i pouzdanost započete politike istinskog prijateljstva nego što je to stara vlada ikada mogla. Heeren je odvratio Ninčiću da njegovu izjavu može uzeti samo na znanje i zamolio ga za obavještenje kako se ta izjava može dovesti u sklad s jučerašnjim izjavama predsjednika vlade talijanskom poslaniku. Ninčić koji - po Heerenovom mišljenju - nije o tome imao pojma vidljivo se prestrašio i uvjeravao poslanika da Simović nije niukoliko govorio u ime vlade.

Ribbentrop je tog dana pozvao Heerena da smjesta dođe u Berlin "radi referiranja". Nakon njegova odlaska iz Beograda ima otpravnik poslova /savjetnik poslanstva dr Feine/ - naređivao je šef njemačke diplomacije - ostati potpuno povučen i ukoliko bi tamošnja /jugoslavenska/ vlada željela da posredstvom poslanstva učini Berlinu kakvo saopćenje, neka se Feine ograniči samo na to da saopćenje primi do znanja a da se sa svoje strane o njemu ne izjašnjava.

S izjavom vlade o poštivanju preuzetih obaveza bio je upoznat i Mameli a nešto kasnije je Ninčić uputio svim jugoslavenskim diplomatskim predstavništvima u inozemstvu cirkularnu brzojavku kojom javlja da je informirao njemačkog i talijanskog poslanika u Beogradu da je kraljevska vlada ostala vjerna načelu poštivanja postojećih međunarodnih ugovora i, prema tome, bečkog sporazuma od 25. ožujka; da je njena glavna briga da održi politiku dobrih i prijateljskih odnosa s Njemačkom i Italijom i da će poduzeti najodlučnije korake da ne bude uvučena u sukob.

Ninčić je dao uputstva i jugoslavenskom poslaniku u Berlinu I. Andriću da posjeti nadležne u ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu i "ponudi sve koncesije koje su u skladu s nacionalnom čašću." Andrić je neprekidno pokušavao da bude primljen u ministarstvu ali mu to nikako nije polazilo za rukom. Kad mu nije pošlo za rukom da ga prime posjetio je tamošnjeg talijanskog ambasadora Alfierija da bi mu izazio žaljenje zbog situacije. Uvjeravao je ambasadora da je njegova vlada spremna da nađe rješenje za sva pitanja između Njemačke, Italije i Jugoslavije.

Povodom Ninčićeva saopćenja njemačkom i talijanskom poslaniku u Beogradu, učinjenog 30. III, Ribbentrop je telefonski razgovarao sa Cianom i tom mu prilikom rekao da Njemačka neće odgovoriti na tu izjavu i neće je ni publicirati; vrijednost te izjave može se mjeriti ako je usporede s poznatim odgovorom jugoslavenskog ministra predsjednika talijanskom poslaniku u Beogradu; stanovište Berlina ono ostaje ono isto kako je izloženo u pismu Führera Duce-u; Berlin raspolaže s novim vijestima o počinjenim nasiljima

nad Nijemcima, pri čemu je navodno 11 Nijemaca ubijeno; prate najpomnije razvoj situacije i pozvali su v. Heerena u Berlin na referat; čim bi nastupilo što novo Ribbentrop će smjesta obavijestiti Ciana odnosno Duce-a.

Simović je 31. III izjavio Mameliju da jugoslavenska vlada želi da potpredsjednik vlade Sl. Jovanović sutradan, 1. travnja, otputuje u Rim avionom da razgovara s Duce-om. Tu je Simovićevu ponudu Mameli još iste večeri saopćio Cianu koji je prvo pristao, da bi za nekoliko sati pristanak stornirao.

O tome je jugoslavenska prislušna služba zabilježila:

"Italijanski poslanik Mameli traži vezu sa kabinetom ministarstva inostranih poslova u Rimu, a za slučaj da nema u kancelariji šefa kabineta moli da mu daju vezu sa g. Ferariem /zapravo Carlo De Ferraris, jedan od Cianovih tajnika/ u ministarstvu. Ferari mu saopštava da je primio njegova dva telegrama. Zatim italijanski poslanik kaže da ima da mu saopšti važnu stvar. Kaže da je pretsednik jugoslovenske vlade pozvao g. Mamelia u Glavni generalštab. G. Mameliu stavljen je na raspoloženje auto Glavnog generalštaba. Pretsednik vlade saopštio je g. poslaniku želju jugoslovenske vlade da sutra u 9 sati potpretsednik vlade Slobodan Jovanović putuje za Rim avionom. Jugoslovenska vlada želi da bude primljen kod g. Mussolinia.

Ferari odgovara Mameliu da će u toku najkraćeg vremena saopštiti italijanskom poslaniku stav ministarstva inostranih poslova"

"Italijanski ministar inostranih poslova grof Ćano razgovara u 23.05 čas sa italijanskim poslanikom u Beogradu g. Mameliem:

Možeš da javiš pretsedniku Ministarskog saveta, kaže grof Ćano, da potpretsednik vlade može da putuje u Rim i da će sutra biti primljen od Dučea. Tačan sat prijema sada se ne može precizirati, pošto je Duče mnogo zaposlen, ali u toku sutrašnjeg dana potpretsednik će sigurno biti primljen.

Poslanik Mameli kaže, da prema tome g. potpretsednik vlade može

da odleti u Rim avionom u utorak ujutro u 9 čas., kao što je ranije izvestio ministarstvo.

Ćano odgovara: da, samo molim, da mi potvrdiš čas odlaska.

Dalje grof Ćano pita, kako se zove potpretsednik vlade.

Mameli odgovara: zove se Jovanović, ali treba da znaš, da nije Hrvat nego Srbin.

Dobro, odgovara Ćano, uzimam na znanje, i time se razgovor završava.

Grof Ćano ponovo razgovara sa poslanikom Mameliem u 23.30 čas. i saopštava:

U vezi sa mojim prvim saopštenjem o putovanju potpretsednika vlade molim te, da hitno izvestiš, da se cela stvar sa prijemom mora da odloži.

Na pitanje g. Mamelia: za kada se odlaže, Ćano odgovara: Pa recimo najbolje za prekosutra, pošto sutra Duče ne može da ga primi. Međutim pazi, završava Ćano, nemoj da se obavezuješ.

Mameli odgovara, da je to odlaganje možda dobro došlo, pošto su u Beogradu bili zabrinuti, da li će se do sutra ujutro moći da organizuje putovanje, jer je sada dockan.

Ćano pita: Znači, da si ti saopštio moju poruku.

Mameli: Jesam, razgovarao sam sa potpretsednikom vlade.

Ćano: Dobro, pohitaj da izvestiš o odlaganju."

Njemački generalni konzul u Zagrebu Freundt javio je 1. IV Berlinu da je službenik konzulata /Mitterhammer/ obavijestio Mačeka u smislu primljenih uputa /da njemačka strana želi da otkloni svaku suradnju sa Simovićevom vladom, a Maček mu je pri tom rekao da je u Beograd otposlani potpredsjednik HSS Košutić postavio Simovićevoj vladi slijedeće uvjete: priznanje pristupa Trojnom paktu i provođenje u duhu pakta; imenovanje dvojice namjesnika pored kralja od kojih jedan Hrvat; ostavka ministra vojnog /Ilića/ i eliminiranje utjecaja vojske na politiku. Maček drži

da taktički nije svrsishodno povlačenje i ostavka ministara-Hrvata. Principijelno, pri sadašnjoj situaciji ne bi ulazio u vladu. Ući će u nju, ako se na taj način može izbjeći rat. Maček je dalje obećao najveću diskreciju o primljenom savjetu, a kao održivača veze označio Košutića. Sa Derfflerom - javlja Freundt - nema on /konzul/ još vezu.

Brzojavkom njemačke obavještajne službe Sl. Kvaternik je istog dana zamolio da Berlin - ukoliko bi se Maček obratio na njemačku vladu s molbom za zaštitu - odgovori ovako /da bi tako izbjegli podjelu u hrvatskim redovima/: "Njemačka vlada uzima sa zadovoljstvom to na znanje, upućuje na usku suradnju sa Kvaternikom."

Savjet Berlina /Ribbentropa/ Mačeku što ga je Mitterhammer bio prenio glasio je ovako: "Mi hitno odvraćamo njega i druge hrvatske vođe od toga da u bilo kojoj formi surađuju sa sadašnjom beogradskom vladom. Dakako da davanje takvog savjeta s naše strane zahtijeva najstrožu diskreciju. Ukoliko bi postupio po našem savjetu, željeli bismo da s njim ostanemo u vezi, što bi i on, sa svoje strane, morao obezbijediti pomoću odgovarajućih posrednika.

Poslanik Rintelen iz ministarstva vanjskih poslova javio je Zagrebu /Freundtu/ u toku dana /1. IV/ da polaze u Zagreb avionom W. Malettke u ime Rosenbergovog štaba i dr Edmund Veesenmayer kao osobni opunomoćenik ministra Ribbentropa radi uspostavljanja veze s hrvatskim prvacima. Naglasio je da su oni /Malettke i Veesenmayer/ ovlašćeni da s njima pregovaraju u smislu primljenih uputstava.

Malettke je imao dvostruki zadatak: od strane Ribbentropa bio je zadužen da utječe na Mačeka da uspostavi "slobodnu, nezavisnu Hrvatsku" i da smjesta pošalje s Malettke-om u Berlin jednog pregovarača.

Freundt je sutradan telegrafski izvijestio Berlin da je Maček - kao rezultat razgovora vođenih tog dana - saopćio posredniku da Košutić putuje u Beograd da bi dobio garanciju za prihvat postavljenih uvjeta kojima je dodao i zahtjev da se Njemačkoj pruži

zadovoljština. Pozdravni telegram Simovića upućen Göringu dokazuje mu da tamo /u Beogradu/ postoji sklonost popuštanju. Pošto prihvate njegove uvjete otputovat će sâm u Beograd. Misli da će tamo bolje služiti i interesima Reicha. Posjeduje još neograničeno povjerenje hrvatskih seljaka i čak misli da uživa kod srpskih seljaka više povjerenja nego mnogi srpski ministar. Namjera mu je da zatim otputuje u Berlin u ime vlade. Ako bi sada putovao u Berlin, to bi bio otvoreni "affront" Beogradu, a sadašnja mobilizacija više ne dopušta da pošalje u Njemačku zamjenika. Prema njegovim informacijama Simović je već neke od mladih oficira koji su sudjelovali u puču kaznio, a protiv komunista vlada poduzima oštre mjere. Maček je dodao još i to da se Eden - protivno tvrdenju njemačkog radija - ne nalazi u Beogradu i da su mu /Edenu/ odanle javili neka ne dolazi. Mačekove izjave - komentira Freundt lišene su odlučnog stava i njegova nastojanja - čini se - jednako su upravljena na održanje mira s Njemačkom kao i na daljnji opstanak Jugoslavije.

U Zagrebu je Veesenmayer održavao dodir s ustaškim elementima dok je Malettke otišao direktno k Mačeku. Maček mu je tom prilikom /3. IV/ - prema izvještaju dra Freundta Berlinu - izjavio slijedeće:

1. kategorično otklanja svaku diskusiju o nezavisnoj Velikoj Hrvatskoj;
2. izjava o Trojnom paktu ojačat će srpsku dobru volju;
3. Mačeku je jasno da Jugoslavija mora pružiti zadovoljštinu njemačkom Reichu;
4. Maček hoće - ukoliko je Berlin s tim suglasan - da ponudi vladi da osobno povede razgovore s Reichom o ponovnom priznanju pristupa Trojnom paktu i pružanju dovoljne zadovoljštine;
5. Kralju Petru treba dodijeliti dvije ličnosti s dovoljno ovlaštenja;
6. ne može se diskutirati o ideji separacije Slovenije, a ni o njenoj podjeli.

Otpravnik poslova Feine je 3. IV iz Beograda javio Berlinu da ga je Ninčić pozvao na razgovor, a Feine mu je - u skladu s

primljenim instrukcijama - odgovorio da će mu poslati jednog od gospode s poslanstva da primi njegova saopćenja. No u to se ministar nije htio upustiti nego je pozvao k sebi predstavnika DNB dra Grubera i saopćio mu slijedeće /s tim da to prenese nadležnima/: Talijani su ga pozvali u Rim da rasprave s njim situaciju, no on smatra pravilnijim ako pregovara direktno s Berlinom. U svako je doba spreman da dođe u Berlin najbržim putem da tamo povede razgovor s Führerom i ministrom Ribbentropom.

Mameli mu je - javlja Feine istog dana - javio da će on tog dana u podne, po nalogu vlade, saopćiti Ninčiću da od strane Beograda predloženi posjet Rimu ima samo onda smisla ako prethodno stvore dostatnu podlogu za pregovore. U protivnom takav je put ne samo bez svrhe nego, moguće, i opasan.

Ninčić je kao posrednika iskoristio svog brata Velizara da isforsira poziv u Berlin na pregovore, no sve je to bilo uzalud jer su kocke bile bačene. Pripreme za napad bile su okončane i iz Berlina je ministarstvo vanjskih poslova 6. travnja u 4 sata izjutra otposlalo brzojavku /s Ribbentropovim potpisom/ koja je glasila: "Trojni pakt. Potvrditi primitak." što je značilo da neprijateljstva Osovine s Jugoslavijom započinju. To nije mogao spriječiti ni zaključeni i upravo u te sate u Moskvi potpisani jugoslavensko-sovjetski ugovor o prijateljstvu i nenapadanju.

DOPUNSKA LITERATUA: Ferdo Čulinović, Dvadeset sedmi mart, Zagreb 1965.

D O D A T A K

Pakt Društva naroda

Visoke strane ugovornice,

Smatrajući, da je za razvoj suradnje među narodima i za osiguranje mira i sigurnosti potrebno:

prihvatiti stanovite obaveze, da se ne će utjecati ratu;

javno održavati međunarodne odnošaje osnovane na pravdi i časti;

strogo se držati propisa međunarodnog prava, koji se od sada priznavaju stvarnim pravilom za ravnanje vlada;

podržavati pravdu i savjesno poštivati sve obveze ugovora u uzajamnim odnošajima organiziranih naroda,

usvajaju ovaj pakt Lige naroda.

Članak 1.

1. Iskonskim članovima Lige naroda jesu oni potpisnici, kojih se imena nalaze u dodatku ovoga pakta, kao i države, također imenovane u dodatku, koje budu bez ikakve ograde pristupile tome paktu s izjavom, položenom u tajništvu u roku od dva mjeseca od stupanja pakta na snagu. To se ima saopćiti svima drugim članovima Lige.

2. Svaka država, dominion ili kolonija, koja se slobodno upravlja, a koja nije označena u dodatku, može postati članom Lige, ako se dvije trećine skupštine izjave za njezin pristup, ali samo ako dade stvarna jamstva o svojoj iskrenoj namjeri, da će se držati svojih međunarodnih obveza, i ako prihvati po Ligi određeni propis o svojim vojnim, pomorskim i zračnim silama i oružanju.

3. Svaki se član Lige može, obznanivši svoju namjeru dvije godine unaprijed, povući iz Lige, ako je u doba istupa ispunio sve svoje međunarodne obveze i sve svoje obveze iz toga pakta.

Članak 2.

Djelovanje Lige, kako je opisano u tome paktu, vrše skupština i vijeće, kojima pomaže stalno tajništvo.

Članak 3.

1. Skupštinu sačinjavaju predstavnici članova Lige.

2. Ona se sastaje u ustanovljenim razdobljima i u svakom drugom trenutku, ako to prilike zahtijevaju, u sjedištu Lige ili na drugom mjestu, koje bude određeno.

3. Skupština odlučuje o svakom pitanju, koje ulazi u krug Ligine djelatnosti ili se tiče svjetskog mira.

4. Svaki član Lige može imati najviše tri predstavnika u skupštini, a raspolaže samo jednim glasom.

Članak 4.

1. Vijeće sačinjavaju predstavnici glavnih savezničkih i udruženih sila kao i predstavnici četiriju drugih članova Lige. Ta četiri člana Lige odredjuje skupština slobodno i u vrijeme, koje po nahodjenju izabere. Do prvog imenovanja po skupštini članovima su vijeća predstavnici Belgije, Brazilije, Španjolske i Grčke.

2. Vijeće može uz odobrenje većine skupštine odrediti druge članove Lige, koji će od tada biti stalno zastupani u vijeću. Ono može uz jednako odobrenje povećati broj članova Lige, koje će skupština birati, da budu zastupani u vijeću.

2. bis. Skupština utvrdjuje većinom od dvije trećine pravila o izboru nestalnih članova vijeća, a napose pravila o trajanju njihova mandata i o uvjetima ponovne izberivosti.

3. Vijeće se sastaje, kada to prilike zahtijevaju, a najmanje jedamput na godinu, u sjedištu Lige ili na drugome mjestu, koje bude odredjeno.

4. Vijeće odlučuje o svakom pitanju, koje ulazi u krug Ligine djelatnosti ili se tiče svjetskog mira.

5. Svaki član Lige, koji nije zastupan u vijeću, poziva se da pošalje predstavnika, da sudjeluje kao član na svakoj sjednici vijeća, kada je pred vijeće izneseno pitanje, koje ga posebno zanima.

6. Svaki član Lige, zastupan u vijeću, raspolaže samo jednim glasom i ima samo jednog predstavnika.

Članak 5.

1. Za odluke skupštine ili vijeća traži se jednoglasnost na sastanku zastupanih članova Lige, osim ako ovaj pakt ili odredbe ovoga ugovora izričito ne odredjuju protivno.

2. Sva pitanja postupka, koja se postavljaju na sastancima skupštine ili vijeća, uključivši odredjivanje odbora za proučavanje posebnih predmeta, uredjuje skupština ili vijeće i odlučuje o njima većinom na sastanku zastupanih članova Lige.

3. Prvi sastanak skupštine i prvi sastanak vijeća bit će sazvani po predsjedniku Sjedinjenih država Amerike.

Članak 6.

1. Stalno tajništvo ustanovljeno je u sjedištu Lige. Njega sastavljaju glavni tajnik te potrebni tajnici i osoblje.

2. Prvi glavni tajnik označen je u dodatku. U buduće će glavnog tajnika imenovati vijeće uz odobrenje većine skupštine.

3. Tajnike i osoblje tajništva imenuje glavni tajnik uz odobrenje vijeća.
4. Glavni tajnik Lige je time ujedno glavni tajnik skupštine i vijeća.
5. Članovi Lige nose Ligine troškove u razmjeru, koji odredi skupština.

Članak 7.

1. Sjedište Lige je ustanovljeno u Ženevi.
2. Vijeće može svaki čas odlučiti, da ga ustanovi na svakome drugom mjestu.
3. Sve službe Lige ili ureda, koji se uz nju prislanjaju, uključivši tajništvo, jednako su pristupačne muškarcima i ženama.
4. Predstavnici članova Lige i njezini službenici uživaju diplomatske povlastice i imunitet u vršenju svoje službe.
5. Zgrade i zemljišta, zauzeti po Ligi ili njenim službenicima ili po predstavnicima, koji prisustvuju njezinim sastancima, jesu nepovredivi.

Članak 8.

1. Članovi Lige priznaju, da održanje mira zahtijeva smanjenje narodnih oružanja na najmanju mjeru, spojivu s narodnom sigurnošću i s izvršenjem međunarodnih obveza, koje nameće zajednička akcija.
2. Vijeće priprema, uzimajući u obzir zemljopisni položaj i posebne okolnosti svake države, osnove toga smanjenja u svrhu, da ih razne vlade ispitaju i o njima odluče.
3. Te osnove imadu se svakih deset godina podvrgnuti ponovnom ispitivanju i reviziji.
4. Pošto ih budu razne vlade usvojile, u njima utvrđena granica oružanja ne može se prekoračiti bez privole vijeća.
5. Smatrajući, da privatna proizvodnja municije i ratnog materijala daje povoda teškim prigovorima, članovi Lige povjeravaju vijeću, da se pobrine za mjere, podesne, da se otklone njihove nepovoljne posljedice, uzimajući u obzir potrebe članova Lige, koji ne mogu proizvoditi municiju i ratni materijal, što su potrebni za njihovu sigurnost.
6. Članovi Lige obvezuju se, da na najiskreniji i najpotpuniji način izmjenjuju sve podatke, koji se odnose na ljestvicu njihova oružanja, na njihove vojne, pomorske i zračne programe, te na stanje onih njihovih industrija, koje su podesne da budu iskorišćene za rat.

Članak 9.

Obrazovat će se stalni odbor, da daje vijeću svoje mišljenje o izvršivanju odredaba članaka 1. i 8. kao i općenito o vojnim, pomorskim i zračnim pitanjima.

Članak 10.

Članovi Lige obvezuju se, da će poštivati i održavati protiv svakog izvanjskog napadaja cjelovitost područja i sadanju političku nezavisnost svih članova Lige. U slučaju napadaja, prijetnje ili pogibli napadaja vijeće se brine za sredstva, kojima će se osigurati izvršenje te obveze.

Članak 11.

1. Izričito se očituje, da svaki rat ili prijetnja ratom, bilo da neposredno pogađa jednoga od članova Lige ili ne, zanima čitavu Ligu i da ona mora poduzeti mjere, podesne za uspješno održanje mira medju narodima. U takovu slučaju glavni tajnik odmah saziva vijeće na zahtjev svakoga člana Lige.

2. Povrh toga se očituje, da svaki član Lige ima pravo da prijateljski upozori skupštinu ili vijeće na svaku okolnost, koja može pogoditi medjunarodne odnošaje i koja po tome prijeti da pomuti mir ili sporazum medju narodima, o kojemu ovisi mir.

Članak 12.

1. Članovi Lige uglavljuju, ako se medju njima pojavi spor, koji bi mogao dovesti do prekida, da će ga podvrći bilo postupku arbitraže ili sudbenom rješenju, bilo ispitivanju vijeća. Oni uglavljuju takodjer, da se ni u jednom slučaju ne će uteći ratu prije izminuća roka od tri mjeseca nakon arbitražne ili sudbene odluke ili izvješća vijeća.

2. U svim slučajevima, što ih predvidja ovaj članak, odluka ima biti donesena u primjerenom roku, a izvješće vijeća ima biti doneseno unutar šest mjeseci od dana, kada mu je spor podnesen.

Članak 13.

1. Članovi Lige uglavljuju, ako se medju njima pojavi spor, koji je po njihovu mišljenju podesan za arbitražu ili sudbeno rješenje, a ako taj spor ne može biti na zadovoljstvo uredjen diplomatskim putem, da će pitanje u cijelosti podnijeti na arbitražu ili na sudbeno uredjenje.

2. Očituje se, da sporovi o tumačenju nekog ugovora, o ma kojoj točki medjunarodnog prava, o opstojnosti svake činjenice, koja bi, ako se utvrdi, tvorila prekršaj neke medjunarodne obveze, te o opsegu ili o naravi odštete, koja se ima dati za takav prekršaj, spadaju medju takve, koji su općenito podesni za arbitražu ili sudbeno rješenje.

3. Spor će se podnijeti stalnom sudu medunarodne pravde ili bilo kojem sudištu, označenom po strankama ili predvidjenom u njihovim prijašnjim ugovorima.

4. Članovi Lige se obvezuju, da će u dobroj vjeri izvršiti izrečene presude, i da se ne će uteći ratu ni proti jednom članu Lige, koji ih se bude držao. U nedostatku izvršenja presude vijeće predlaže mjere, koje imadu osigurati njezin učinak.

Članak 14.

Vijeću se povjerava, da pripravi nacrt o ustrojenju stalnog suda medjunarodne pravde i da ga podnese članovima Lige. Taj će sud biti nadležan za sve sporove medjunarodnog značaja, koje će mu stranke podnositi. On će takodjer davati savjetodavna mišljenja o svakom sporu ili o svakoj točki, što mu ih budu predložili vijeće ili skupština.

Članak 15.

1. Ako se medju članovima Lige pojavi spor, koji bi mogao dovesti do prekida, i ako taj spor nije podvrgnut postupku arbitraže ili sudbenom uredjenju, predvidjenom u članku 13., članovi Lige uglavljuju, da će ga iznijeti pred vijeće. Zato je dosta, da ma koja stranka u sporu obavijesti o tom sporu glavnog tajnika, koji odredjuje sve, što je potrebno u svrhu istrage i potpunog ispitanja.

2. Stranke imadu u najkraćem roku saopćiti glavnom tajniku prikaz svoga spora zajedno sa svim odnosnim činjenicama i dokaznim spisima. Vijeće može naložiti njihovo bezodvlačno objavljenje.

3. Vijeće nastoji, da osigura uredjenje spora. Ako u tom uspije, objavljuje u onoj mjeri, koju drži korisnom prikaz činjenica i razjašnjenja o sporu te odredaba njegova uredjenja.

4. Ako spor nije mogao biti uredjen, vijeće sastavlja i objavljuje izvješće, izglasano bilo jednoglasno bilo većinom glasova, koje sadrži prikaz činjenica spora te preporuke, što ih drži najpravičnijima i najpodesnijima za taj slučaj.

5. Svaki član Lige, zastupan u vijeću, može jednako objaviti prikaz činjenica spora i svoje vlastite zaključke.

6. Ako je izvješće vijeća prihvaćeno jednoglasno, ne računajući za tu jednoglasnost glasove predstavnika stranaka, članovi se Lige obvezuju, da ne će pribjeći ratu ni proti jednoj stranci, koja se drži preporuka izvješća.

7. U slučaju, da vijeće ne uspije, da njegovo izvješće prihvate svi njegovi članovi osim zastupnika svih stranaka u sporu, članovi Lige pridržavaju sebi pravo postupati, kako budu smatrali potrebnim za održanje prava i pravednosti.

8. Ako jedna od stranaka tvrdi i ako vijeće nadje, da se spor odnosi na pitanje, koje medjunarodno pravo ostavlja isključivoj nadležnosti te stranke, vijeće će to ustanoviti u izvješću, a da ne preporuči nikakvo rješenje.

9. Vijeće može u svim slučajevima, što ih predvidja taj članak, iznijeti spor pred skupštinu. Skupštini će trebati isto tako predložiti spor na zahtjev jedne od stranaka; taj će zahtjev trebati podnijeti unutar četrnaest dana od časa, kada je spor iznesen pred vijeće.

10. U svakom pred skupštinu iznesenom slučaju odredbe toga članka i članka 12., koje se odnose na postupak i na ovlasti vijeća,

primjenjuju se jednako na postupak i na ovlasti skupštine, no time, da izvješće, koje skupština sastavi uz odobrenje predstavnika u vijeću zastupanih članova Lige i većine ostalih članova Lige, izuzimajući u svakom slučaju predstavnike stranaka, imade isti učinak kao izvješće vijeća, prihvaćeno jednoglasno od njegovih članova izuzev predstavnike stranaka.

Članak 16.

1. Ako se član Lige usuprot u člancima 12., 13. ili 15. preuzetim obvezama uteče ratu, smatra se ipso facto, da je počinio ratni čin proti svima ostalim članovima Lige. Ovi se obvezuju, da odmah prekinu s njim sve trgovačke ili financijalne veze, da zabrane sve odnošaje izmedju svojih državljana i državljana države, koja je prekršila pakt, te da obustave sve financijalne, trgovačke i osobne veze izmedju državljana te države i državljana svake druge države, člana ili nečlana Lige.

2. U tom slučaju vijeće ima dužnost, da preporuči raznim zainteresiranim vladama, koje će vojne, pomorske ili zračne snage svaka od njih pridonijeti oružanim snagama, odredjenima, da pribave poštivanje obvezama Lige.

3. Povrh toga uglavljuju članovi Lige, da jedan drugomu pruža uzajamnu pomoć u primjeni gospodarskih i financijalnih mjera, koje valja poduzeti prema tom članku, da se na najmanju mjeru svedu gubici i nezgode, koje mogu otale nastati. Oni si jednako pružaju uzajamnu pomoć, da odole svakoj posebnoj mjeri, uperenoj proti jednomu od njih sa strane države, koja je prekršila pakt. Oni poduzimaju potrebne odredbe, da olakšaju prolaz kroz svoje područje snagama svakoga člana Lige, koji sudjeluje u zajedničkoj akciji, da se pribavi poštivanje obvezama Lige.

4. Svaki član, koji je skrivio povredu neke iz pakta proizašle obveze, može biti isključen iz Lige. Isključenje se izriče glasovanjem svih ostalih u vijeću zastupanih članova Lige.

Članak 17.

1. U slučaju spora izmedju člana Lige i države, koja nije član Lige, ili izmedju država, koje nisu članovi Lige, država ili države, koje nisu članovi Lige, imadu se pozvati, da prihvate obveze članova Lige u svrhu uredjenja spora, a pod uvjetima, koje vijeće smatra pravednima. Ako se taj poziv prihvati, imadu se primjenjivati odredbe članaka 12. do 16. uz one preinake, koje vijeće smatra potrebnima.

2. Od časa odašiljanja poziva otvara vijeće istragu o okolnostima spora i predlaže mjeru, koja mu se čini najboljom i najuspješnijom u tom posebnom slučaju.

3. Ako se pozvana država, odbijajući prihvat obveze člana Lige u svrhu uredjenja spora, uteče ratu proti članu Lige, imadu se na nju primijeniti odredbe članka 16.

4. Ako obje pozvane stranke odbiju da prihvate obveze člana Lige u svrhu uredjenja spora, vijeće može poduzeti sve mjere i učiniti sve prijedloge, podobne, da predusretnu neprijateljstva i dovedu do rješenja spora.

Članak 18.

Svaki ugovor ili medjunarodna obaveza, što ih u buduće sklopi koji član Lige, imat će se odmah registrirati u tajništvu, da ih ono objavi po mogućnosti što prije. Nijedan od tih ugovora ili obveza ne će biti obvezatni prije no što budu registrirani.

Članak 19.

Skupština može od vremena na vrijeme pozvati članove Lige, da pristupe novom ispitivanju ugovora, koji su postali neprimjenljivima, kao i medjunarodnih situacija, kojih bi održavanje moglo dovesti u pogibao mir svijeta.

Članak 20.

1. Članovi Lige priznaju, svaki za sebe, da taj pakt ukida sve obveze i sporazume inter se, koji su nespojivi s njegovim odredbama, te se svečano obvezuju, da ne će u buduće sličnih sklapati.
2. Ako je koji član preuzeo prije svoga stupanja u Ligu obveze, koje su nespojive s odredbama pakta, ima odmah poduzeti mjere, da se riješi tih obveza.

Članak 21.

Medjunarodne obveze, kao ugovori o arbitraži, i regionalni sporazumi poput Monroe-ove zasade, koji osiguravaju uzdržavanje mira, ne smatraju se nespojivima s bilo kojom od odredaba toga pakta.

Članak 22.

1. Slijedeća načela primjenjuju se na kolonije i područja, što su u posljetku rata prestala biti pod vrhovništvom država, koje su prije njima vladale, a što ih nastavaju narodi, koji još nisu sposobni da sami sobom upravljaju u napose teškim okolnostima modernoga svijeta. Dobrobit i razvoj tih naroda jesu sveta zadaća civilizacije, pa treba u ovaj pakt uvrstiti jamstva za ispunjenje te zadaće.
2. Najbolja metoda praktičnog ostvarenja toga načela jest, da se tutela nad tim narodima povjeri razvijenim narodima, koji zbog svojih sredstava, svog iskustva ili svog zemljopisnog položaja najbolje mogu preuzeti tu odgovornost i koji pristaju, da ju prihvate: oni bi vršili tu tutelu u svojstvu mandatara i u ime Lige.
3. Značaj mandata mora se razlikovati prema stupnju razvoja naroda, zemljopisnom položaju područja, njegovim gospodarskim prilikama i svim drugim sličnim okolnostima.

4. Stanovite zajednice, koje su nekad pripadale Otomanskom carstvu, dosegle su toliki stupanj razvoja, da njihov opstanak kao nezavisnih naroda može biti privremeno priznat pod uvjetom, da savjeti i pomoć jednog mandatara vode njihovu upravu do časa, kada će biti sposobne da same sobom upravljaju. Kod izbora mandatara imadu se najprije uzeti u obzir želje tih zajednica.

5. Stupanj razvoja, na kojem se nalaze neki drugi narodi, napose oni središnje Afrike, traži, da mandatar tamo preuzme upravu područja pod uvjetima, koji će uz zabranu zloupotreba kao što je trgovina robljem te prodaja oružja i alkohola zajamčiti slobodu savjesti i vjeroispovijesti bez drugih ograničenja osim onih, što ih može nalagati održavanje javnog poretka i dobrih običaja, kao i uz zabranu podizanja utvrda ili vojnih i pomorskih baza te vojne izobrazbe urodjenika za druge svrhe osim za svrhe redarstvene i obrane područja, a koji će uvjeti osigurati ostalim članovima Lige jednake mogućnosti za izmjene i trgovinu.

6. Napokon ima područja, kao što je jugozapadna Afrika i stanoviti otoci australskog Pacifika, koji zbog slabe gustoće svog pučanstva, svoga malog opsega, svoje udaljenosti od središta civilizacije, svoga zemljopisnog susjedstva s područjem mandatara ili zbog drugih okolnosti mogu najbolje biti upravljani pod zakonima mandatara kao sastavni dio njegova područja uz jamstva, što su gore predvidjena u interesu urodjeničkog stanovništva.

7. U svim slučajevima mandatar ima slati vijeću godišnje izvješće o područjima, koja su mu povjerena.

8. Ako stupanj vlasti, nadzora ili uprave, što ih ima vršiti mandatar, nije bio prije utvrdjen ugovorom medju članovima Lige, vijeće će o tim točkama izričito odlučiti.

9. Stalnom odboru će se povjeriti, da prima i da ispituje godišnja izvješća mandatara i da daje vijeću svoje mišljenje o svim pitanjima, koja se odnose na izvršivanje mandata.

Članak 23.

Uz priuzdržaj i u suglasnosti s odredbama medjunarodnih ugovora, koji sada postoje ili će se kasnije sklopiti, članovi Lige:

a/ nastojat će, da osiguraju i održe pravične i čovječne uvjete rada za muškarca, ženu i dijete u svojim vlastitim područjima kao i u svim zemljama, na koje se protežu njihove trgovačke i industrijske veze, pa da u tu svrhu osnuju i uzdržavaju potrebne medjunarodne organizacije;

b/ obvezuju se, da će osigurati pravično postupanje s urodjeničkim pučanstvom u područjima, koja su pod njihovom upravom;

c/ povjeravaju Ligi opći nadzor nad sporazumima, koji se odnose na trgovinu ženama i djecom, na prodaju opija i ostalih štetnih sredstava;

d/ povjeravaju Ligi opći nadzor nad trgovinom oružjem i municijom sa zemljama, gdje je nadzor te trgovine potreban u zajedničkom interesu;

e/ učinit će potrebne odredbe za osiguranje jamstva i održanja slobode prometa i provoza kao i za pravično postupanje s trgovinom svih članova Lige. U vezi s time trebat će uzeti u obzir posebne potrebe krajeva, koji su opustošeni za vrijeme rata 1914. - 1918.;

f/ nastojat će, da poduzmu mjere medjunarodnog značaja za sprečavanje i suzbijanje bolesti.

Članak 24.

1. Svi medjunarodni uredi, koji su prije ustanovljeni skupnim ugovorima, bit će stavljeni pod vlast Lige, ako stranke tih ugovora pristanu. Svi ostali medjunarodni uredi i sve komisije za uredjenje pitanja medjunarodnog interesa, koji će se kasnije ustrojiti, bit će stavljeni pod vlast Lige.

2. Za sva pitanja medjunarodnog interesa, koja su uredjena općim ugovorima, ali nisu podvrgnuta nadzoru medjunarodnih komisija ili ureda, tajništvo Lige imat će prikupljati i davati sva korisna obavještenja, te pružati svu potrebnu ili poželjnu pomoć, ako to stranke traže i ako vijeće na to pristane.

3. Vijeće može odlučiti, da se medju izdatke tajništva uvrste izdaci svakog ureda ili komisije, stavljene pod vlast Lige.

Članak 25.

Članovi Lige obvezuju se, da će poticati i pomagati ustanovljivanje i suradnju propisno potvrdjenih dobrovoljnih narodnih organizacija Crvenoga križa, koje se bave poboljšanjem zdravlja, preventivnom obranom od bolesti i ublaženjem patnja na svijetu.

Članak 26.

1. Izmjene toga pakta stupit će na snagu, kad budu ratificirane po članovima Lige, kojih predstavnici sastavljaju vijeće, i po većini članova, kojih predstavnici tvore skupštinu.

2. Svaki je član Lige slobodan da ne prihvati izmjene pakta, u kojem času on prestaje biti članom Lige.

Dodatak

I Iskonski članovi Lige naroda, potpisnici mirovnog ugovora.

Sjedinjene države Amerike
Belgija
Bolivija
Brazilija
Britansko carstvo
  Kanada
  Australija
  Južna Afrika
  Nova Zelandija
  Indija
  Kina
Kuba
Ecuador
Francuska
Grčka
Guatemala
Haiti
Hedžas
Honduras
Italija
Japan
Liberija
Nicaragua
Panama
Peru
Poljska
Portugal
Rumunjska
Država SHS
Siam
Čeho-Slovačka
Uruguay

Države, pozvane da pristupe paktu.

Argentina	Norveška	Švedska
Chile	Paraguay	Švicarska
Kolumbija	Nizozemska	Venezuela
Danska	Perzija	
Španjolska	Salvador	

II Prvi glavni tajnik Lige naroda.

The Honourable Sir James Eric Drummond,
K.C.M.G., C.B.

/Izvor: Juraj Andrassy, Liga naroda. Njezino ustrojstvo i djelovanje, Zagreb 1931, str. 218-229/

2

RAPALLSKI UGOVOR

Član 1.

Izmedju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije odredjena je sledeća granica:

Od visa Peć /kota 1511/, koji je zajednički trima granicama: Italije, Austrije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, do visa Jalovec /kota 2643/ linija koja će biti odredjena na terenu sa opštim pravcem sever-jug i koja vodi preko kote 2272 /pl. Ponica/.

Od visa Jalovec /kota 2643/ linija koja vodi vodomedjom izmedju sliva Soče i Save Korenske do visa Triglava /Tricorno/ /kota 2863/; zatim vodomedjom izmedju sliva Soče i Save Bohinjske do severoistočnih padina visa Možica /kota 1602/ preko kota 2348 /Lepatica/, 2003 /Lavševica/, 2086 /Kuk/.

Od severoistočnih padina visa Možica do istočnih padina visa Porzen /1562/, linija koja će se odrediti na terenu sa opštim pravcem sever-jug.

Od istočnih padina visa Porzena /k. 1632/ do zapadnih padina visa Blegoša /1562/ linija koja će biti odredjena na terenu sa opštim pravcem zapad-istok ostavljajući naseljeno mesto Deuče Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a D. Novake Italiji.

Od zapadnih padina Blegoša /k. 1562/ do istočnih padina visa Bevk /k. 1050/, linija koja će biti odredjena na terenu sa opštim pravcem severoistok-jugozapad, ostavljajući naseljena mesta Leskovca, Kopačnica i Zavoden Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a oba prelaza Podlaniša Italiji.

Od istočnih padina visa Bevk /k. 1050/ do odmah zapadno od naseljenog mesta Hotedražica, linija koja će biti odredjena na terenu i koja ostavlja naseljena mesta Javorjudol, Žiri, Opale, Hlevište, Rovte, Hotedražicu Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a Prapretno brdo /k. 1006/, naseljena mesta Bresnik, Vrednik, Zavratec, Medvedje brdo Italiji.

Zatim do naseljenog mesta Zelše, linija koja u početku vodi zapadno od rova pored kolskog puta Hotedražica-Planina, ostavljajući naseljena mesta Planina, Unec, Zelše i Rakek Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Od naseljenog mesta Zelše do Čabranske, linija koja će biti odredjena na terenu sa opštim pravcem severozapad-jugoistok, koja vodi prvo istočnim padinama visa Javornik /k. 1268/, ostavljajući naseljena mesta Dolenja Vas, Dolenje Jezero i Otok Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a vrhove kota 875, 985, 963 Italiji; zatim istočnim padinama Bičke Gore /k. 1238/ i Pleće Gore

/k. 1667/, ostavljajući Italiji naseljena mesta Leskova Dolina; zatim seče račvu puta kod kote 912, zapadno od Shodnika prelazi istočno od račve puta kod kote 1146, istočno od Cefri /k.1399/ i dolazi do Čabranske, koja ostaje na italijanskoj teritoriji zajedno sa kolskim putem koji vodi istočnim padinama Snežnika.

Od Čabranske do Griža /k. 502/, linija koja će biti odredjena na terenu sa opštim pravcem severoistok-jugozapad, koja prolazi istočno od visa Trstenika /k. 1243/ preko kote 817, jugoistočno od Suhova, prolazi južno od Židovja /k. 660/, zatim istočno od Griža /k. 502/ ostavljajući naseljena mesta Klanu i Brezu Italiji, a Studenu Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Od Griža /k. 502/ do granice sa državom Rijeke linija koja će biti odredjena na terenu i koja ima opšti pravac sever-jug do kolskog puta Rupa-Kastav, od prilike na pola puta izmedju Jušića i Spinčića, zatim seče ovaj put i obuhvata sa zapada naseljena mesta Mizeri i Trinaestići, koja ostaju Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, izlazi na kolni put Matulje-Kastav uzvodno od račve istočno od Matulje. Izlazi zatim na put Rijeka-Kastav na severnu granicu slobodne države Rijeke, a tačno na severnu ivicu naseljenog mesta Rubeši /račva seoskog puta kod Tometića, od prilike 500 m južno od raskrsnice zapadno od Kastva/.

Ali dok ne budu izradjeni na italijanskoj teritoriji redovni sastavci putova, upotreba pomenutih kolskih putova i raskrsnica zapadno od Kastva biće potpuno slobodna kako za Kraljevinu Italiju tako i za državu Rijeku.

Član II.

Zadar /Zara/ sa teritorijom čiji opis sleduje priznaju se kao sastavni deo Kraljevine Italije.

Teritorija Zadra pod italijanskim suverenitetom obuhvata grad i porezne opštine /odlomke/ Arbanasi /Borgo Erizzo/, Crno /Cerno/, Bokanjac /Boccagnazzo/ i onaj deo porezne opštine /odlomka/ Diklo, koji polazeći od mora, oko 700 m jugo-istočno od sela Diklo ide pravcem put severo-istoka do kote 66 Griž.

Zasebnom konvencijom utvrdiće se sve što se odnosi na izvršenje ovoga člana u pogledu opštine zadarske i njenih odnosa sa kotarom i sa pokrajinom, Dalmacijom i urediće se uzajamni odnosi izmedju teritorije dodeljene Kraljevini Italiji i ostatka teritorije koja je do sada bila sastavni deo iste opštine, kotara i pokrajine, a dodeljena je Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, obuhvatajući i pravednu podelu pokrajinskih i opštinskih dobara i odnosnih arhiva.

Član III.

Priznaju se isto tako kao sastavni deo Kraljevine Italije ostrva Cres /Cherso/ i Lošinj /Lussino/ kao i omanja ostrva i grebeni koji se nalaze u administrativnim granicama pokrajine Istre u

koliko je u čl. I. dodeljena Italiji, i ostrva Lastovo /Lagosta/ i Palagruža /Pelagosa/ s obližnjim ostrvcima. Sva ostala ostrva, koja su pripadala bivš. Austro-Ugarskoj Monarhiji, priznaju se kao sastavni deo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Član IV.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevina Italija priznaju potpunu slobodu i nezavisnost Države Rijeke /Fiume/ i obvezuju se da će to večno poštovati.

Državu Rijeke sačinjavaju:

a/ Corpus separatum, u sadašnjim granicama grada i kotara Rijeke /Fiume/;

b/ deo bivše teritorije Istre, ograničen kako sleduje: na severu linijom koja će biti odredjena na terenu i koja, polazeći neposredno od naseljenog mesta Kastav, izlazi na granicu Corpus Separatuma na drumu Sv. Matija-Rijeka, ostavljajući naseljena mesta Srdoči i Hosti Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i ceo kolski put severno od železnice koja preko Matulja /Matuglie/ i raskrsnice kod kote 377 zapadno od Kastva vodi ka Rupi u državu Rijeku.

Na zapadu linijom koja od Matulja silazi ka moru kod Preluke, ostavljajući železničku stanicu i mesto Matulje na Italijanskoj teritoriji.

Član V.

Granice teritorije o kojima je reč u prednjim članovima biće odredjene na terenu od komisija za razgraničavanje sastavljenih po pola od delegata Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije.

U slučaju spora, biće umoljen predsednik Švajcarske Konfederacije za arbitražu koja će biti izvršna.

Radi jasnoće i veće tačnosti prilaže se ovome ugovoru karta u razmeri od 1:200.000 na kojoj su nacrtani opšti pravcu pomenutih granica.

Član VI.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevina Italija sazvaće kroz dva meseca od dana kad stupi na snagu ovaj ugovor konferenciju sastavljenu od kompetentnih stručnjaka obeju zemalja. Ta će konferencija u najkraćem roku podneti obema vladama tačne predloge o svima pitanjima od uticaja za uspostavljanje najsrdačnijih ekonomskih i finansijskih odnosa izmedju dveju zemalja.

Član VII.

Vlada Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca izjavljuje da priznaje u korist italijanskih gradjana u Dalmaciji sledeće:

1. Koncesije ekonomske prirode date od vlade i javnih ustanova onih država, koje je nasledila Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, talijanskim društvima ili gradjanima i koje ovi uživaju na osnovu koncesija zakonito stečenih do 12. novembra 1920. godine, biće potpuno poštovana, a Vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obvezuje se da održi sve obaveze predjašnjih vlada.

2. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca slaže se u tom da će Italijani koji su bili do 3. novembra 1918. godine pripadnici teritorije bivše Austro-Ugarske Monarhije, koja je po ugovorima o miru sa Austrijom i sa Ugarskom i po ovome ugovoru priznata kao sastavni deo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, imati pravo opcije za italijansko državljanstvo kroz godinu dana od dana stupanja na snagu ovoga ugovora i oslobadja ih obaveze da svoj domicil prenose izvan njene teritorije. Oni će sačuvati pravo na slobodnu upotrebu svoga jezika i na slobodno ispovedanje svoje vere sa svim povlasticama koje iz toga prava proizlaze.

3. Doktorat i drugi univerzitetski nazivi koje su gradjani Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca već postigli na univerzitetima i na drugim zavodima za više obrazovanje u Italiji biće priznati od vlade Srba, Hrvata i Slovenaca kao punovažni na njenoj teritoriji i daće im profesionalna prava jednaka onima koja potiču od doktorata i naziva stečenih na univerzitetima ili na drugim zavodima za više obrazovanje u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

   Pitanje o važenju viših nauka koje državljani italijanski budu svršili u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kao i državljani Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Italiji biće predmet naknadnih pregovora.

Član VIII.

U interesu dobrih intelektualnih i moralnih odnosa izmedju oba naroda, vlada će sklopiti što pre konvenciju u cilju ojačavanja intimnih uzajamnih razvitka kulturnih odnosa izmedju ove dve zemlje.

Član IX.

Ovaj je ugovor sastavljen u dva primerka, jedan srpsko-hrvatski, drugi italijanski.

U slučaju spora biće merodavan italijanski tekst kao jezik poznat svima punomoćnicima.

/Izvor: Službene novine, br. 141/a od 27. lipnja 1921./

3.

ANTI-HABSBURŠKA KONVENCIJA

Član I.

Dvije vlade ugovornice obvezuju se uzajamno, da će budno paziti nad točnim pridržavanjem ugovora o miru potpisanih u Saint-Germainu i u Trianonu. Naročito će sporazumno poduzimati sve političke mjere shodne da spriječe povratak Habsburške porodice na prijesto Austrije i Madjarske.

Član II.

Dvije vlade ugovornice obvezuju se, da će jedna drugoj ukazivati onu diplomatsku potporu, koju budu smatrale najpogodnijom za taj cilj.

Član III.

U duhu ovog sporazuma, dvije vlade ugovornice se istodobno obvezuju, da će motriti na svaku djelatnost uperenu protiv njihove obostrane sigurnosti, bilo s austrijskog bilo s madjarskog teritorija, i da ostanu u tijesnom dodiru putem izmjene obavještenja.

Član IV.

Talijanska vlada, koja je sa zadovoljstvom saznala za sporazum zaključen izmedju srpsko-hrvatsko-slovenačke i čehoslovačke vlade isključivo u istim ciljevima kao i ovaj ugovor, i srpsko-hrvatsko-slovenačka vlada saopćit će ovu konvenciju čehoslovačkoj vladi.

U koliko bi se zaključivali novi sporazumi ove vrste, obje vlade će se dogovoriti prije njihova ostvarenja.

Član V.

Ova će konvencija ostati na snazi dvije godine poslije izmjene ratifikacija. Ona će se moći obnoviti za isti period vremena, ako šest mjeseci prije ne bude otkazana.

Član VI.

Ova će konvencija biti ratificirana što prije i njene ratifikacije bit će izmijenjene u Rimu.

/Izvor: Rapallski ugovor 12. novembra 1920., Zbirka dokumenata. Odabrao i uredio Vojislav M. Jovanović; str. 45-47./

4.

Talijanski ministar vanjskih poslova conte Carlo Sforza jugoslavenskom ministru vanjskih poslova dru. Anti Trumbiću

Rapallo, 12. novembra 1920.

MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA

Gospodine Ministre,

Imam čast uvjeriti Vašu ekselenciju, da po tumačenju, koje kraljevska vlada daje članu četvrtom ugovora potpisanog u Rapallu danas dvanaestog novembra 1920, luka Baroš pripada Sušaku, i prema tome Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Kraljevska vlada obvezuje se, da prilikom uredjenja granica izmedju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Države Rijeke, navedena luka Baroš bude dodijeljena Srpsko-Hrvatsko-Slovenačkoj državi u granicama označenim na priloženoj skici.

Ova nota ima ostati tajnom.

Primite, Gospodine Ministre, izraze moga visokog poštovanja.

C. Sforza

Njegovoj Ekselenciji
Dru. A. Trumbiću
ministru vanjskih poslova
Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca,
itd. itd. itd.

/Izvor: Rapallski ugovor 12. novembra 1920. Zbirka dokumenata. Odabrao i uredio Vojislav M. Jovanović; str. 49/

5.

Jugoslavenski ministar vanjskih poslova dr. Ante Trumbić talijanskom ministru vanjskih poslova conte Carlu Sforzi

Rapallo, 12. novembra 1920.

Gospodine Ministre,

U smislu jutros postignutih usmenih sporazuma, čast mi je izvjestiti Vašu ekselenciju, da se vlada Njegova Veličanstva kralja Srba, Hrvata i Slovenaca obvezuje, da ne će vršiti nikakvu promjenu bilo na izvorima bilo na toku Rječine koja bi na bilo koji način mogla nanositi štete snabdijevanju vodom grada i Države Rijeke.

Koristim se ovom prilikom da Vam ponovim, itd.

Trumbić

/Izvor: Rapallski ugovor 12. novembra 1920. Zbirka dokumenata. Odabrao i uredio Vojislav M. Jovanović; str. 47/

6.

Talijanski ministar vanjskih poslova conte Carlo Sforza jugoslavenskom ministru vanjskih poslova dru Anti Trumbiću

Rapallo, 12. novembra 1920.

Gospodine Ministre,

U smislu usmenih sporazuma postignutih medju nama, čast mi je izvijestiti Vašu Ekselenciju, da Kraljevska vlada namjerava podnijeti što je prije moguće na potpis Njegovu Veličanstvu kralju ukaz o amnestiji svih zločina i prijestupa vojne i političke prirode izvršenih od stanovnika teritorija, koji su priznati kao sastavni dijelovi Italije ugovorom, koji je danas potpisan od strane dviju vlada, bilo prilikom rata bilo za vrijeme okupacije ovih oblasti, a koji nisu bili uzeti u obzir sličnim odredbama donijetim u korist pripadnika novih pokrajina Kraljevine.

Dopuštam sebi da izrazim nadu, da će vlada Njegova Veličanstva kralja Srba, Hrvata i Slovenaca podnijeti na potpis Njegovu Veličanstvu jednaku mjeru milosti u korist stanovnika teritorija, koji su priznati kao sastavni dijelovi Njegove kraljevine.

Prijatno mi je koristiti se ovom prilikom da ponovim, itd.

Sforza

/Izvor: Rapallski ugovor 12. novembra 1920. Zbirka dokumenata. Odabrao i uredio Vojislav M. Jovanović; str. 48/

7.

Jugoslavenski ministar vanjskih poslova dr. Ante Trumbić talijanskom ministru vanjskih poslova conte Carlu Sforzi

Rapallo, 12. novembra 1920.

Gospodine Ministre,

Zahvaljujem Vašoj Ekselenciji na saopćenju, koje ste izvoljeli učiniti mi glede amnestije, koju talijanska vlada namjerava podnijeti na odobrenje Njegovu Veličanstvu kralju za vojne i političke zločine i prijestupe izvršene od strane stanovnika teritorija, koji će definitivno ostati pod suverenitetom kraljevine Italije, bilo prilikom rata bilo za vrijeme okupacije ovih teritorija.

Čast mi je uvjeriti Vašu Ekselenciju, da u smislu naših sporazuma vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ne će oklijevati da Njegovu Veličanstvu kralju predloži jednaku mjeru u korist stanovnika teritorija definitivno dodijeljenih pod suverenitet Njegove kraljevine.

Molim Vas, itd.

dr. Ante Trumbić

/Izvor: Rapallski ugovor 12. novembra 1920. Zbirka dokumenata. Odabrao i uredio Vojislav M. Jovanović str. 48/

8.

Pakt o prijateljstvu i srdačnoj suradnji
/27. I 1924./

Vlada Njegovog Veličanstva Kralja Italije i Vlada Njegovog Veličanstva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, čvrsto riješena da osiguraju mir i rezultate postignute u svjetskom ratu, potvrdjene u mirovnim ugovorima, odlučile su zaključiti slijedeći sporazum o produženju postojećeg prijateljstva izmedju dviju kraljevina i uzajamnog poštovanja njihovih prava na kopnu i moru te su se složile u ovim člancima:

Čl. 1. Dvije visoke strane ugovornice obvezuju se uzajamno na medjusobnu pomoć i srdačnu suradnju u svrhu održanja utvrdjenog reda ugovorima mira zaključenim u Trianonu, u St. Germainu i Neuillyu, poštovati i izvršavati obveze odredjene u tim ugovorima.

Čl. 2. U slučaju da jedna od visokih strana ugovornica bude objekt napadaja od nje neizazvanog, a izvršenog od jedne ili više sila, druga strana se obvezuje da će održati svoju neutralnost za cijelo vrijeme trajanja sukoba. Isto tako u slučaju da sigurnost i interesi jedne od visokih strana ugovornica budu ugroženi zbog nasilnog upada iz inostranstva, druga strana se obvezuje pružiti, sa svojim blagonaklonim sudjelovanjem, svoju političku i diplomatsku pomoć u cilju da pridonese uklanjanju vanjskih uzroka te opasnosti.

Čl. 3. U slučaju medjunarodnih zapletaja, kada strane budu držale da su njihovi zajednički interesi ugroženi, ili da bi to mogli biti, one se obvezuju da će se sporazumjeti o mjerama koje treba zajednički poduzeti za njihovu zaštitu.

Čl. 4. Trajanje ovog sporazuma se utvrdjuje na pet godina. On će se moći otkazati ili obnoviti u roku od godinu dana prije njegovog isteka.

/Izvor: Vjekoslav Bratulić, Politički sporazumi izmedju Kraljevine Italije i Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije nakon Rapalla, Jadranski zbornik, svezak VI, Rijeka-Pula 1966, str. 30-31/

9.

Sporazum izmedju Italije i kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o Rijeci
/27. I 1924./

Kraljevina Italija i kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca ...

... Ubedjene o apsolutnoj nemogućnosti da se organizuje slobodna država Rijeka /čl. 4 rapallskoga ugovora/ a u saglsnosti sa opštim odredbama u sporazumu zaključenom u Rimu /santamargaretske konvencije od 1922./ i u želji da se postave srdačni odnosi izmedju dve države na opšte dobro oba naroda, - a da se organizuje na najbolji mogući način grad Rijeka ... rešile su:

Čl. 1. Italija priznaje kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca punu vlast nad lukom Baroš i nad Deltom, koje će biti evakuisane i predate jugoslovenskim vlastima dva dana posle ratifikacije ovoga sporazuma.

Čl. 2. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca priznaje punu vlast Italije nad gradom i pristaništem Rijeke i zemljišta kako je u čl. 3. obeleženo.

Čl. 3. Granica Jugoslavije u okolini Rijeke obeležena u rapallskom ugovoru /čl. 3/ ispraviće se ovako:

"Put Kastav-Rijeka ući će u Jugoslaviju i to istočno od Tometika do raskrsnice severno od Berguda. Granica će ići linijom izmedju druma Kastav-Rijeka i železničke pruge. Od te tačke granica sleduje severoistočno s tim da Pekljan ostane Jugoslaviji, a onda kružno, severno od Drenova do Rijećine...

Čl. 4. /Reč je o slobodnim zonama i trgovinskom prometu u graničnim zonama do novog trgovinskog ugovora/.

Čl. 5. Italija ustupa Jugoslaviji za pedeset godina ceo pokriven i otkriven prostor "Porto Grande" - basen Taon di Revel. Ovaj zakup basena Taon di Revel je bez prava eksteritorijaliteta, a sa neograničenim pravom upotrebe magacina na molu "Napulj", na dva smestišta prema keju Taon di Revel, na dva skladišta na molu "Djenova", sa tri keja i prinadležnostima.

/Manipulacija na ovoj zoni po naročitome pravilniku/. Jugoslavija će plaćati za zakup 1 zlatnu liru godišnje.

Čl. 6. Centralna železnička stanica na Rijeci biće internacionalizovana kao granična, a po utvrdjenome zasebnome sporazumu manipulisaće na njoj mešovita komisija jugoslovensko-italijanska.

Čl. 7. /Uredjuje granicu izmedju Rijeke i Baroša/.

Italija priznaje kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca punu sopstvenost nad vodama Fijumare /sleduje naročita konvencija o tome/. Za upotrebu voda plaća Italija 1 zlatan dinar godišnje zakup.

Čl. 8. /Zasebna konvencija o riječkom vodovodu/.

Čl. 9. Jugoslovenske manjine na Rijeci uživaće ista prava kao i italijanske manjine u Dalmaciji prema medjunarodnim obavezama.

/Izvor: J.M. Jovanović, Diplomatska istorija Nove Evrope, 1918 - 1938. II, str. 514/

10.

Politički sporazum

/25. III 1937./

Član 1.

Visoke strane ugovornice obavezuju se da će poštovati svoje zajedničke granice, kao i pomorske granice obeju Država u Jadranu; i u slučaju da jedna od njih bude predmet neizazvanog napada od strane jedne ili više Sila, druga Strana se obavezuje da se uzdrži od svake akcije koja bi mogla biti od koristi napadaču.

Član 2.

U slučaju međunarodnih komplikacija, i ako se Visoke Strane ugovornice sporazumeju da su njihovi zajednički interesi ugroženi, ili da će moći biti ugroženi, one se obavezuju da se dogovore o merama koje će preduzeti da bi ih očuvale.

Član 3.

Visoke Strane ugovornice ponovo potvrđuju svoju volju da u svojim međusobnim odnosima ne pribegavaju ratu kao instrumentu svoje nacionalne politike i da sve sporove i sukobe, koji bi mogli iskrsnuti između njih, rešavaju mirnim sredstvima.

Član 4.

Visoke Strane ugovornice obavezuju se da ne trpe na svojim odnosnim teritorijama, niti da pomažu, ma na koji način, ma kakvu aktivnost koja bi bila uperena protiv teritorijalnog integriteta ili postojećeg poretka one druge Strane ugovornice ili koja bi bila takve prirode da bi škodila prijateljskim odnosima između obeju zemalja.

Član 5.

U cilju da dadu svojim postojećim trgovinskim odnosima nov potstrek, više u skladu sa prijateljskim odnosima utvrđenim između njihovih dveju Zemalja, Visoke Strane ugovornice su sporazumne da pojačaju i prošire svoje sadašnje trgovinske razmene, kao i da ispituju uslove za obilniju privrednu saradnju. U tu svrhu, biće u najkraćem roku zaključeni specijalni sporazumi.

Član 6.

Visoke Strane ugovornice saglasne su da ništa u ovom Sporazumu neće biti smatrano kao protivno postojećim međunarodnim obavezama obeju zemalja a koje su obaveze, u ostalom, javne.

Član 7.

Ovaj Sporazum imaće rok trajanja od pet godina. Izuzimajući otkaz u roku od šest meseci pre njegovog isteka, on će biti produžavan prećutno iz godine u godinu.

Član 8.

Ovaj Sporazum biće ratifikovan. On će stupiti na snagu na dan razmene instrumenata ratifikacije. Ova razmena izvršiće će se u Beogradu što je moguće pre.

/Izvor: Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije. Zbirka medunarodnih ugovora, godina 1937; Medunarodni ugovori Kraljevine Jugoslavije, sveska br. 1 za 1937. godinu, str. 418-419/

11.

DOPUNSKI SPORAZUM

Uz Ugovor o trgovini i o plovidbi od 14 jula 1924. i uz dopunske sporazume od 25 aprila 1932., od 4 januara 1934. i od 26. septembra 1936., o proširenju postojećih trgovinskih razmena i o razvijanju opštih privrednih odnosa izmedju Jugoslavije i Italije /25. III 1937./

Član 1.

Italija priznaje Jugoslaviji dopunske kontingente, van kontingenata predvidjenih i utvrdjenih u sporazumima koji su prethodili ovom sadašnjem. Ovi kontingenti biće naknadno ustanovljeni.

U cilju da se olakša iskorišćavanje kontingenata s pogledom na uvozne dozvole, nadležne vlasti obeju zemalja saradjivaće u formi i na način koji ima utvrditi stalni jugoslovensko-italijanski privredni Odbor predvidjen u čl. 4. ovog Sporazuma.

Član 2.

Jugoslavija priznaje Italiji isplatu putem kliringa izvesnih specijalnih proizvoda, čija će se količina ili vrednost naknadno utvrditi i za koje se sada zahteva isplata u devizama.

Član 3.

Visoke Strane ugovornice obavezuju se da će jedna drugoj priznavati jednakosti postupanja, sem one koja proizlazi iz normalne primene klauzule najvećeg povlašćenja, koja je osnovica svih njihovih privrednih odnosa, tako da se ne desi nikakvo razlikovanje na štetu jedne ili druge od ovih dveju Zemalja u odnosu na ma koju treću Zemlju ili na ma koji proizvod.

Ustanovljenje ove jednakosti postupanja, njenog obima, njenog odnosa prema carinskom režimu, proizvoda na koje se ona odnosi i Zemalja naspram kojih će se primenjivati, poveriće se Stalnom italijansko-jugoslovenskom privrednom odboru.

Član 4.

Visoke Strane ugovornice saglasne su da, najkasnije za mesec dana po stupanju na snagu ovog Sporazuma, obrazuju Stalni italijansko-jugoslovenski privredni odbor, predvidjen u Protokolu Dopunskog sporazuma od 25. aprila 1932.

Sem zadatka naznačenog u napred pomenutom Protokolu, Odbor će imati da se bavi kontrolisanjem primene raznih ugovornih odredaba, a tako isto i neprekidnim istraživanjem poboljšanja trgovinskih razmena i proširenja privredne saradnje izmedju obeju Zemalja.

Ovaj Odbor imaće da se sastaje bar jedared godišnje naizmenice u jednoj i u drugoj od obeju Zemalja. Prvi sastanak imaće da se obavi u roku od tri meseca po stavljanju na snagu ovog Sporazuma.

Broj članova Odbora utvrdiće se po zajedničkom sporazumu izmedju obe Vlade. Ipak neće biti nužno da svi članovi moraju učestvovati u sastancima Odbora, pošto njihovo prisustvo može zavisiti od prirode materije o kojoj se ima raspravljati.

Član 5.

Ovaj Dopunski sporazum stvara samo preliminarnu osnovicu za širu privrednu saradnju, koja može dobiti oblik nekog užeg regionalnog sporazuma. Stalni odbor imaće zadatak da proučava njene osnovne linile i da predloži njen obim.

Član 6.

Trajanje ovog Sporazuma ostaje vezano za trajanje političkog Sporazuma potpisanog na današnji dan.

Član 7.

Ovaj će Sporazum biti ratifikovan i stupiće na snagu na dan razmene ratifikacionih instrumenata. Ova će se razmena izvršiti u Beogradu u najkraćem mogućnom vremenu.

/Izvor: Ministarstvo inostranih poslova kraljevine Jugoslavije. Zbirka medunarodnih ugovora, godina 1937, sveska br. 16. za 1937. godinu; str. 420 -422./

12.

Ugovor o odbranbenom savezu izmedju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Republike Čehoslovačke

/Potpisan u Beogradu 14. VIII 1920./

Čvrsto rešeni da čuvaju mir dobiven tolikim žrtvama, i s obzirom na ustav Lige naroda i stanje stvoreno trianonskim ugovorom od 4. VI 1920. izmedju saveznih i udruženih sila s jedne strane i Madjarske s druge strane, pretsednik Čehoslovačke i kralj Srba, Hrvata i Slovenaca sporazumeli su se da zaključe jednu odbranbenu konvenciju.

Čl. 1. Za slučaj neizazvanog napada od strane Madjarske protivu jedne od Visokih strana ugovornica, druga strana pritećiće u pomoć napadnutoj...

Čl. 2. Nadležne tehničke vlasti će odlučiti sporazumno o potrebnim merama za izvršenje ovog ugovora.

Čl. 3. Nijedna od strana ugovornica neće zaključiti savez sa trećom državom pre nego što obavesti drugu stranu.

Čl. 4. Ovaj ugovor važi za dve godine od dana ratifikacije, a po isteku roka svaka strana ugovornica ga može odjaviti. Ugovor će trajati šest meseci od dana odjave.

Čl. 5. Ovaj ugovor će biti saopšten Ligi naroda /ratifikacije izmenjene 10. XI 1921./.

/Izvor: M. Jovan, Jovanović, Diplomatska istorija Nove Evrope 1918-1938. II, Beograd 1939. str. 137/

13.

Ugovor o odbranbenom savezu izmedju Rumunije i Jugoslavije

/Beograd 7. VI 1921./

"Čvrsto rešene da očuvaju mir stečen sa toliko žrtava i poredak utvrdjen ugovorom zaključenim u Trianonu, kao i ugovorom zaključenim u Neju izmedju Sila i Bugarske 7. XI 1919., Rumunija i Kraljevina SHS zaključile su sledeće:

Čl. 1. Za slučaj da Madjarska ili Bugarska neizazvane napadnu svaka za sebe ili zajedno jednu od ugovornica u nameri da preokrenu poredak utvrdjen ugovorima trianonskim ili nejskim, ugovorne strane su se sporazumele da priteknu u pomoć jedna drugoj za odbranu a prema čl. 2.

Čl. 2. Stručnjaci Rumunije i kraljevine SHS predvideće u vojnoj konvenciji, koja se ima što pre zaključiti za izvršenje ovog ugovora.

...

Čl. 3. Nijedna strana ugovornica neće zaključivati sa trećom državom kakav savez bez obaveštenja druge.

Čl. 4. U cilju da saobraze napore za održavanje mira, obe ugovornice savetovaće se u spoljnoj politici koja se odnosi na njihove odnose sa Madjarskom i Bugarskom.

Čl. 5. Ovaj ugovor važi za dve godine"/ratificiran 8. VII 1921., obnovljen 7. VII 1923. i 13. VI 1926./.

/Izvor: M. Jovan Jovanović, Diplomatska istorija Nove Evrope 1918-1938. II. Beograd, 1939, str. 138/

14.

Ugovor o odbranbenom savezu izmedju Kraljevina Rumunije i Republike Čehoslovačke

Ugovor je isti kao izmedju Jugoslavije i Rumunije od 7. VI 1921, a potpisan je u Bukureštu 23. IV 1921., ratifikovan je 27. V 1921; obnovljen je 7. V 1923. i 13. VI 1926.

/Izvor: M. Jovan Jovanović, Diplomatska istorija Nove Evrope 1918-1938. II, Beograd 1939, str. 138/

15.

Ugovor o savezu izmedju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Republike Čehoslovačke

/Potpisan u Marjanske Lazni 31. VIII 1922./

"U želji da produže i dopune ugovor potpisan 14. VIII 1920. novim odredbama, a da bi se a/ bolje očuvao i izvršio mir, b/ bolje učvrstile i proširile političke i privredne veze izmedju Čehoslovačke i Kraljevine SHS, sporazumele su se:

Čl. 1. Ugovor sklopljen 14. VIII 1920. izmedju njih trajaće pet godina.

Čl. 2. Visoke strane ugovornice primile su na znanje političke i vojne ugovore kao sporazume zaključene izmedju Čehoslovačke i Rumunije, Austrije i Poljske s jedne i slične ugovore zaključene izmedju kraljevine SHS i Rumunije i Italije s druge strane.

Čl. 3. Visoke strane ugovornice staraće se da ustanove na solidnoj osnovi njihov ceo privredni, finansiski i saobraćajni

...

odnos i tako da učvrste izmedju sebe što užu saradnju; radi toga potpisaće o tome sporazume a naročito trgovinski sporazum.

Čl. 4. Obe ugovornice obavezuju se da jedna drugoj daju uopšte političku i diplomatsku pomoć u njihovim medjunarodnim odnosima; ako bi njihovi zajednički interesi došli u pitanje, oni će zajednički uzeti u razmatranje korake da ih zaštite...

Čl. 5. /Mere za izvršenje ovog ugovora/.

Čl. 6. Trajaće pet godina od dana ratifikacije... Otkaz šest meseci.

/Ratificiran 3. X 1922; obnovljen 1928; 21. V 1929. automatski se obnavlja svake pete godine, a istog dana ugovor u troje /Mala Antanta/ u Beogradu i po tipu modela ugovora Lige naroda/.

/Izvor: M. Jovan Jovanović, Diplomatska istorija Nove Evrope 1918-1938. II. Beograd 1939, str. 137-138/

16.

Statut Male Antante

/27. VI 1930./

Čl. 1. Ministri inostranih poslova država Male Antante sastaju se svaki put kada to prilike zahtevaju. U svakom slučaju sastaće se najmanje jedanput godišnje. Redovni obavezni sastanci održavaju se sukcesivno u svakoj od triju država u mestu koje se unapred odredi. Takodje će se održati jedan redovni fakultativni sastanak u Ženevi, prilikom zasedanja Društva Naroda.

Čl. 2. Obaveznom sastanku predsedava ministar inostranih poslova države u kojoj se održava. On je taj koji uzima inicijativu u cilju odredjivanja datuma i mesta sastanka, on donosi dnevni red i priprema odluke koje treba doneti. Do obaveznog sastanka sledeće godine, on je smatran za predsednika.

Čl. 3. U svim pitanjima koja su diskutovana i u svim merama koje se uzimaju a koje se tiču odnosa država Male Antante, princip apsolutne jednakosti tih triju država je strogo poštovan. Ovaj princip je takodjer specijalno poštovan u odnosima tih država prema drugim državama, ili prema jednoj grupi država ili prema Društvu Naroda.

Čl. 4. Prema potrebama situacije, tri ministra inostranih poslova mogu da odlučuju zajedničkom saglasnošću da u jednom odredjenom pitanju zastupanje ili odbrana sa gledišta država Male Antante može biti poverena jednom jedinom delegatu ili jednoj jedinoj delegaciji samo jedne države.

...

Čl. 5. Vanredan sastanak može biti sazvat od predsednika kada medjunarodna situacija ili neki medjunarodni dogadjaj to zahteva.

Čl. 6. Ovaj sporazum stupa na snagu odmah. On će biti ratifikovan i izmena ratifikacija izvršiće se u Pragu, u što kraćem roku.

/Izvor: Milan Vanku, Mala Antanta 1920-1938., Titovo Užice 1969, str. 357-358/

17.

Pakt o organizaciji Male Antante

/16. II 1933./

Član prvi.

Ustanovljava se kao upravni organ zajedničke politike grupe triju Država jedan Stalni savet Država Male Antante, sastavljen od Ministara inostranih poslova triju respektivnih zemalja ili od naročitih Delegata naimenovanih u tu svrhu. Odluke Stalnog saveta donosiće se jednoglasno.

Član 2.

Stalni savet, sem svojih redovnih odnosa, koji se održavaju diplomatskim putem, sastaje se obavezno najmanje tri puta godišnje. Jedan od obaveznih godišnjih sastanaka držaće se, naizmenice, u svakoj od triju Država, a drugi u Ženevi za vreme sastanka Skupštine Društva naroda.

Član 3.

Pretsednik Stalnog saveta je Ministar inostranih poslova one Države u kojoj se drži obavezni godišnji sastanak. Njemu pripada inicijativa za odredivanje dana i mesta sastanka, on odreduje dnevni red i priprema odluke koje se imaju doneti. Sve do prvog obaveznog sastanka naredne godine, on ostaje Pretsednik Stalnog saveta.

Član 4.

U svima pitanjima koja se raspravljaju kao i u svima odlukama koje se donose, bilo kad se tiče medusobnih odnosa Država Male Antante, bilo kad se tiče njihovih odnosa sa trećima, strogo će biti poštovano načelo potpune jednakosti triju Država Male Antante.

Član 5.

Prema potrebama situacije, Stalni savet može odlučiti da se zastupanje ili odbrana gledišta Država Male Antante u nekom odredenom pitanju poveri jednom jedinom Delegatu ili Delegaciji jedne jedine Države.

...

Član 6.

Za svaki politički ugovor svake Države Male Antante, za svaki jednostrani akt kojim se menja sadašnja politička situacija jedne od Država Male Antante s pogledom na neku treću Državu, kao i za svaki privredni sporazum koji povlači važne političke posledice, biće ubuduće potreban jednoglasni pristanak Saveta Male Antante.

Sadašnji politički ugovori svake Države Male Antante sa trećim državama biće postepeno i ukoliko je to mogućno izjednačeni.

Član 7.

Ustanovljava se jedan Privredni savet Država Male Antante radi postepenog koordiniranja privrednih interesa triju Država, bilo između njih, bilo u njihovim odnosima sa trećim Državama. On će biti sastavljen od privrednih, trgovinskih i financijskih specijalista i stručnjaka i fukcionisaće kao pomoćni savetodavni organ Stalnog saveta u njegovoj opštoj politici.

Član 8.

Stalni savet može da ustanovljava druge stalne ili privremene organe, komisije ili odbore bilo radi nekog specijalnog pitanja, bilo radi niza utvrđenih pitanja u svrhu da ih prouče i da pripreme njihova rešenja za Stalni Savet.

Član 9.

Ustanovljava se Sekretarijat Stalnog saveta. Njegovo sedište određuje se svagda za godinu dana u prestonici Pretsednika Stalnog saveta za tu godinu. Jedan otsek Sekretarijata funkcionisaće stalno u sedištu Društva naroda u Ženevi.

Član 10.

Zajednička politika Stalnog saveta ima biti prožeta opštim načelima sadržanim u svima velikim međunarodnim aktima poratne politike, kao što su Pakt Društva naroda, Pariski Pakt, Opšti Akt Arbitraže, event. konvencije o razoružanju i Paktovi Lokarna. Uostalom, u ovom Paktu ne može biti ničega što bi se protivilo načelima i odredbama Pakta Društva naroda.

Član 11.

Konvencija o savezu između Rumunije i Čehoslovačke, od 23. aprila 1921. god., između Rumunije i Jugoslavije, od 7 juna 1921, i između Čehoslovačke i Jugoslavije, od 31. avgusta 1922., koje su 21. maja 1929. bile produžene i koje su dopunjene odredbama ovoga Pakta, kao i Opšti Akt o Koncilijaciji, Arbitraži i Sudskom raspravljanju potpisan od triju Država Male Antante u Beogradu, 21. maja 1929., obnavljaju se za neograničeno vreme.

Član 12.

Ovaj Pakt biće ratifikovan i razmena ratifikacije izvršiće se u Pragu, najkasnije prilikom prvog obaveznog sastanka. On će stupiti na snagu na dan razmene ratifikacija.

/Izvor: Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije Zbirka međunarodnih ugovora; godina 1936; Međunarodni ugovori Kraljevine Jugoslavije, sveska br. 7. za 1933. godinu str. 48-51/

18.

KONVENCIJA O DEFINICIJI NAPADA

/4. VII 1933./

Član prvi.

Svaka od Visokih strana ugovornica obvezuje se da u svojim uzajamnim odnosima sa svakom od ostalih Strana počev od dana stavljanja na snagu ove Konvencije prihvati definiciju o napadanju onakvu kao što je ista bila izložena u izveštaju Odbora za pitanja sigurnosti od 24. maja 1933. godine /izvještaj Politis/ na Konferenciji za smanjenje i ograničenje naoružanja, izveštaju izrađenom povodom predloga Sovjetske delegacije.

Član II.

Prema tome, smatraće se kao napadač u nekom međunarodnom sukobu, pod rezervom sporazuma koji su na snazi između sukobljenih strana, ona Država koja prva bude izvršila jedno od sledećih dela:

1. Objavu rata nekoj drugoj Državi;
2. Upad svojim naoružanim snagama, čak i bez objave rata, u teritoriju neke druge Države;
3. Napad svojim suvozemnim, pomorskim ili vazduhoplovnim snagama, čak i bez objave rata, na teritoriju, brodove, ili vazduhoplove neke druge Države;
4. Pomorsko blokiranje obala ili luka neke druge Države;
5. Potporu datu naoružanim bandama koje budu, obrazovane na njenoj teritoriji, upale u teritoriju neke druge Države, ili uskraćivanje, uprkos zahtevu napadnute Države, da preduzme, na svojoj sopstvenoj teritoriji, sve mere kojima raspolaže radi lišavanja pomenutih bandi svake pomoći ili zaštite.

Član III.

Nikakvo posmatranje političke, vojne, ekonomske ili druge prirode neće moći poslužiti kao izgovor ili opravdanje napada predviđenog u članu II /kao primer videti Prilog/.

Član IV.

Ova Konvencija otvorena je pristupanju svih ostalih naroda. Pristupanje davaće ista prava i nametaće iste obaveze kao i prvobitno potpisivanje. Pristupanje će biti saopšteno Vladi Saveza sovjetskih socijalističkih Republika koje će o istome obavestiti odmah ostale potpisnike.

Član V.

Ovu Konvenciju će ratifikovati Visoke strane ugovornice saobrazno zakonodavstvu svake između njih.

Instrumente ratifikacije deponovaće svaka od Visokih strana ugovornica kod Vlade Saveza sovjetskih socijalističkih Republika

Čim dve od Visokih strana ugovornica budu deponovale instrumente ratifikacije, ova Konvencija stupiće na snagu između tih dveju Strana. Ona će stupiti na snagu za sve ostale Visoke strane ugovornice prema tome kad ove potonje budu deponovale od svoje strane svoje instrumente ratifikacije.

Vlada Saveza sovjetskih socijalističkih Republika će izvestiti odmah sve potpisnike ove Konvencije o svakom deponovanju instrumenata ratifikacije.

Član VI.

Ova Konvencija potpisana je u pet primeraka od kojih je svaka od Visokih strana ugovornica dobila po jedan.

/Izvor: Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije. Zbirka međunarodnih ugovora, godina 1934.; Međunarodni ugovori Kraljevine Jugoslavije, sveska br. 6 za 1934. godinu, str. 63-65/

P R I L O G

Visoke strane ugovornice, potpisnice Konvencije o definiciji napada,

U želji da, pod izričnom ogradom da se ni u čemu ne smanjuje apsolutni domašaj pravila postavljenog u Članu III rečene Konvencije, pruže izvesne indikacije takve prirode da bi se mogao odrediti napadač,

Konstatuju da nijedan akt napadanja u smislu Člana II pomenute Konvencije neće moći, između ostaloga, da se opravda nekom od sledećih okolnosti:

A. Unutrašnjom situacijom neke Države, na primer

njezinom političkom, ekonomskom ili socijalnom strukturom; pozivanjem na nedostatke njene administracije; nemirima koji proističu iz štrajkova, revolucija, kontrarevoluacija ili građanskog rata.

B. Međunarodnim postupcima neke Države, na primer

povredom ili opasnošću povrede materijalnih ili moralnih prava ili interesa neke strane Države ili njenih državljana; prekidom diplomatskih ili ekonomskih odnosa; merama ekonomskog ili financijskog bojkotovanja; sporovima koji se odnose na ekonomske, financijske ili druge obaveze naspram stranih Država; pograničnim incidentima koji ne ulaze u koji od slučajeva napadanja naznačenih u Članu II.

Visoke strane ugovornice su, s druge strane, saglasne da ova Konvencija neće nikada smeti poslužiti da se legitimišu povrede međunarodnog prava koje bi se mogle uplesti u okolnosti obuhvaćene u prednjem pobrojavanju.

/Izvor: deto str. 65-66/

19.

Tekst francusko-jugoslovenskog ugovora o prijateljstvu /11. XI 1927./

Čl. 1. Francuska i kraljevina SHS obavezuju se uzajamno da ni sa jedne strane ne vrše napad ili invaziju i da ne pribegavaju ratu ni sa jedne ni sa druge strane ni u kom slučaju.

Ipak ova odredba se ne primenjuje, ako je u pitanju:

1/ vršenje prava legitimne odbrane, to će reći da se odupru gaženju obaveze primljene u prvoj alineji ovoga člana;

2/ kakva akcija preduzeta primenom čl. 16 pakta Društva naroda;

3/ kakva akcija preduzeta u smislu rešenja skupštine ili saveta Društva naroda ili primenom pakta 15 alineja sedam pakta Društva naroda, samo ako je u ovom poslednjem slučaju ova akcija upravljena protiv države koja je prva izvršila takav napad.

Čl. 2. Uzimajući u razmatranje obaveze koje su primile u čl. 1 ovog ugovora, Francuska i kraljevina SHS obavezuje se da urede mirnim putem i na sledeći način sva pitanja kakve god prirode bila ona, na kojima se ne bi složile i koja ne bi mogla biti rešena običnim diplomatskim putem: sva pitanja po čijem bi predmetu strane uzajamno osporovale sebi pravo - biće podneta sudijama čijem se rešenju strane obavezuju da se povinuju; svako drugo pitanje biće podneto jednoj komisiji za izmirenje i ako aranžman predložen od opšte komisije ne bude primljen od obe strane, pitanje će biti izneto pred savet Društva naroda, shodno članu 15 pakta Društva naroda.

Modaliteti ovih metoda mirnog rešavanja predmet su naročitih konvencija potpisanih pod današnjim datumom.

Čl. 3. Vlada francuske republike i kraljevska vlada države SHS obavezuju se da zajednički ispitaju, pod rezervom eventualnih odluka saveta ili skupštine Društva naroda, pitanja, koja se odnose na opasnost spoljne bezbednosti Francuske ili države SHS, ili na remećenje reda ustanovljenog ugovorima, čiji su jedna i druga država potpisnici.

Čl. 4. Ako usprkos iskreno miroljubivih namera francuske i srpsko-hrvatsko-slovenačke vlade Francuska i kraljevina SHS budu napadnute bez izazivanja sa svoje strane, obe vlade i bez odlaganja dovele u suglasnost svoju respektivnu akciju, koja se ima izvršiti u okviru pakta Društva naroda, radi čuvanja njihovih legitimnih nacionalnih interesa i održanja reda uspostavljenog ugovorima, čiji su i jedna i druga potpisnice.

Čl. 5. Visoke strane ugovornice saglasne su da se sporazumeju medju sobom u eventualnosti kakve modifikacije ili pokušaja

modifikacije političkog statuta evropskih zemalja i, pod rezervom odluka koje bi u takvom slučaju doneo savet ili skupština Društva naroda, da se sporazumeju o držanju koje će u takvom slučaju respektivno svaka od njih zauzeti.

Čl. 6. Visoke strane ugovornice izjavljuju da u ovom ugovoru ne treba da bude ništa tumačeno kao da je u protivrečnosti sa odredbama ugovora koji su u važnosti i koji su potpisani od Francuske i kraljevine SHS a tiču se njihove politike u Evropi. One se obavezuju da izmenjaju svoja gledišta u pitanjima koja se odnose na evropsku politiku, u cilju koordinacije njihovih pacifističkih napora i prema tome da ubuduće jedna drugu upoznaju sa ugovorima i sporazumima koje bi zaključile sa trećim silama po istom predmetu i koji će imati za cilj održanje mira.

Čl. 7. Ništa u ovom ugovoru neće moći biti tumačeno ili primenjeno na način koji bi naškodio pravima i obavezama visokih strana ugovornica prema paktu Društva naroda.

Čl. 8. Ovaj ugovor će biti saopšten za registraciju Društva naroda prema članu 18 pakta.

Čl. 9. Ovaj ugovor će biti ratifikovan i instrumenti ratifikacije biće izmenjani u Parizu što je moguće ranije.

On će stupiti na snagu odmah po izmeni ratifikacija i ostaće u važnosti za vreme od pet godina na kraju kojih će moći biti obnovljen jednim prethodnim izveštajem obavezno ratifikovanim na kraju četvrte godine a za period koji se ima obraditi.

/<u>Izvor</u>: M. Jovan Jovanović, Diplomatska istorija Nove Evrope 1918-1938, I. Beograd, 1938, str. 437-438/

20.

Tekst ugovora o arbitraži izmedju Francuske i Jugoslavije
/11. XI 1927./

Čl. 1. Svi sporovi izmedju visokih strana ugovornica, ma kakve prirode bili, u kojima strane osporavaju jedna drugoj kakvo pravo, a koji ne bi mogli biti rešeni na prijateljski način običnim diplomatskim postupcima, biće podneti na sudjenje bilo izbornom sudu, bilo stalnom sudu medjunarodne pravde, kao što je niže predvidjeno. Podrazumeva se da sporovi, na koje se gore cilja, obuhvataju i one koje pominje čl. 13 pakta Društva naroda.

Ova odredba ne primenjuje se na sporove koji su potekli iz činjenica ranijih od ove konvencije, a koji pripadaju prošlosti.

Ti sporovi za čije je rešenje predvidjen zaseban postupak ostalim konvencijama na snazi izmedju visokih strana ugovornica biće rešeni saobrazno odredbama tih konvencija.

Čl. 2. Pre svakog izbornog sudskog postupka stalnog suda medjunarodne pravde spor će moći biti, po sporazumu izmedju strana, podnet stalnoj medjunarodnoj komisiji koja je nazvana - stalna komisija za mirenje, konstituisana po ovoj konvenciji.

Čl. 3. Ako se tiče spora čiji predmet, po unutarnjem zakonodavstvu jedne od strana, spada u nadležnost domaćih sudova te strane, nadležna domaća sudska vlast, uputiće spornu stvar na postupak predvidjen ovom konvencijom samo pošto bude doneta presuda u potrebnom roku.

Čl. 4. Stalna komisija za mirenje predvidjena čl. 2 sastavljena je od pet članova, koji će biti naimenovani kao što sleduje, i to: visoke strane ugovornice naimenovaće svaka jednog komesara izabranog od dotičnih domorodaca i naznačiće, sporazumno, tri druga komesara medju državljanima trećih sila; ta tri komesara moraju biti različite narodnosti i jednog od njih visoke strane ugovornice naimenovaće za pretsednika komisije.

Komesari se imenuju na tri godine. Njihov se mandat može obnoviti. Oni će ostati na dužnosti do njihove zamene, i u svim slučajevima do završetka radova u toku za vreme njihova mandata.

U najkraćem roku biće popunjena mesta upražnjena smrtnim slučajevima, ostavkama ili kakvim drugim preprekama, prema načinu odredjenom za naimenovanje.

Čl. 5. Stalna komisija za mirenje biće sazvana na molbu upućenu pretsedniku od obeju strana saglasno, ili, ako saglasnosti ne bi bilo, od jedne ili druge strane.

Molba, pošto je sumarno izložila predmet spora, sadržavaće poziv komisiji da postupi sa svima merama koje vode izmirenju.

Ako molba dolazi samo od jedne strane, ona će je saopštiti protivnoj strani bez odlaganja...

Čl. 7. U roku od 15 dana kada bi jedna od visokih strana ugovornica podnela protivna utvrdjenja pred stalnom komisijom za mirenje, svaka od strana moći će, za ispitivanje ovog tvrdjenja, zameniti svog komesara ličnošću koja ima specijalnu kompetenciju po predmetu u pitanju.

Strana koja bi se koristila ovim pravom odmah će o tome izvestiti drugu stranu; ova će, u tom slučaju, imati pravo da učini to isto u roku od 15 dana od dana datuma kada joj je izvještaj stigao.

Čl. 8. Stalna komisija za mirenje imaće za dužnost da rasvetli pitanje u sporu, da pribavi u tom cilju sve korisne informacije putem ankete ili drugačije i da se trudi da izmiri stranke. Ona će moći, posle ispitivanja stvari, izložiti stranama uslove sporazuma koji joj budu izgledali dobri i dati im rok u kome se one imaju izjasniti.

Na kraju svojih radova, komisija će napraviti zapisnik, konstatujući, prema slučaju, bilo da su se strane sporazumele, i ako ima tome mesta, uslove sporazuma, bilo da se strane nisu mogle izmiriti.

Radovi komisije treba da budu završeni, osim ako strane drukčije zaključe, u roku od šest meseci, računajući od dana kada je komisiji bio predat spor.

Čl. 9. Osim naročite protivne odredbe, stalna komisija za mirenje rešiće sama o proceduri koja u svima slučajevima treba da bude drugačija.

Što se tiče ankete komisija ako ne odluči jednodušno drugačije, podvrći će se odredbama naslova III /medjunarodna anketna komisija/ haške konvencije od 18 oktobra 1907. za mirno rešenje medjunarodnih sukoba.

Čl.10. Stalna komisija za izmirenje sastaće se, izuzev protivnog sporazuma medju stranama, u mestu koje odredi njen pretsednik.

Čl.11. Radovi stalne komisije za mirenje objavljuju se samo na osnovu odluke komisije uz pristanak strana.

Čl.12. Strane će biti zastupljene kod stalne komisije za mirenje činovnicima čija će misija biti posrednička izmedju njih i komisije; one će moći, osim toga, biti zastupljene savetnicima i ekspertima koje one same imenuju na taj cilj i moći će zahtevati saslušanje svih lica čije im svedočenje izgleda korisno.

Komisija će imati sa svoje strane, pravo da zahteva usmena objašnjenja od činovnika, savetnika i eksperata obeju strana kao i od svih ličnosti za koje ona nadje za potrebno da prestanu sa pristankom njihove vlade.

Čl. 13. Izuzev odredbe protivno ovoj konvenciji, odluke stalne komisije za mirenje biće donešene većinom glasova.

Čl.14. Visoke strane ugovornice obavezuju se da olakšaju radove stalne komisije za mirenje i, naročito, da joj pruže u najširem mogućem obimu sva potrebna dokumenta i objašnjenja, kao i da upotrebe sva sredstva kojima raspolažu, kako bi joj olakšali rad na njihovoj teritoriji i po njihovom pravu za poziv i saslušanje svedoka ili eksperta kao i putovanje na lice mesta.

Čl.15. Za vreme radova stalne komisije za mirenje svaki od ovih komesara primiće otštetu, čiji će iznos biti podeljen zajedničkim sporazumom izmedju visoke strane ugovornice, na jednake delove. Troškovi koje bi izazvalo funkcionisanje stalne komisije biće podeljeni na dva jednaka dela.

Čl.16. U slučaju da ne bude izmirenja pred stalnom komisijom za mirenje protest će biti podnet sporazumno kompromisnim putem stalnom medjunarodnom sudu pravde, pod uslovima i prema proceduri koji su predvidjeni u njegovom statutu, bilo jednom arbitražnom sudu u uslovima i prema proceduri, predvidjenoj haškom konvencijom od 18 oktobra 1907 godine za mirno rešenje medjunarodnih sukoba. U slučaju da ne bude sporazuma izmedju strana po kompromisu i posle jednog prethodnog izveštaja na mesec dana, jedna ili druga izmedju njih moći će podneti direktno putem molbe protivno tvrdjenje pred stalni sud medjunarodne pravde.

Čl.17. Sva pitanja na kojima bi vlade obeju visokih strana ugovornica bile podeljene a ne moguće ih rešiti prijateljski običnim diplomatskim putem i čije rešenje ne bi moglo biti traženo od suda, kao što to predvidja čl. 1 ove konvencije, i za koje jedna procedura rešenja nije bila već predvidjena kakvim ugovorom koji je u važnosti izmedju strana, - sva ta pitanja biće podneta stalnoj komisiji za mirenje, koja će imati dužnost da predloži stranama primljivo rešenje i u svakom slučaju da podnese izveštaj. Procedura predvidjena članovima 6-15 ove konvencije biće primenjena.

Čl.18. Ako se u mesecu koji dolazi iz zaključenja radova stalne komisije za mirenje, obe strane nisu sporazumele, pitanje će biti, na zahtev jedne ili druge strane, izneto pred savet Društva naroda.

Čl.19. U svim slučajevima, a naročito ako pitanje zbog koga se strane razmimoilaze nastane usled već učinjenih radnji ili

koje tek što nisu izvršene, onda će komisija za mirenje, ili, ako ona nije s tim upoznata, arbitražni sud stalnog suda medjunarodne pravde, rešavajući saobrazno čl. 41. svoga statuta, naznačiti u što je moguće kraćem roku, kakve privremene mere moraju biti preduzete. Pripada pravo savetu Društva naroda, ako je pitanje podneseno, da isto tako propiše privremene mere. Svaka od visokih ugovarajućih strana obavezuje se da im se podvrgne i da se uzdrži od svake mere sposobne da proizvede kakvu reperkusiju koja može škoditi izvršenju odluke ili onih aranžmana koje predloži komisija za mirenje, i uopšte da ne izvrši radnju ma koje prirode sposobnu da pogorša ili proširi spor.

Čl.20. Ova konvencija primeniće se izmedju visokih ugovornih strana još i onda ako druge sile podjednako imaju interes u sporu.

Čl.21. Ova konvencija biće ratifikovana. Po ratifikaciji biće predata u Ženevi Društvu naroda istovremeno sa ratifikacijama ugovora zaključenog tog dana izmedju kraljevine SHS i Francuske.

One će stupiti i ostati u važnosti pod istim uslovima kao i ugovor.

/Izvor: Jovan M. Jovanović, Diplomatska istorija Nove Evrope 1918-1938, I, str. 439-442/

21.

PAKT BALKANSKOG SPORAZUMA

/9. II 1934./

Član prvi

Jugoslavija, Grčka, Rumunija i Turska garantuju uzajamno bezbednost svih svojih balkanskih granica.

Član 2.

Visoke strane ugovornice obvezuju se da će se sporazumevati o merama koje se imaju preduzimati pri pojavi eventualnih slučajeva koji mogu zadirati u njihove interese kao što su isti definisani ovim sporazumom. One se obvezuju da neće preduzimati nikakvu političku akciju naspram ma koje druge balkanske zemlje koja nije potpisnica ovog sporazuma, bez prethodnog uzajamnog obaveštenja i da neće primiti na sebe nikakvu političku obavezu naspram ma koje druge balkanske zemlje, bez pristanka ostalih strana ugovornica.

...

Član 3.

Ovaj sporazum stupiće na snagu čim bude potpisan od strane svih Sila ugovornica, i biće ratifikovan u najkraćem mogućem roku. On će biti otvoren svakoj balkanskoj zemlji čije će pristupanje biti predmet blagonaklonog ispitivanja od strane Strana ugovornica i postati stvarno čim ostale zemlje potpisnice budu notifikovale svoj pristanak.

/Izvor: Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije. Zbirka međunarodnih ugovora godina 1934; Međunarodni ugovori Kraljevine Jugoslavije, sveska br. 7. za 1934. godinu; str. 67-68/

22.

Ugovor o vječnom prijateljstvu s Bugarskom

/24. I 1937./

Član prvi.

Postojaće nenarušiv mir i iskreno i večno prijateljstvo između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Bugarske.

Član 2.

Ovaj ugovor biće ratifikovan i ratifikacije biće izmenjene u Beogradu u najkraćem mogućem roku.

On će stupiti na snagu na dan izmene ratifikacija.

/Izvor: Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije. Zbirka međunarodnih ugovora, godina 1937; Međunarodni ugovori Kraljevine Jugoslavije, sveska br. 1. za 1937. godinu, str. 2-3/

23.

Protokol o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu

/25. III 1941./

"Vlade Njemačke, Italije i Japana s jedne strane, te vlada Jugoslavije s druge strane utvrđuju po svojim potpisnim opunomoćenicima ovo:

Član 1. Jugoslavija pristupa Paktu između Njemačke, Italije i Japana, koji je potpisan u Berlinu 27. septembra 1940;

Član 2. Ukoliko u članu 4. Trojnog pakta predviđene zajedničke tehničke komisije obrađuju pitanja, koje se tiču

...

interesa Jugoslavije, to će savjetovanjima komisija biti pozivan i predstavnik Jugoslavije.

Član 3. Doslovni Tekst Trojnog pakta priključen je ovom protokolu kao prilog.

P r i l o g :

Trojni pakt

Član 1. Japan priznaje i respektuje voćstvo Nemačke i Italije u stvaranju novog poretka u Evropi.

Član 2. Nemačka i Italija priznaju i respektuju voćstvo Japana pri stvaranju novog poretka u veleazijskom prostoru.

Član 3. Nemačka, Italija i Japan saglasni su u tome da će sarađivati u svojim nastojanjima na napred istaknutoj osnovi. One se nadalje i obavezuju da će se međusobno potpomagati svim političkim, ekonomskim i vojnim sredstvima za slučaj da koja strana ugovornica bude napadnuta od neke druge sile koja u to vreme nije umešana u evropski rat ili u kinesko-japanski konflikt.

Član 4. U cilju sprovođenja ovog pakta obrazovaće se odmah zajedničke tehničke komisije, čije će članove odrediti vlade Njemačke, Italije i Japana.

/Izvor: F. Čulinović, Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas, Zagreb 1968, str. 346-347/

24.

Nota Njemačke vlade Jugoslavenskoj kraljevskoj vladi

Beč, 25. marta 1941.

Dragi gospodine ministre predsjedniče,

Pozivom na razgovore, koji su danas vođeni povodom pristupa Jugoslavije Trojnom paktu, čast mi je da ovim potvrdim Vašoj Ekscelenciji u ime vlade Rajha, sporazum između vlada sila Osovine i Kraljevske jugoslavenske vlade o slijedećemu:

Prilikom novog utvrđivanja granica na Balkanu uzet će se u obzir interesi Jugoslavije za teritorijalnom vezom sa Egejskim morem proširenjem njezinog suvereniteta na grad i luku S o l u n.

S molbom da ubuduće ovo saopćenje zadržite u strogoj tajnosti, te da se ono /može/ publicirati samo u dogovoru sa vladama sila Osovine, koristim ovu priliku, gospodine ministre predsjedniče, da Vam izrazim moje najdublje poštovanje - Ribbentrop.

/Izvor: F. Čulinović, u. dj., str. 350/

25.

Službeno saopćenje vlade o potpisu Trojnog pakta

Beč, 26. ožujka. Na note što ih je povodom pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu uputio ministar vanjskih poslova von Ribbentrop predsjednik vlade g. Cvetković odgovorio je ovim notama:

Beč, 26. ožujka 1941. - Njegovoj Ekselenciji g. Joachimu von Ribbentropu, ministru vanjskih poslova Reicha.

Vaša Ekselencijo,

Prilikom današnjeg pristupanja Jugoslavije paktu triju sila vi ste izvoljeli uputiti mi notu ove sadržine:

"U ime i po nalogu njemačke vlade imam čast saopćiti Vašoj Ekselenciji slijedeće: Povodom pristupanja Jugoslavije paktu triju sila, koje je danas učinjeno, njemačka vlada potvrđuje svoju odluku, da će uvijek poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije."

U ime i po nalogu kraljevske jugoslavenske vlade, čast mi je potvrditi primitak ove izjave koju je kraljevska vlada uzela na znanje. Izvolite primiti g. ministre uvjerenje o mome dubokom poštovanju.

Dragiša Cvetković s.r.

Beč, 25. ožujka 1941. - Njegovoj Ekselenciji g. Joachimu von Ribbentropu ministru vanjskih poslova Reicha.

Vaša Ekselencijo,

Prilikom današnjeg pristupanja Jugoslavije paktu triju sila vi ste izvoljeli uputiti mi notu ovog sadržaja:

"Pozivom na razgovore, koji su bili vođeni prilikom današnjeg pristupanja Jugoslavije paktu triju sila imam čast da Vašoj Ekselenciji u ime vlade Reicha ovim potvrdim sporazum između vlada sila osovine i Kr. jugoslavenske vlade o tome, da vlada osovine za vrijeme rata ne će upućivati Jugoslaviji zahtjev da dozvoli prolaz ili prevoz četa preko jugoslavenske državne teritorije."

U ime i po nalogu Kr. jugoslavenske vlade, čast mi je potvrditi primitak ove izjave, koju je Kr. vlada uzela na znanje. Izvolite primiti g. ministre uvjerenje o mome dubokom poštovanju.

Dragiša Cvetković s.r.

Istim povodom predsjednik ministarskog vijeća Dragiša Cvetković uputio je slijedeće note ministru vanjskih poslova Kraljevine Italije.

Beč, 25. ožujka 1941. Njegovoj Ekselenciji grofu Galeazzu Cianu, ministru vanjskih poslova kraljevine Italije.

...

Vaša Ekselencijo,

Prilikom današnjeg pristupanja Jugoslavije paktu triju sila, vi ste izvoljeli uputiti mi notu ovog sadržaja: "U ime i po nalogu kraljevske talijanske vlade imam čast saopćiti Vašoj ekselenciji slijedeće: Povodom pristupanja Jugoslavije paktu triju sila, koje je danas učinjeno, Kr. talijanska vlada potvrđuje svoju odluku da će uvijek poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije."

U ime i po nalogu Kraljevske jugoslavenske vlade, čast mi je potvrditi primitak ove izjave, koju je Kraljevska vlada uzela na znanje. Izvolite primiti, gospodine ministre uvjerenje o mom dubokom poštovanju. - Dragiša Cvetković s.r.

Beč, 25. ožujka 1941. - Njegovoj Ekselenciji grofu Galeazzu Cianu, ministru vanjskih poslova kraljevine Italije.

Vaša Ekselencijo,

Prilikom današnjeg pristupanja Jugoslaviji paktu triju sila vi ste izvoljeli uputiti mi notu ovog sadržaja:

"S pozivom na razgovore, koji su bili vođeni povodom današnjeg pristupanja Jugoslavije paktu triju sila, imam čast da Vašoj Ekselenciji u ime kraljevske talijanske vlade ovim potvrdim sporazum između vlada sila Osovine i Kraljevske jugoslavenske vlade o tome, da vlada sila Osovine za vrijeme rata ne će upućivati Jugoslaviji zahtjev, da dozvoli prolaz ili prevoz četa preko jugoslavenskog teritorija."

U ime i po nalogu Kraljevske jugoslavenske vlade, čast mi je potvrditi primitak ove izjave, koju je Kraljevska vlada uzela na znanje. Izvolite primiti gospodine ministre uvjerenje o mom dubokom poštovanju. - Dragiša Cvetković, s.r.

/AA/"

/"Obzor od 26. III 1941., br. 72, str. 3/

T r e ć a n o t a, koja je imala ostati u tajnosti zbog ostalih satelitskih zemalja, koje su potpisale sličan ugovor o prihvatu Trojnog pakta/, glasila je ovako:

"... S obzirom na razgovore, koji su danas vođeni povodom pristupanja Jugoslavije Paktu triju sila, čast mi je Vašoj Ekselenciji u ime vlade Rajha potvrditi, da je između vlada sila Osovine i Kraljevine Jugoslavije sklopljen sporazum:

"Italija i Njemačka jamče jugoslavenskoj vladi da s obzirom na vojnu situaciju neće s njihove strane postavljati n i k a k a v z a h t j e v z a v o j n u p o m o ć.

Ukoliko bi jugoslavenska vlada u nekom času smatrala kako je u njenom interesu da učestvuje u vojnim operacijama sila Trojnog pakta, bit će slobodno jugoslavenskoj vladi, da ona odluči o potrebi takvog vojnog sporazuma s odnosnim silama.

...

Međutim, molim Vas, da ovo saopćenje zadržite u strogoj tajnosti, a objaviti ga /možete/ samo s pristankom vlada Osovine."

/Izvor: F. Čulinović, n. dj., str. 348-350/

26.

Pakt o prijateljstvu i nenapadanju između SSSR i Kraljevine Jugoslavije
/5. IV 1941./

Član 1. Obe ugovorne strane uzajamno se obavezuju da će se uzdržati od svakog napada u odnosu jedne prema drugoj i da će uvažavati nezavisnost, suverena prava i teritorijalnu celinu SSSR i Jugoslavije.

Član 2. U slučaju ako jedna od ugovorenih strana bude napadnuta od strane treće države, druga ugovorna strana obavezuje se da će sačuvati politiku prijateljskih odnosa prema njoj.

Član 3. Ovaj ugovor zaključuje se za rok od pet godina. Ako jedna od ugovornih strana ne smatra neophodnim da otkaže ovaj ugovor na jednu godinu pre ustanovljenog roka, onda ovaj ugovor automatski ostaje na snazi za narednih pet godina.

Član 4. Ovaj ugovor stupa na snagu u momentu njegovog potpisivanja. Ugovor podleže ratifikaciji u što je moguće kraćem roku. Razmena ratifikacionih isprava treba da se izvrši u Beogradu.

Član 5. Ugovor je sastavljen u dva originala, pri čemu oba teksta imaju ravnomernu silu.

/Izvor: V. Kljaković, Memoari generala Simovića i dokumenti 1939-1942., Politika, 29. IX 1970, nastavak br. 40/